ΣΗΜΕΡΑ

5

ΜΑΡΤΗΣ 1933

ΧΡΟΝΟΣ Α΄

ΔΡΑΧΜΕΣ 5

ΣΗΜΕΡΑ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ :

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ, ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ, ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ — — — — — — — — — — — — —

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Μόνον ἐτήσιες: Δρχ. 50. — Ἐπαρχίες 60. — Ἐξωτερικὸ μισὸ δολλάριο.
ΓΡΑΦΕΙΑ: Ὁδὸς Βουλῆς 8 (Ἐκδόσεις «Φλάμμα») ΑΘΗΝΑ.
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Ξ. Λευκοπαρίδης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ . . . . . Ἱεραποστολές.
Γ. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ . . . . . Μιὰ πεντηκονταετηρίδα: Κάρολος Μάρξ.
Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ . . . . . Τὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος καὶ ἡ Μεγάλη Ἰδέα (Ἐπισκόπηση μιᾶς ἑκατονταετίας, III).
ΚΛ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ . . . . . Ἐμμανουὴλ Ροῖδης. Β' Ὁ κριτικός.

Σημειώματα: Διαβάζοντας *(Φ. Μιχαλόπουλου)*. — Δήλωση. — *Sombart (Γ. Δούκα)*. — Καὶ πάλι ὁ Βαλερὺ *(Κ. Οὐράνη)*. — Τὰ βραβεῖα. — Πῆγε γιὰ μαλλί . . . — Εἰδοποίηση. — Βιβλία ποὺ λάβαμε. — Ἡ νέα διεύθυνση τῶν γραφείων μας.

ΣΗΜΕΡΑ

Χρ. Α'. — Ἀρ. 3, Μάρτης 1933

ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΕΣ

Οἱ ἱεραποστολὲς εἶνε γερὲς προσπάθειες. Χρειάζονται ψυχικὰ νηάτα καὶ εὐτολμία. Τὶς ὠθεῖ ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ πίστη. Πίστη ζωηρή, καὶ ὄχι νεκρή, μιὰ καὶ ἀπεκδύεται στὴν περιπέτεια καὶ τοὺς κιντύνους, ἀψηφῶντας εὐμάρειες καὶ ἀνέσεις, ἀψηφῶντας τὶς συνηθισμένες χαρὲς ποὺ μᾶς προσφέρνει ἡ ζωή. Ξεκινᾶνε οἱ ἱεραπόστολοι, πέρνοντας μιὰ μαγκούρα, ἕνα δισσάκι κι' ἕνα ζευγάρι πέδιλα γιὰ μόνα ἐφόδια, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν κακουχία, μὴ λογιάζοντας ποὺ θὰ συναντήσουνε παρεξήγηση, ἀδικία, δόλους, μίση, ὑπονόμευση, σωματικὰ μαρτύρια, ἄγριες ἀρρώστειες, μπουδρούμια, θάνατο, — ἀλλὰ φορτωμένοι κυριώτατα μ' ἕνα ἐφόδιο ἀμίμητο, μὲ τὴν ὁρμὴ καὶ τὴν εὐτυχία ποὺ χαρίζει ἡ βεβαιότητα τῆς ρήσης «μακάριος ἀνήρ, ὃς τίθησι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ». Αὐτὸ εἶνε τὸ μυστικὸ ποὺ κινεῖ τὶς ζωὲς καὶ πληρώνει τὶς ψυχὲς τούτων τῶν ἀνεξήγητων ἀνθρώπων: ἡ τύχη τῆς ζωῆς τοὺς ἔρριξε μέσα τους μιὰν ἀκέραιη πίστη. ποὺ τοὺς ἱκανοποιεῖ ὅλες τὶς ἀνάγκες, ὅλες τὶς ἀνησυχίες: ἤβραν τὸ πλήρωμα τῆς ὕπαρξης καὶ τοῦ κόσμου, κατάχτησαν τὴν ἀλήθεια. Καὶ ἀντὶς νὰ κάτσουν νὰ ἐπαναπαφτοῦν στὴ δάφνη τούτη, σκέφτονται τοὺς ὅμοιούς τους· λογιάζουν τοὺς μακρυσμένους, τοὺς πρωτόγονους, τοὺς ἀμαθεῖς. τοὺς πλανεμένους, τοὺς πάσχοντες, τοὺς ἀνεξέλιχτους ἀγριάνθρωπους σὰν Φίλους. Ἄνθρωποι, λένε, εἶνε καὶ τοῦτοι· ἄνθρωποι στερεμένοι, καὶ ποὺ περιμένουν τὴν ἀλήθεια καὶ τῆς λίγης χαρᾶς τὸ δώρημα. Δοχεῖο ἀλήθειας εἶνε ὁ κάθε ἄνθρωπος, ἄλλο πληρωμένο καὶ ἄλλο κενό. Τὰ κενὰ δέδοται νὰ γιομίσουν ἀπὸ τὰ πλέρια μὲ τὴν ὁρμὴ τὴν ἐπικοινωνοῦσα ποὺ φέρνει ἡ Φιλία, ὅταν νοεῖται στὴν ποθητὴν ἀλλὰ σπανίζουσα αὐτή της ἔννοια.

Μιὰ καὶ μοῦρθε στὸ νοῦ ἡ ἔννοια τῆς ἱεραποστολῆς, συμπαρουσιαστῆκαν ἐκεῖνα τὰ καταπληχτικά, ἱστορικὰ μαζὶ καὶ προφητικά, λόγια τοῦ Ἑβραίου Ἀπόστολου: «ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς· ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέ-

θανον, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος . . .» Συμπαρουσιαστῆκαν εἰκόνες σὰν τοῦ Φραγκίσκου Ξαβέριου, ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ τὴ μέση τῆς Εὐρώπης, νὰ κατηχήση τοὺς Ἰνδούς, σὲ χρόνους, ποὺ τέτιο ἐγχείρημα γιὰ μοναχικὸν ἄνθρωπον, ἦταν ἀφάνταστο. Πόσο σθένος, πίστη, ἀγάπη χρειασθῆκαν νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν στὰ στήθια τοῦ ταπεινοῦ αὐτοῦ σοφοῦ. τί εὐψυχία ἄξια πλείστου θαυμασμοῦ. Συμπαρουσιαστῆκαν εἰκόνες σὰν τοῦ Χριστόφορου Κολόμπου· ἑτοίμασε Καραβέλες, ποὺ τὰ πανιά τους, πιότερο ἀπὸ ἀνέμους, καλοὺς ἢ ἐνάντιους. φούσκωνε ἡ πίστη, ποὺ ὁρμοῦσε νὰ μεταδοθῆ στοὺς ἔκπληχτους ἀγριάνθρωπους τῆς «Νέας Ἰντίας», ἡ πίστη, πιότερο σ' αὐτοὺς καὶ στὴ σωτηρία τους, παρὰ στὴν ἐπικύρωση τῆς ἀλήθειας τοῦ σφαιροειδοῦς τῆς γῆς. Εὐτυχισμένες οἱ φυλές, ποὺ δέχονται τέτιο σύγνεφο νὰ τὶς ὀμβρήση, ἀπροετοίμαστες καὶ ἀκαλλιέργητες. Συμπαρουσιαστῆκαν εἰκόνες σὰν τὴν πεποίθηση τῆς κραταιῆς Ἱσπανίας, ποὺ τὴν πυρωμένη μὲ τοὺς Μαύρους της Ἀφρικὴ ἔβλεπε σὰν πρόσκληση de propaganda fide, σὰν σκοπὸ τῆς βασιλικιᾶς ὕπαρξης καὶ δύναμής της. Τί νὰ τάκαμινε, πλούτια, χρυσάφια, πίστη, ἂν δὲν τὰ μετάδινε στὶς φυλές, ποὺ τὰ διψοῦσαν ; Σὲ φυλὲς ἀνύποπτες, ποὺ δὲν τὶς ἀνησυχοῦσε ἡ Φροντίδα τῶν ἄλλων, ποὺ ἐπαπειλεῖτο ἐναντίο τους, ἡ Ἀγκάλη τῶν ἄλλων, ποὺ λίγο-λίγο ἀνοιγόταν γιὰ νὰ τοὺς σφίξη.

Ἐδῶ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῶ, γιὰ νὰ μὴν παρεξηγηθῶ. Ἀκούω κι' ὅλας τὴν ἐπίκριση κάμποσων δόλιων πρωτοπόρων : τὶ βγῆκε τοῦτος ὁ ἀρχαιοδίφης τοῦ μεσαιῶνα νὰ μᾶς παινέση καὶ μᾶς μολογήση. Τὶ propaganda fide, τὶ Ξαβέριος, τὶ βασιληάδες καὶ Ἱσπανίες καὶ πίστεις ξεφυτρώνουν στὴν ἐποχὴ τῆς ὁμάδας καὶ τῆς μηχανῆς ; Θένε νὰ ξεχνᾶνε, ποὺ ὅ,τι ἤτανε προπέρσι τὸ κήρυγμα τοῦ Μὰρξ καὶ σήμερα τοῦ Λενίν, τὸ ἴδιο ἐπαναστατημένο καὶ τὸ ἴδιο μεστὸ ἀγάπης ἦταν στὸν καιρό του, σὰν πλούτιζε, θρεφόταν καὶ ὡρίμαζε μὲ τοὺς χυμοὺς τῆς εἰλικρίνειας, τὸ κάθε κίνημα. Λέγοντας ἱεραποστολὴ δίνω στὴν ἔννοια τούτη τὴν πιὸ πλατειὰ σημασία. Ἂν ἔφερα γιὰ παραδείγματα κινήματα ἱεραποστολικὰ τοῦ μέσου αἰῶνα, ποὺ περιεχόμενό τους ἦταν ἡ πίστη τοῦ Ἰησοῦ· ἂν περιώρισα ἔτσι τὴν ἔννοια στὴ στενώτερή της σημασία, τὸ ἔκαμα γιατὶ οἱ περίοδες ἐκεῖνες, μὲ ὥριμα τὰ καρπίσματα καὶ τὰ κοινωνικὰ ὠφελήματα τῆς ἐπικράτησης τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ ἦταν διδασκαλία λυτρωτικὴ τῶν πεπεδημένων, στὴν ἄνθησην ἀπάνω τῆς ζωηρῆς καὶ ὠφέλιμης πίστης, εἶνε ζωντανὰ παραδείγματα, προσιτὰ στὸν καθένα. (Ἂς μὴ λησμονηέται, ποὺ προορίζω τὶς γραφές μου γιὰ κοινὸ ἄμιαθο καὶ ὄχι γιὰ τοὺς προοδευμένους ματεριαλιστές· αὐτοὶ κατέχουνε πιὰ τὴ μόρφωσή τους καὶ δὲν μ' ἔχουνε ἀνάγκη). Ἱεραποστολὲς ὅμως νοοῦνται παντοιότροπες. Τὸ ἔργο τοῦ Φιλόσοφου, ἢ τοῦ Ἐπιστήμονα, ἢ τοῦ Ἐφευρέτη, ἢ τοῦ κάθε Ἐρευνητή, ποὺ θυσιάζει τὸ ἴδιο τὴ ζωή του, τὰ κέρδη του, τὴν εὐμάρειά του, καὶ πλεῖστες φορὲς τὴν ἐλευθερία του καὶ τὴ ζωή του, δὲν εἶνε λιγότερο ἱεραποστολικό,— δίχως νὰ συνεπάγεται «σταυροφορίες» σὲ ξωτικὰ μέρη Σὰν νὰ μὴν ἤμαστε, ἀλλοίμονό μας, κυκλωμένοι ἀπὸ ζωτικοὺς καὶ ἀγριανθρώπους μέσα στὶς ὑπερτέλειες κοινωνίες μας. Σὰν τάχα τὸ ἄνθος τῆς ὑπερπολιτισμένης ὡριμότητάς μας, νὰ ἤτανε, ἀλλοίμονό μας, προορισμένο γιὰ τὴν κομβιοδόχη τοῦ καθενοῦ μας. Οὐ παντὸς πλεῖν εἰς Κόρινθον. Ἀντιστραφῆκαν σήμερα οἱ ὅροι τῶν πραγμάτων. Καὶ οἱ συμβολές μας πρέπει νὰ θεωρηθοῦνε ἀντιστραμμένες. Τοῦ εἶνε εὐκολώτερο, τοῦ ἐμπνευσμένου πιστοῦ νὰ πλεύση στὶς Ἀντίλλες, ἢ στὴ Γιάβα, παρὰ νὰ διευθύνη τὸ σκαφιδάκι τῆς ἀγάπης του γιὰ τοὺς βράχους τοὺς ἀπορρῶγες τῶν κοντινῶν του συντρόφων. Εἶνε σχεδὸν βέβαιο ποὺ θὰ συντριβῆ. Αὐτοὶ εἶνε σήμερα οἱ ἀπροσέγγιχτοι.

Γιὰ νᾶμαι ἀκόμη πιὸ σαφὴς καὶ καθαρός, προσθέτω : δυὸ εἶνε οἱ ὅροι, ποὺ ἀποτελοῦνε τὴν ἔννοια τοῦ ἱεραπόστολου : ὁ ἕνας εἶνε εἰλικρινὴς πίστη·

ὁ ἄλλος εἶνε Φιλία πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ὅταν ὁ προπαγανδιστὴς ὑποκρίνεται τὴν πίστη, καὶ ἂν ἔχη ἀκόμα ἀκέραιη τὴν Φιλία, δὲν εἶνε ἄξιος. Ὅταν ἔχη ἀκέραιη τὴν πίστη, ἀλλὰ ὑποκρίνεται τὴν Φιλία, δὲν εἶνε ἄξιος. Ὅταν ὑποκρίνεται καὶ τὰ δυό, τότε εἶνε ἐξωλέστατος, εἶνε ἀπ' ἐκείνους ποὺ προδίδουνε τὰ ὅσια. Αὐτὰ εἶνα ἄλλωστε πράμματα στοιχειώδη, καὶ μένουνε στοιχειώδη, ὅσο καὶ ἂν μᾶς ἔχη ζωσμένους ἡ ψευτιά, γιατὶ πάντα τελικὰ ἡ ἀλήθεια ἔχει τὸ Κράτος. Ἂς ὑποτεθῆ ὅμως, ποὺ ὑπάρχουνε πλήρη τὰ δυὸ στοιχεῖα τῆς ἱεραποστολῆς. Γιὰ τὴν ἐπιτυχία της καὶ γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τοῦ σκοποῦ της χρειάζεται ἀπαραίτητα νὰ ἐξεταστῆ καὶ ἕνας ἄλλος παράγοντας, ἂν ὄχι ἐξίσου, ἀλλὰ σχεδὸν τὸ ἴδιο σημαντικός : ἐτοῦτος εἶνε ὁ ἀποδέχτης τῆς πίστης καὶ τῆς Φιλίας τοῦ ἱεραπόστολου. Τείνω χέρι καὶ ἀνοίγω ἀγκαλιάν, ἕτοιμος νὰ μεταδώσω πίστη, ποὺ μοῦ εἶνε προϊὸν μοχθηρῆς καὶ ἐπίπονης ἔρευνας. Φυσικά, γιὰ νᾶμαι ἱεραπόστολος, διευθύνω αὐτή μου τὴν προσπάθεια στὶς κατάξερες, τὶς ἀνίδεες γιὰ τὸ κήρυγμά μου ὑπάρξεις, σ' αὐτοὺς ποὺ ζοῦνε «ἐν σκιᾷ θανάτου» προορίζω τὸ φῶς μου, ποὺ πιστεύω γιὰ τέτιο. Αὐτὲς τὶς ὑπάρξεις πρέπει νὰ ἐξετάσω. Γιατὶ εἶνε ἀποδέχτες καὶ ἀποδέχτες. Εἶνε φορές, ποὺ ἡ Φιλία μου βρίσκεται, σὰν τὸν εὐτυχισμένο σπόρο τοῦ σπορέα, νὰ πέφτη σὲ καρδιὲς ἀνίδεες, ἀλλ' ἐντούτοις ἀπὸ μακρυνὰ προειδοποιημένες. Σὲ καρδιές, ὅθε ἡ πονηρία εἶνε ἀπόβλητη, ἡ κακία μισητὴ ἢ καταργημένη. Ἐκεῖ ἀμέσως θὰ διαγνώσω τὴν εὐτυχία τῆς ἀποστολῆς μου. Δὲν ἀποκλείω, πῶς θ' ἀντιδράσουν, θὰ ὀργιστοῦν, θ' ἀγωνιστοῦν ἀπὸ ἕνα εἶδος ἄτονης συνήθειας. Δὲν θὰ ξεσκονίσω ὅμως διόλου τὰ ὑποδήματα, οὐδὲ θὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπ' αὐτούς. Γιατὶ λάμπει στὸ βάθος τους ἡ καλὴ πίστη. Ἡ ἀντίδρασή τους, ὁ ἀγῶνας τους, ἡ ὀργή τους εἶνε καλότυχοι καὶ εὐπρόσδεχτοι. Εἶνε ὅμως ἄλλες φορές, ποὺ ἡ φιλία καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν γίνονται δεχτές, τὴν ἀρνηοῦνται καὶ τὴν ἀπορρίφτουνε συνειδητὰ καὶ κατηγορηματικά. Τὴν κολὴ προαίρεση τὴν ποδοπατᾶνε, τοὺς εἶνε μισητή. Γιατὶ ἄλλο εἶνε ἄγνοια καὶ ἀμάθεια μὲ πλούσια τὴν καρδιὰ καὶ ἄλλο στρέβλωση καὶ συνειδητὸ μῖσος τῆς ἀλήθειας. Στὴν πρώτη περίπτωση νικάει ἡ πειθὼ τοῦ ἱεραπόστολου. Ἡ δύναμη τῆς πίστης του μεταδίδεται. Ἡ ἀγάπη του εἶνε ἑλκυστική. Καρποφορεῖ. Στὴν ἄλλη, προσκρούει ἡ ἀνύποπτη καλωσύνη σὲ βράχο μυτερῆς πονηρίας, δόλου καὶ ταπεινότητας. Ἂν εἶνε στοιχεῖο τοῦ ἱεραπόστολου ἡ εἰλικρίνεια τῆς πίστης καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῆς Φιλίας, ἄλλο τόσο στοιχεῖο τοῦ ἀποδέχτη εἶνε ἡ ἀνυπάρξία τῆς δολιότητας. Ἐδῶ πιὰ ἀνοίγεται τὸ στάδιο τοῦ μαρτύριου τῆς κάθε ἱεραποστολῆς. Ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ δόλου τοῦ μέλλεται νὰ καρτερεῖ μαστίγωση, λιθασμό, δεσμά. Χειρότερη μαστίγωση δὲν γίνεται ἄλλη ἀπὸ τὴν μαστίγωση, ποὺ γίνεται μὲ τὸ μαστίγιο τῆς ψευτιᾶς. Ἀγριώτερος καὶ ὀδυνηρότερος λιθασμὸς δὲν γίνεται ἀπὸ τὸν λιθασμό, ποὺ γίνεται μὲ τὴν πέτρα τῆς προσποίησης καὶ τῆς διαστρέβλωσης· φυλακὴ σκοτεινότερη ἀπὸ τὴ φυλακὴ τῆς παραποίησης τῶν πάντων. Ἐδῶ βρίσκεται τὸ ἡρωϊκὸ στοιχεῖο τοῦ ἱεραπόστολου. Πιὸ εὔκολα ἀντικρύζεις τὸ πελέκι, παρὰ τὶς πύρινες τοῦτες γλῶσσες τῶν κακῶν καὶ τῶν ἀνάξιων.

Ποιὸ εἶνε τὸ χαραχτηριστικὸ περιεχόμενο τῶν διάφορων credo τῶν κατὰ καιροὺς ἱεραπόστολων ; Μπορεῖ ὁ καθένας στοχαστής, κλειστὸς στὴ σκέψη του ἢ στῆς καρδιᾶς του τὶς ὠθήσεις, νὰ σχηματίση πίστη πρὸς διάδοση, ν' ἀντλήση ὁρμή, νὰ πάρη τὸ ματσοῦκι του καὶ νὰ ἐφορμήση γιὰ προσήλυτους ; Δὲν γίνεται. Οἱ ἱεραπόστολοι, οἱ προπαγανδιστὲς μιᾶς πίστης, δὲν εἶνε συνήθως οἱ ἴδιοι οἱ δημιουργοὶ τῆς πίστης. Ἡ κάθε πίστη εἶνε τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ «πληρώματος τοῦ χρόνου». Γεννιέται καὶ εὐρύνεται σὰν τὴ συγκομιδὴ τὴν εὐλογημένη. Οἱ γεωργοί της εἶνε πάμπολλοι καὶ ἐργατικοί. Θράφηκε

ἡ πίστη τους συνάμα μὲ τὸ σπόρο, ἐνταφιασθῆκαν μὲ μάβρη τὴν ψυχὴ στὰ πολὺ σκοτεινά, in tenebrosis collocati, σύγχρονα μὲ τὸν σπόρο. Ἀναζήσανε στὸ σκάσιμό του. Παρακολούθησαν μόριο μὲ μόριο τὴ βλάστησή του. Καὶ ὄντας ἐξασφαλίσαν τὸν καρπό, τὸν πήραν στὸ δισσάκι τους, ὅσοι ἔχουνε στὴν ψυχὴ τὴν Φιλία ἀναπτυγμένη παράλληλα μὲ τὴν Ἐργασία καὶ τόνε πᾶνε στοὺς δεόμενους. Καὶ ὁ νέος καρπὸς εἶνε κατιτὶ θετικὰ περιζήτητο. Τιμιώτερο ἀπὸ τὸν κούφιο τῆς ἄλλης σοδειᾶς. Οἱ περασμένες σοδειὲς εἶνε πραμάτεια ποὺ κουφιαίνει, ποὺ στιφίζει, ποὺ ἐξαντλιέται. Γιὰ τὴ νέα σοδειά, ὅσο καὶ νὰ μὴν τὴν προσμένουν, διψᾶνε πολλοὶ ἀνθρῶποι.

Γιὰ τοῦτο εἶνε ἄχαρο, γεροντικὸ ἢ ἀρρωστημένο πράμα, νὰ σούρθη ἡ πίστη, ποὺ τὸν περσινὸ καρπὸ πρέπει νὰ διαδόσης στοὺς ἀνθρώπους γιὰ θροφή, καὶ νάβγης ἔτσι ἱεραπόστολος τῶν παληῶν σοδειῶν. Ὅση εἰλικρίνεια καὶ νάχη τὸ κίνημά σου πάντα τὴ Φιλία σου τὴν λέω ἀδύναμη καὶ στερεμένη πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀφοῦ δὲν διακρίνεις, πῶς τὴ δύναμη τῆς πίστης σου τὴν στρέφεις γιὰ τὸ κακὸ τῶν ἀνθρώπων. Χλωμὴ ἡ προαίρεσή σου. Ἂν ἡ ἀγάπη σου εἶνε ἀπέραντη, κάτι πρέπει νὰ σοῦ ἀνακόψη τὴ φθοροποιὰν ὁρμή. Κάτι θὰ διαιστανθῆς, πῶς δὲν ἐνεργεῖς γιὰ τὸ καλό. Καὶ τὶς αἰτίες θὰν τὶς ἔβρης μέσα σου: εἴτε τὰ γερατειά, εἴτε ἡ κακή σου ὑγεία, εἴτε ἡ μισερή σου κατάρτιση, σοῦ δόσαν πίστη στεῖρα. Μιὰ καὶ εἶνε πίστη, μιὰ καὶ εἶσαι εἰλικρινής, κράτα την, μονάχα μὴ τὴν προπαγανδίζης. Μιὰ καὶ ἡ γερασμένη ὁρμή σου δὲν σοῦ ἐπιτρέπει νὰ ξαναδοθῆς σὲ νέες ζωές, κάθισε στὴν πύρα τῆς γωνιᾶς σου «ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος, ἰδεῖν τὸ τέλος». Μὴν κατεφωνεύεσαι τὸ γῆρας. Μὴ βγαίνης σημαιοφόρος, ὅταν εἶσαι ἀπόμαχος. Ὅ,τι ὅμως καὶ νὰ κάνης σὲ συμπαθῶ, γιατὶ ἔχεις πίστη, εἰλικρίνεια καὶ ἀγάπη ἔστω καὶ πεπερασμένη τὴν ἀγάπη.

Ὅταν ὅμως βγαίνης ἔμπορας τῆς ἀπάτης νὰ ξεπουλήσης τὸ παληόπραμά σου, μὲ ἐπίγνωση τοῦ τὶ πουλᾶς, καὶ παρασταίνεις πῶς προσφέρνεις ἐκλεχτὴ πραμάτεια ξέροντας ποὺ τὸ σκουλήκι βαραίνει πιότερο ἀπὸ τὸν καρπό, καὶ παράλληλά σου πολεμᾶς τὸν ἀπόστολο, ποὺ κουβαλᾶ τὸν μόχθο του, λαμπρὸν ἀπὸ φρεσκάδα, ἀπὸ ὑγεία, καὶ τὸν ἀνταγωνίζεσαι, ἐκεῖνον ποὺ ἦρθε νὰ μεράση καὶ ὄχι νὰ ἀποκερδάνη, τότες, τὶ νὰ σοῦ πῶ, κακὲ δόλιε ἔμπορα, λυσσασμένε γιὰ κέρδος ἄνθρωπε; Λυπᾶμαι νὰ σὲ βλέπω νὰ καπηλεύεσαι τὴ συναλλαγή σου καὶ ὀργίζουμαι νὰ βλέπω ποὺ πέρνεις τὴν τίμια μορφὴ τοῦ ἀπόστολου, γιὰ τὴ διπλῆ σου κακουργία, γιατὶ εἶσαι ἀγύρτης μαζὶ καὶ φθοροποιός. Μοῦ προκαλεῖς τὴν ἐκδικητικὴν ὁρμὴ ποὺ δὲν εἶχα. Μοῦ κάνεις νὰ μεταστρέφω τὸ ἔργο μου, ἀπὸ ἔργο ἀγάπης πρὸς τὸν δεόμενο, σὲ ἔργο, ποὺ σκοπό του ἔχει νὰ σὲ μισῶ. Ἴσως τὸ μῖσος μου εἶνε ἐξίσου ἔργο ἀγάπης, γιατί, ἂν δὲν ἐξοντωθῆ τὸ μίασμά σου, θᾶσαι ἐμπόδιο στὴ δράση τῆς ἀγάπης μου, ἀλλὰ μὲ τὴ βρώμικια ὕπαρξή σου μοῦ καθυστερεῖς τὸ ἔργο τῆς καθαριότητας.

Αὐτὰ γιὰ τὶς ψευδοαποστολὲς τῶν κλούβιων σωτηριῶν.

Εἶνε ὅμως καὶ μιὰ τρίτη κατηγορία ἐξορμήσεων, πού, μιὰ καὶ μιλᾶμε γιὰ ἱεραποστολές, δὲν πρέπει ν' ἀγνοήσουμε. Ἡ ἀνθρωπότητα εἶνε λογῆς λογῆς ὁμάδες. Ἄλλες ἐξελιγμένες μὲ τὸν ἕναν ἢ μὲ τὸν ἄλλο τρόπο, ἄλλες ἀνεξέλιχτες. Σημαίνουν ἐποχές, ὅπως σημάναν ὡς μὲ τώρα ὄχι λίγες καὶ ὡς θὰ σημάνουν ἀκόμα στὸ ροῦ τοῦ κόσμου, ποὺ ξεκινάει, ὄχι ἡ πίστη, ἡ ἐξέλιξη καὶ ἡ κατανόηση πρὸς τὴν ἄγνοια καὶ πρὸς τοὺς ἀνεξέλιχτους, γιὰ νὰ τοὺς κατηχήση, ἀλλ' ἀντίθετα, ποὺ ἡ ὁρμὴ τοῦ πρωτόγονου τραβάει ἐμπρός, γιὰ κατάχτηση. Ἄλλη ἡ ὁρμὴ τοῦ πνεύματος, ἄλλη ἡ ὁρμὴ τῆς νηότης. Λένε ποὺ λείπει ἡ πίστη ἀπὸ τὶς τελευταῖες αὐτὲς ἐξόρμησες Εἶνε ἡ περίπτωση, ποὺ βλέπουμε στὶς ἱστορίες γιὰ «τὶς ὀρδὲς τῶν βάρβαρων, ποὺ εἰσελαύνουν καὶ

δηώνουν καὶ βιάζουν καὶ καταχτοῦν, οἱ συφορὲς τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας». Πόσο ἐπιπόλαιοι χαραχτηρισμοί. Πόσο τοὺς λείπει βάθος ἐξέτασης καὶ νόησης. Πρῶτα πρῶτα, δὲν βρισκω νὰ στερεῖται ἀπόλυτα μιὰ τέτια ἐξόρμηση ἀπὸ κάποιο εἶδος πίστης Ἡ ὑγεία, ἡ ὁρμή, ἡ δύναμη, ἡ χωρικὴ πρόοδο, τὰ ρεύματα τῶν φυλῶν δὲν εἶνε ξένα πρὸς μιὰ πίστη Ὅσο ἀπὸ τὸ ἔνστιχτο καὶ ἂν βγαίνη ἡ ὁρμή, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς μετακίνησης, ὅμως ἔχει τὰ στοιχεῖα τοῦ ὠφέλιμου, τοῦ αἰώνιου καὶ τοῦ μοιραίου Ἄρα, τοῦ ἀναπότρεπτου καὶ τοῦ ἀλάθητου, ἂν ἀλάθητο εἶνε ἐκεῖνο ποὺ εἶνε νόμος φυσικός. Στοιχεῖα δηλαδὴ πολὺ ἀνώτερα καὶ ἱερώτερα ἀπὸ τὸ κήρυγμα τῶν καπηλευόμενων ἐμπόρων. Κάθε βίαιη ὁρμή, ὁμαδικὴ καὶ προσχεδιασμένη, ποδηγετούμενη καὶ οἰστρηλατημένη ἀπὸ τὴ μητέρα φύση, ἀθελά μας τὴ συνταυτίσαμε πάντοτε πρὸς μιὰ πίστη. Γιατὶ τάχα οἱ ὀρδὲς τοῦ Ταμερλάνου ἢ τοῦ Ἀττίλα ἢ τῶν παληῶν Δωριέων δὲν ἔκαμαν κάτι ἀγνότερο μιὰ καὶ ἦταν φυσικοῦ περιεχόμενου, καὶ ἐκ τούτου μόνου μεταφυσικοῦ – ἀπὸ ὡρισμένους σταυροφόρους λόγου χάρη, ποὺ ὅσο καὶ ἂν κράζαν «avanti, per la santa Fede, per San Sepolcro! avanti, liberatori di Gesù!», ὅμως ὁρμοῦσαν γιὰ λεηλασία, καὶ ἄρα δὲν ἦσαν εἰλικρινεῖς στοὺς σκοποὺς ποὺ προσποιοῦνταν πὼς τοὺς ὠθοῦσαν; Οἱ τελευταῖοι ντυθῆκαν τὸ Σταυρὸ τῆς λύτρωσης, ὀνόμασαν τοὺς ἑαυτούς τους ἐλευθερωτὲς ἑνὸς συμβόλου καὶ πράξανε τὰ ἀκατανόμαστα, ἀφοῦ ἀπατῆσαν τοὺς Ποντίφηκες κι' ἔτσι δὲν στερηθῆκαν οὐδὲ τὴν εὐλογία τους! Ὅταν οἱ πρῶτοι πῆραν γιὰ φλάμπουρο μαζὶ καὶ γιὰ ὄργανο εἰλικρινὲς τῶν σκοπῶν τους ρόπαλα, δόρατα καὶ πελέκια, ποὺ οἱ ἀστροποβολές τους μόνο στὶς πεδιάδες καὶ τῶν ἀλόγων τους τὰ ποδοβολητὰ προλέγαν, δεῖχναν καὶ ἀποδεῖχναν τοὺς σκοπούς τους καὶ τὴν ἐπικράτησή τους. Τὰ λόγια τὶ τὰ θέμε, ἀγάπη δίχως σκληρότητα δὲν εἶνε εἰλικρίνεια. Σὰν βλέπουμε μειλίχια ὕφη καὶ γυναίκειες τρυφερότητες, πρέπει νὰ φεύγουμε, βέβαιοι ποὺ ἤμαστε μπροστὰ σὲ δολώματα καὶ σὲ ἀγυρτεῖες. Πρέπει νὰ φεύγουμε κι' ἐμπρὸς σὲ ἐπαγγελίες θαυμάτων. Τὰ θαύματα τὰ κατεργάζονται ἐμφανῶς ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πίστη, δὲν τὰ ἐπαγγέλλονται Ἀγάπη στηριγμένη στὴ δύναμη τοῦ ἐσωτερικοῦ καταρράχτη ποὺ τὴ θεριεύει, ἔχει τὸ κράτος ἐν ἑαυτῇ. Δὲν ὑπισχνεῖται, ἀλλὰ παρέχει ἄφθονα καὶ σωρηδόν. Καὶ σὲ ὅ,τι ὠθεῖ ἡ φύση (τὸ μέγιστο καὶ μόνο θαῦμα), ἂς πεισθοῦμε, εἶνε ἀπὸ ἄδολην ἀγάπη. Αὐτῶν τῶν ὀρδῶν τῶν βάρβαρων ἐξετάστηκε ποτὲς μήπως εἶχαν ἀνάγκη οἱ Δυσμές; Τὸ σπέρμα τους καὶ ἡ ἀνάμιξή τους, μήπως διορθώσαν καὶ στερηώσαν τοὺς ἐκφυλισμένους ἔνοικους τῶν Δυσμῶν; μήπως τονώσαν τὴ ζωή τους; Θὰ κάτσουμε νὰ θρηνωδήσουμε μπροστὰ σὲ μιὰ Καθέδρα ἢ μιὰ Βασιλικὴ πασπαλιστὴ μὲ χρώματα ζωγράφων, ἐπειδὴ οἱ «ὀρδὲς» τὴν καταστρέψαν καὶ θὰ ἀγνοήσουμε τὴ νέα ζωὴ ποὺ οἱ «ὀρδὲς» μᾶς κομίσαν; Θὰ στήσουμε σκοπὸ τῆς ζωῆς μας καὶ δίδαγμα τῶν ἐρχόμενων γενῶν, ποιός θ' ἀξιωθῆ νὰ κάνη τὸν καλλίτερο θρῆνο; Καὶ δὲν εἶνε τοῦτο παραμόρφωση τερατώδης τῆς ζωῆς ποὺ μᾶς τάχθηκε;

Μὲ τέτιες σκέψεις, κατατάσσω καὶ τὶς εἰσβολὲς ἀκόμα τῶν ἀγρίων στοὺς πολιτισμένους χώρους σὰν κινήματα ἱεραποστολικά, ποὺ ὀργανώνει ἡ ἴδια ἡ φύση, κινήματα κυριάρχου ἄξια τιμῆς καὶ σεβασμοῦ, τὸ ἴδιο καθὼς ἀποκηρύσσω τὶς ἐξίτηλες καὶ κατάκριτες ἐπιχειρήσεις ἐκεινῶν, ποὺ ἀντὶς νὰ χτίσουν, κολλοῦνε τὰ ρημάδια, μὲ τὴν ἀξίωση τῶν πρότυπων οἰκοδόμων καὶ μὲ προσδοκία τοῦ στέφανου τῆς δόξας.

Φωνάζουνε οἱ ἄνθρωποι τοῦ δόλου καὶ οἱ φενακιστές, ποὺ μὲ τέτια κηρύγματα σαλεύουμε τὴν Παράδοση καὶ τὰ Κειμήλιά τους. Πῶς οἱ «ὀρδὲς» τὶς σπάζουνε τὶς ἀλυσσίδες κι' ἐμεῖς σὲ τέτια ἀθλία πρόβλεψη, τὸ ρίχνουμε σὲ βακχεία, ἀντὶς νὰ ἱστάμεθα περιδεεῖς. Ἀπατηλὲς φωνές. Ἐπειδὴ ἀγαπᾶμε τὴν

Παράδοση, γιὰ τοῦτο ξέρουμε καὶ μπαίνουμε στὸν ἀκριβό της χαραχτηρισμό. Οἱ ψυχές μας, τῆς Παράδοσης καὶ οἱ δικές μας, συνταιριάζουν. Ἐπειδὴ τὴν ἀγαπᾶμε, κηρύττουμε μὲ πίστη, ποὺ δὲν διατρέχει, οὔτε διάτρεξε, οὔτε θὰ διατρέξη στὸ μέλλον κίντυνο κανένα. Γιατὶ Παράδοση δὲν εἶνε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ συμμάζωμα τῶν πλίνθων. Παράδοση εἶνε ὅ,τι ὑπῆρξε παρελθόν, γινομένο αἰώνιο. Καὶ καθὼς ὁ χρόνος εἶνε ἀδιάσπαστος, τὸ ἴδιο καὶ τὴν Παράδοση, τὸ γέννημά του, δὲν εἶνε δύναμη τίποτε νὰ τὴν διασπάση. Παράδοση εἶνε ἡ δυναμικότητα τοῦ μέλλοντος. Ὅ,τι γίνεται, ὅ,τι συντελεῖται, βγαίνει ἀπ' τὴν ἀλυσσίδα τοῦ παρελθόντος Καὶ ἂν ἀκόμα διαρραγῆ ἢ ἀερωθῆ ὁλόκληρη ἡ Γῆς, ἡ διαρραγή της εἴτε ἡ ἐξαφάνισή της, μαζὶ μὲ ὅλη τὴν προϊστορία τῆς σφαίρας, θ' ἀποτελέση Παράδοση στὸ σύστημα τοῦ μεγάλου Κόσμου. Ἂς μὴν ἀνησυχοῦνε λοιπὸν διόλου, τοὺς ἐγγυούμαστε τὸ κάθε τί, αὐτοὶ οἱ πρεσβύτεροι τῆς Παράδοσης καὶ τὸ ἱερατεῖον ὅλο.

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ

ΜΙΑ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ

ΚΑΡΟΛΟΣ ΜΑΡΞ

Ἀναμφισβήτητα ἀπὸ ὅλες τὶς ἱστορικὲς φυσιογνωμίες ποὺ ἐπέδρασαν στὰ ἀνθρώπινα πεπρωμένα, μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες παραμένει τοῦ Καρόλου Μάρξ Κανένα κήρυγμα θρησκευτικὸ ἢ ἰδεολογικὸ δὲν ἐπῆρε τόση παγκόσμια ἔκταση ὅσο ὁ Μαρξισμός. Οἱ αὐτοκρατορίες τῶν μεγάλων στρατηγῶν ὑπῆρξαν ἐφήμερες, γιατὶ τοὺς ἔλειπε τὸ βάθρο μιᾶς ἀνώτερης ἀνθρώπινης πίστης, μιᾶς κοσμοθεωρίας. Τὰ θρησκευτικὰ δόγματα ἄφηναν χωρὶς ἐπίδραση τοὺς ἀνθρώπους στὶς κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικές τους σχέσεις, γιατὶ περιφρόνησαν ἀκριβῶς τὶς ἀνάγκες αὐτές. Ὁ Μαρξισμὸς ὑπῆρξε βαθύτερος, πλέον ἐκτεταμένος, διαρκέστερος, ἀκριβῶς γιατὶ συνδυάζει τὶς ἀνάγκες τῆς ὑλικῆς ζωῆς πρὸς τὶς διανοητικὲς ἱκανοποιήσεις τῆς κοσμοθεωρίας. Ὁ Μαρξισμὸς ἔγινε ἡ πνευματικὴ σημαία ἑνὸς τεράστιου καὶ παγκόσμιου σύγχρονα, ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος τῶν πτωχῶν, ποὺ ὅμοιο του δὲν ἐγνώρισε ἡ ἱστορία μέχρι τώρα. Τὸ ὄνομα τοῦ Καρόλου Μάρξ συγκεντρώνει σήμερα τὴ λατρεία, τὴν ἀφοσίωσι καὶ τὸ θαυμασμὸ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Ἀκριβῶς ὅμως αὐτὴ ἡ ἔκταση τοῦ κινήματος ποὺ δημιούργησε, σύγχρονα ἄναψε τὸ πάθος καὶ τὸ μῖσος στὶς τάξεις ποὺ κινδυνεύουν νὰ χάσουν τὰ προνόμιά τους ἀπὸ τὶς θεωρίες του. Ὅπως εἶναι πασίγνωστο ὁ Μάρξ ὑπῆρξε ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, θεωρίας ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τοῦ παγκόσμιου ἐργατικοῦ κινήματος. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε ἡ ἀφορμὴ νὰ συκοφαντηθῆ καὶ νὰ διαστρεβλωθῆ ἀκόμη ἡ μεγάλη πνευματικὴ εἰσφορὰ τοῦ Μάρξ στὴν παγκόσμια κίνηση τῶν ἰδεῶν. Γιατὶ ὄχι μικρότερη ἀπὸ τὴν ἀθάνατη αὐτὴ δόξα τῆς δημιουργίας ἑνὸς τόσο παγκόσμιου ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος, στέκει ἡ δόξα τοῦ Μάρξ ὡς ἐπιστήμονα. Ὑπῆρξε σύγχρονα μεγάλος οἰκονομολόγος καὶ δημιουργὸς τῆς ὑπερ ἀξίας. Ἡ συμβολή του στὴν οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἀναγνωρίζεται σήμερα ἀπὸ ὅλους σχεδόν, ἰσάξια μὲ τοῦ Ἀδὰμ Σμίθ. Ἀλλ' ἀθάνατη ἀκόμη θὰ μείν' ἡ δόξα του γιὰ τὶς φιλοσοφικές του θεωρίες, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν περίφημη οἰκονομικὴ ἐξήγηση τῆς ἱστορίας: τὸν ἱστορικὸ ὑλισμό, ποὺ ἔγινε τὸ μαγικὸ κλειδὶ γιὰ νὰ διαβάση ὁ ἄνθρωπος στὸ μέχρι τοῦδε κλειστὸ βιβλίο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι ὁ Μάρξ παρουσιάζεται σὰν ἕνα γιγάντιο ἀνθρώπινο πνεῦμα ποὺ ἀγκαλιάζει ὅλες τὶς γνώσεις, ἕνας Ἀριστοτέλης τῶν νεωτέρων χρόνων.

Τὶς θεωρίες τοῦ Μὰρξ δὲν μποροῦμε νὰ τὶς ξεχωρίσουμε, νὰ τὶς ἀπομονώσουμε ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ πιστοῦ του συνεργάτη τοῦ Ἔγγελς. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ «Κεφαλαίου» ἐδημιουργήθηκε σχεδὸν ἀπὸ τὸν Ἔγγελς, ἐπάνω στὰ σχεδιάσματα τοῦ Μάρξ. Ἀλλὰ καὶ ἐπάνω στὴ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἡ συμβολὴ καὶ οἱ ἐξηγήσεις τοῦ συνεργάτη τοῦ Μὰρξ ἔχουν τὴν ἴδια σημασία μὲ τὶς γνῶμες τοῦ δημιουργοῦ. Σήμερα ὁ Μαρξισμὸς ἐπλάτυνε ἀκόμη περισσότερο. Συνέβη δηλαδὴ καὶ μὲ τὸ Μὰρξ αὐτὸ ποὺ ἔγινε μὲ ὅλα τὰ μεγάλα πνευματικὰ κινήματα. Ὁ δογματισμὸς ποὺ ἐδημιουργήθηκε ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ Μάρξ, ξεπέρασε σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν ἀρχικὴ διδασκαλία του. Ὅπως ὁ Χριστιανισμός, σὰν δογματική, δὲν εἶναι μόνο τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ οἱ θεωρίες καὶ οἱ πράξεις τοῦ ἁγίου Βασιλείου, τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσσίζης, ἔτσι καὶ ὁ «Μαρξισμὸς» σήμερα δὲν εἶναι μόνο οἱ θεωρίες τοῦ Μὰρξ—Ἔγγελς, ἀλλὰ καὶ τῆς Διεθνοῦς, τοῦ Κασύτσκυ, τῆς Λούξεμπουργκ, τοῦ Λένιν. Ὅπως ὅλα τὰ πολιτικὰ κόμματα τῆς Ἐργατικῆς τάξης διεκδικοῦν τὴν ὀρθότητα τῆς τακτικῆς τους σύμφωνα μὲ τὶς Μαρξικὲς ἰδέες, ἔτσι καὶ οἱ διάφορες σχολὲς ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ τὸ Μαρξισμὸ εἶναι ὑποχρεωμένες, γιὰ νὰ ἀποδείχνουν τὴν ἀλήθεια τους, νὰ καταφεύγουν στὸ πρωτότυπο. Αὐτὴ στέκει ἡ μεγάλη καὶ ἄφθαρτη ἀπὸ τὸ χρόνο ἀξία τοῦ Μάρξ.

Μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες κατακτήσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἀσφαλῶς εἶναι καὶ ἡ ἀνακάλυψη, μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε, τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ. Σήμερα ὁ νόμος αὐτὸς ἔχει τόση παγκοσμιότητα, ὥστε κατάντησε σὰν τὶς μέγαλες ἀλήθειες: κοινοτοπία—Ὄχι μόνο οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ σοφοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἁπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων παραδέχονται ὅτι οἱ οἰκονομικὲς συνθῆκες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ καθορίζουν τὴ δράση τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πολιτικοί, οἱ διπλωμάτες, οἱ ἱστορικοί, οἱ δημοσιογράφοι μιλοῦν καθημερινῶς καὶ γιὰ συμφέροντα, γιὰ τὴ σύγκρουση καὶ γιὰ τὸ συμβιβασμό τους, γιατὶ ἀπὸ τὴν τέτοια ἢ τέτοια τακτοποίησή τους περιμένουν ὅλοι τὸν πόλεμο ἢ τὴν εἰρήνη. Κανείς, μὰ ἀπολύτως κανεὶς δὲν μιλεῖ γιὰ *Ἰδέα* ποὺ κυβερνᾶ τὸν κόσμο. Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ νόμος ποὺ ἔχει τὴν ἐσωτερικὴ ἀξία ἑνὸς φυσικοῦ νόμου, ἐγέννησε ὄχι ἁπλῶς ἀντιρρήσεις, ἀλλὰ μῖσος φανατικό. Σήμερα κανεὶς ἄνθρωπος δὲ μισεῖ τὶς θεωρίες τοῦ Νεύτωνος ἢ τοῦ Ἄϊνσταϊν, καὶ ὅμως μισοῦν τὸν ἱστορικὸ ὑλισμό, μία ἀνακάλυψη, μία θεωρία ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦν συγχρόνως, ἐνῶ τὴ μισοῦν, μόνο καὶ μόνο γιατὶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ ὅπλα τοῦ ἀγῶνα τῶν πτωχῶν κατὰ τῶν προνομιούχων.

Σήμερα εἶναι ἀναγνωρισμένο ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπιστήμονες ὅτι ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ ἔχει τὴν ἀξία της ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἰδέες τοῦ Μάρξ. Τὴ χρησιμοποιοῦν σὰν μέθοδο ἐρεύνης ὄχι μόνο οἱ σοσιαλιστές, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀντισοσιαλιστές. Ἐπιστήμονες ὅπως ὁ Σέλιγκμαν, καθηγητὴς τῆς Βοστώνης, ἢ ὁ δικός μας Ἐλευθερόπουλος, ποὺ δὲν εἶναι καθόλου ὀρθόδοξοι μαρξιστὲς στὶς κοινωνικές τους ἀντιλήψεις. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ στὴν ἀρχαιολογία καὶ στὴν ἱστορία εἶναι σχεδὸν ἀπόλυτη, ἀπὸ ὅλους τοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἔχουν κάποια ἀξία. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας χαρακτηρίζεται ἀνάλογα μὲ τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν, καὶ στὴν τελευταία ἀνάλυση, ἀνάλογα μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς δεδομένης κοινωνίας, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὰ ἐργαλεῖα ποὺ μεταχειρίζοντο οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὴν παραγωγή τους. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμη ἔχομε τὸν Ἀριστοτέλη ποὺ καθαρὰ στὴν πολιτεία του παρατήρησε τὴν ἐπίδραση τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν στὴ διαμόρφωση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους πρέπει ν' ἀναφέρωμε τοὺς Vico, Montesquieu, Buckle. Οἱ ἱστορικοὶ αὐτοὶ παρεδέχοντο τὴν ἐπίδραση τῶν φυσικῶν συνθηκῶν στὴν διαμόρφωση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καὶ ἀκόμη καὶ τῶν οἰκονομικῶν, ποὺ ἤρχοντο σὰν ἄμεση συνέπεια τῶν πρώτων. Ὁ Μὰρξ ἐσυστηματοποίησε τὶς θεωρίες αὐτὲς καὶ τοὺς ἔδοσε μία κλασσικὴ διατύπωση. Οἱ οἰκονομικὲς συνθῆκες καὶ πρὸ παντὸς οἱ συνθῆκες τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς τεχνικῆς

καθορίζουν τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες. Ἀλλὰ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν τεχνική, τὴ δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος, ποὺ σὲ τελευταία ἀνάλυση γίνεται ὁ διαρκὴς δημιουργὸς τῆς ἱστορίας του ποὺ διαρκῶς ἐξελίσσεται. Ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ἐξελικτικὴ καὶ μοιάζει πολὺ μὲ τὴ Δαρβινικὴ θεωρία. Ὅταν δὲν εἶναι κακόπιστη διαστρέβλωση, μένει πάντα ἀδυναμία κατανοήσης, αὐτὸ ποὺ ὑποστηρίζουν μερικοὶ ὅτι ὁ Μὰρξ ἀπέκλεισε κάθε ἄλλη ἀνθρώπινη ἐκδήλωση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκονομική, στὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὴν ἱστορία του, ὄχι μόνο μὲ τὰ χέρια του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ μυαλό του. Ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου, ἂν δὲν καθορίζεται ἀπόλυτα, ἐξηγεῖται μόλα ταῦτα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ὁ Μὰρξ δὲν ἀποκρούει τὴν ἐπίδραση τῶν «ἠθικῶν» ἢ ἰδεολογικῶν παραγόντων ἐπὶ τῆς ἀνθρώπινης δράσης. Ἁπλούστατα ἐξαίρει τὴν ἐπίδραση τῶν οἰκονομικῶν, τῶν παραγωγικῶν ὅρων τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς στὴν διαμόρφωση τῆς ἱστορίας. Ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπίδραση τῶν μεγάλων ἀνδρῶν στὴν ἱστορία. Ἁπλούστατα καθορίζει ὅτι ἡ δράση τους πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ σύμφωνα μὲ τὸ περιβάλλον ποὺ ἔζησαν. Σὰν καθαρὴ ἐπιστημονικὴ θεωρία, ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὸν κοινωνικὸ φαταλισμό, ποὺ ἀποτελεῖ πολλὲς φορὲς διαστρέβλωση καὶ ὄχι ἐξήγηση τῆς θεωρίας. Τὸ ὅτι ὁ Γκαῖτε, ὁ Σαίξπηρ, ἢ ὁ Σοφοκλῆς ὑπῆρξαν μεγαλοφυΐες, γιατὶ ἐγεννήθηκαν καὶ ἐδημιουργήθηκαν σὲ ὡρισμένο κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ περιβάλλο κανεὶς Μαρξιστὴς ἄξιος τοῦ ὀνόματός του δὲν τὸ ὑποστηρίζει Θὰ ἦταν τὸ ἴδιο σὰν νὰ ὑποστήριζε ὅτι ἅμα ἡ κοινωνία ἀποκτήσει τὶς ἴδιες οἰκονομικὲς συνθῆκες σὰν αὐτὲς ποὺ ἔζησαν, θὰ μποροῦσε νὰ δημιουργήση τὶς ἴδιες μεγαλοφυΐες. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἐξηγήσουμε γιατὶ ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχετο ὡς θεσμὸ κοινωνικὸ τὴ δουλεία, γιατὶ δὲν εἶχαν δημιουργηθῆ οἱ νέες παραγωγικὲς συνθῆκες ποὺ θὰ καταργοῦσαν τὴ δουλεία σὰν ἕνα τρόπο παραγωγῆς ποὺ ἐστηρίζετο πάνω σ' αὐτὸν ὅλη ἡ ἀρχαία κοινωνία. Δὲν μποροῦμε νὰ καθορίσουμε τὸ φαινόμενο «Ναπολέων» μὲ τὴ μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἀλλὰ μποροῦμε ὅμως ἄριστα νὰ ἐξηγήσουμε τὴ δράση του καὶ τὶς ἰδέες του ποὺ ἦταν ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὶς ἰδέες τῆς ἀστικῆς τάξης ποὺ εἶχε νικήσει τὴ φεουδαρχία.

Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς σὰν μέθοδος ἱστορικῆς ἐξήγησης λογαριάζει τὴ ζωὴ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας σὲ διαστάσεις ἱστορικὲς καὶ ὄχι στενὲς τοπικὲς καὶ χρονικές. Οἱ μεταβολὲς οἱ καθημερινὲς καὶ οἱ λεπτομέρειες δὲν ἐνδιαφέρουν, παρὰ μόνο ὅσο συμπληρώνουν τὰ μεγάλα ἱστορικὰ περιγράμματα, μέσα στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ κινηθῆ μὲ ἄνεση ὁ συνθετικὸς νοῦς τοῦ ἐπιστήμονα ἱστορικοῦ. Οἱ μεταβολὲς ἐξ ἄλλου τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν ποὺ στηρίζονται στὶς μεταβολὲς τῆς τεχνικῆς τῆς παραγωγῆς δὲν εἶναι τόσο συχνές, ὅσο μπορεῖ νὰ ὑποτεθῆ ἀπὸ τὸν ἐπιπόλαιο παρατηρητή. Ἡ δουλεία σὰν μέθοδος παραγωγῆς, βάσταξε πολλὲς ἑκατοντάδες χρόνια καὶ ἀνταποκρίνεται στὴν πρώτη τῆς ἱστορίας περίοδο· ἡ μικρὴ παραγωγὴ ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴ φεουδαρχία, βάσταξε ἄλλο τόσο, καὶ τώρα βρισκόμαστε στὴν τρίτη περίοδο τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς, ποὺ δημιούργησε τὴν καθ' αὐτὸ ἀστικὴ τάξη, τὴν κεφαλαιοκρατία. Ἡ σημερινὴ κεφαλαιοκρατία δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴν πλουτοκρατία τῶν περασμένων χρόνων, γιατὶ στηρίζεται σὲ διαφορετικὲς σχέσεις παραγωγῆς. Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς δὲν παραγνωρίζει τὶς φυλετικές, καὶ ἐν γένει τὶς ἠθικὲς ἰδιορρυθμίες τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. Παραδέχεται ὅμως ὅτι μὲ τὴ σημερινὴ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς ποὺ τείνει νὰ λάβη ἕνα ταυτόχρονο παγκόσμιο ρυθμό, παίζουν ἕνα δευτερεύοντα ρόλο. Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς δὲν εἶνε κατάλληλη μέθοδο γιὰ τὴν ἐξήγηση ὅλων τῶν ἀτομικῶν ἰδιορρυθμιῶν Δὲν ἔχει ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωση, ποὺ τοῦ ἀποδίδουν, νὰ ἀποδείξη ὅλες τὶς πολιτικές, κοινωνικὲς καὶ ἐθνικὲς σχέσεις μέσα στὰ μεγάλα ἱστορικὰ περιγράμματα, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῶν κοινωνιῶν. Εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ ἡ προσπάθεια ποὺ καταβάλλουν μερικοὶ νὰ ἀποδείξουν ὅλα τὰ γεγονότα μιᾶς ἀνεξέλικτης οἰκονομι-

κῶς οἰκονομίας ὅτι ἐξετυλίχθηκαν σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Ὁ Μὰρξ ὅπου γράφει γιὰ «ἀστικὴ τάξη» ἐννοεῖ τὴν τάξη πού σχηματίσθηκε μετὰ τὰ 1800 στὴν Εὐρώπη. Μονάχα λυμφατικοὶ διανοούμενοι θὰ μποροῦσαν νὰ ζητοῦν ἢ νὰ βρίσκουν στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐξήγηση ὅτι π χ. ὁ ἡρωϊσμὸς τοῦ Κανάρη, ἢ ἡ περικεφαλαία τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τὰ τσαρούχια τοῦ Καραϊσκάκη ἦταν ἀστικῆς προέλευσης. Οἱ ὑπερβολὲς στὶς θεωρίες πρέπει νὰ λογαριάζονται σὰν μέθοδος πολεμικῆς, καὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν πρέπει νὰ συγχύζουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἐπιστήμονα, ὅταν γράφει μὲ τέτοια ἀξίωση. Εἶναι ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὄχι μόνο δικαίωμα ἀλλὰ καὶ καθῆκον, ὅταν πρόκειται νὰ πολεμήσουν τὴν κακοπιστίατῶν ἀντιπάλων. Ὁ συνεργάτης τοῦ Μάρξ, ὁ Ἔγγελς, καθορίζει τὴν ἀκριβῆ στάση τῶν μαρξιστῶν στὰ ἐπίμαχα αὐτὰ ζητήματα. Σὲ μία ἐπιστολή του δημοσιευμένη στὸ περιοδικὸ Der Sozialistische Akademiker, 1-10-1893, γράφει ἐπὶ λέξει, «ἀπαντῶντες στὶς ἐπιθέσεις τῶν ἀντιπάλων μας, ὑποχρεωθήκαμε νὰ τονίσουμε περισσότερο τὸ κύριο σημεῖο τῆς θεωρίας ποὺ τόσο ἀμφισβητοῦσαν, καὶ ἔτσι δὲν εὑρήκαμε τὴν κατάλληλη εὐκαιρία νὰ θέσουμε στοὺς ἄλλους, τοὺς μὴ οἰκονομικοὺς παράγοντες, τὴ θέση ποὺ τοὺς ἔπρεπε.» Σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου ποὺ ἀναφέρει ὁ Μέριγγ στὴν ἱστορία τῆς Γερμανικῆς Σοσιαλδημοκρατίας, ρητὰ καταδικάζεται «ὡς γελοία ἡ ἀπόπειρα νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἱστορία τῶν μικρῶν γερμανικῶν κρατιδίων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν . . . ὅπως θὰ ἦτο σχολαστικότης νὰ ἰσχυριζώμεθα ὅτι τὸ Βραδεμβοῦργον κατέλαβε τὴν ὑπεροχή του κατ' ἀναπόδραστον οἰκονομικὴν ἐπιταγήν . . .»

Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς δὲν ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχει ἕνα «ἠθικὸ» ἐποικοδόμημα τῆς κοινωνίας, οὔτε ἰσχυρίζεται ὅτι θὰ καταργηθῇ. Παραδέχεται ὅτι μεταβάλλεται σύμφωνα μὲ τὶς μεταβολὲς τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, τῆς τεχνικῆς τῆς παραγωγῆς. Μὲ τὸν ἱστορικὸ ὑλισμὸ ἡ ἱστορία ἔπαψε νὰ εἶναι μία ξερὴ χρονογραφία. Μέσα στὸ χάος της ἐμπῆκε κάποια τάξη, κάποιο νόημα. Μποροῦμε νὰ κυττάξουμε μὲ ἄνεση τὸ παρελθόν, καὶ ἴσως μὲ ἐλπίδα τὸ μέλλον. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ἐγέλου νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἱστορία σὰν ξετύλιγμα ἑνὸς ἀνώτερου λόγου, μιᾶς Ἰδέας, δὲν ἐστάθηκε ἀρκετὴ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ πνεύματα σ' ἕνα αἰῶνα ποὺ μὲ τὶς ἀνακαλύψεις του εἶχε περάσει πιὰ ἀπὸ τὸν μεταφυσικό, στὸν φυσικὸ κόσμο. Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς ἀποτελεῖ σὰ θεωρία τὸ θάνατο ἢ καλύτερα, τὸν ἀποχαιρετισμὸ τῆς μεταφυσικῆς. Καὶ τὸ κτύπημα αὐτὸ τὸ δέχτηκε ἀπὸ τὸ Μάρξ, ποὺ ὅπως εἶναι γνωστό, εἶχε ἀρχίσει τὴν πρώτη πνευματική του δράση, σὰν νέο Ἐγελειανός. Ἀντίθετα ἀπ' αὐτὸ ποὺ ὑποστηρίζεται, ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς ἀπελευθέρωσε τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν παρουσίασε κύριο τῆς ἱστορίας του. Ὄχι, δὲν εἶναι δοῦλος τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς τεχνικῆς τῆς παραγωγῆς. Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς δείχνει μόνο πὼς ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται στὶς ἰδέες σύμφωνα μὲ τὶς μεταβολὲς ποὺ ὁ ἴδιος φέρει στὰ μέσα τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν, ποὺ τοῦ χρειάζονται γιὰ τὴ συντήρησή του.

Χωρὶς νὰ τὴ θίξουν οἱ ὑπερβολὲς ἀπὸ καμμία πλευρά, ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ παραμένει μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες κατακτήσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος πρὸς τὸν διαρκῆ ἀγῶνα τῆς ἀπελευθέρωσής του. Παραμένει γι' αὐτὸ μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες δόξες τοῦ Μὰρξ καὶ κτῆμα ἐσαεὶ τῆς Ἀνθρωπότητας.

Γ. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

ΤΟ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΚΑΙ

Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΜΙΑΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑΣ III.

Εἴδαμε στὸ προηγούμενο τὴν ἀνθηρὴ κι' ἀκμαία οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, καθὼς καὶ κείνη τῶν Κοινοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων ἦταν ἡ ἐμπορικὴ ἰδιοφυΐα, ἡ δραστηριότητα σ' ὅλα τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς Ἀνατολῆς κι' ἡ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση τῶν διαφόρων λαῶν, ποὺ κοινωνοῦσαν μαζί τους. *Ἦσαν οἱ μεγάλοι μεσάζοντες τῶν ἀγορῶν τῆς Βαλκανικῆς, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης.* Ὡς ἔμποροι ἦσαν ἀνυπέρβλητοι καὶ μοναχὰ οἱ Ἀρμένηδες μποροῦσαν νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν κάπως θαρραλέα. Γιὰ τοῦτο κι' ἐπέσυραν πάντοτε τὶς καυστικώτερες ἐπικρίσεις καὶ τὰ δριμύτερα σχόλια τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν ξένων, ποὺ πολεμοῦσαν μαζί τους στὶς ἴδιες ἐμπορικὲς ἀρτηρίες. «*Οἱ Ἕλληνες στὴν Τουρκία*, γράφει κάποιος πρόξενος (¹), *ἀναπνέουν μέσα σ' ἀτμόσφαιρα κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς ἀκάθαρτη, ποὺ μολύνει ὅλες τὶς τάξεις ἀπὸ τὸ Σουλτάνο μέχρι τὸν τελευταῖο τελωνιακὸ ὑπάλληλο. Δὲν μένουν ἀπρόσβλητοι οὔτε οἱ ξένοι ὑπήκοοι, οὔτε οἱ πρέσβεις ἀκόμη. Κατὰ κανόνα τὸ μίασμα τοῦτο τῆς ἀνηθικότητας καὶ φαυλότητας ἀποδίδεται στὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς Τουρκίας*». Ἂν δεχθοῦμε, πὼς τὸ ἐμπόριο εἶνε μιὰ νόμιμη κι' ἀναγνωρισμένη κλοπή, τὸ παράσιτο ἀνάμεσα παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης, τότε οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, καθὼς καὶ κεῖνοι τοῦ ἐξωτερικοῦ, ποὺ τόσα κατώρθωσαν στὸ ἐμπορικὸ πεδίο, δὲν ἦσαν ἄμωμοι καὶ δίκαια τοὺς φόρτωσαν μὲ τόσες κατακρίσεις. Οἱ τρόποι τοῦ ἐμπορίου εἶνε γνωστοί: ἡ ἀπάτη, τὸ ξεγέλασμα, ἡ διορατικὴ πρόβλεψη, τὸ κέρδος καὶ πάντα τὸ κέρδος, ποὺ δὲν γνωρίζει ἠθικοὺς φραγμοὺς κι' ἄλλες κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις. Συνεπῶς οἱ Ἕλληνες, ποὺ κυριάρχησαν πάντοτε ὡς ἔμποροι, μετεχειρίστηκαν ὅλα τὰ μέσα—τίμια κι' ἄτιμα—γιὰ νὰ

(¹) Th. Thornton: The Present State of Turkey, τόμ. II, σελ. 153.

φθάσουν στὸ ἐπίφθονο σημεῖο τῆς κυριαρχίας. Γιὰ τοῦτο σὲ κάποιο ὀξύτατο περιηγητὴ ὑπάρχει ἡ πιὸ κάτω κρίση γιὰ τοὺς Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ : *«Παρεισέφρησαν παντοῦ, ὅπου ἡ δωροδοκία, ἡ πλεονεξία κι' ἡ ἄκρα ἀσυνειδησία ὑπόσχεται σ' αὐτοὺς πλοῦτο καὶ τιμές»* (1). Ἀλλὰ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἐπικριτὲς αὐτοὺς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔλειψε, ποὺ νὰ μὴν ἐξάρει καὶ τὶς ἀρετές τους : τὴν ἰδιοφυΐα, τὴ δραστηριότητα, τὴν τόλμη, τὴν φιλεργία καὶ τὴν ἐπιμονὴ ἀκόμη καὶ στὶς ἀποτυχίες *«Κανεὶς ξένος,* ἔγραψε κάποιος, *δὲν δύναται νὰ ὑπερνικήσει τοὺς δόλους καὶ τὶς πλεκτάνες τους»* (2). Ἔτσι κατώρθωσαν νὰ κυριαρχήσουν ἐμπορικῶς στὰ Βαλκάνια καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία, καθὼς καὶ στὰ μέρη, ποὺ προαναφέραμε. Ἡ πρόοδο τοῦ ἐξωτερικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰ πενῆντα πρῶτα χρόνια τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα ὑπῆρξε καταπληκτικὴ στὸ ἐμπορικὸ κι' οἰκονομικὸ πεδίο. Καὶ τοῦτο τὸ χρωστοῦσε στὴν ἐξαιρετικὴ ἐμπορικὴ ἰδιοφυΐα του : *«Κάτω ἀπὸ τὸ κουστοῦμι τοῦ Ἕλληνος δασκάλου,* λέγει ὁ Perrot, *τοῦ δικηγόρου ἢ τοῦ γιατροῦ κρύβεται ὁ ἔμπορος, ποὺ κάνει χρήση τῶν πολύτιμων ἰδιοτήτων του σὲ κάθε περίσταση»* (3). Ἀλλὰ οἱ ἔμποροι μόνοι δὲν κάνουν τὰ Κράτη.

Καὶ τώρα ἂς στραφοῦμε καὶ στὴν ἀπελεύθερη Ἑλλάδα, στὴν Ἑλλάδα τοῦ Ὄθωνος. Ὁ Καποδίστριας παρέλαβε μιὰ χώρα σχεδὸν ἐρημωμένη, σχεδὸν ἀκατοίκητη, χωρὶς γεωργικὴ ἢ ἄλλη βιομηχανικὴ ἐπίδοση. Ἡ ἐπανάσταση εἶχε μεταβάλει τὰ πάντα σὲ στάχτη κι' ἐρείπια. Κι' ὅμως ὁ Καποδίστριας κατώρθωσε σχετικῶς πολλά. Ἡ Ἀντιβασιλεία κι' ὁ Ὄθων δὲν ἄλλαξαν τὴν κατάσταση, ποὺ πῆραν ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη. *«Ἡ πρώτη ἐντύπωση,* ἔγραφε ὁ αὐτόπτης Πρόκεν Ὄστεν στὴν ἐπίσημη ἔκθεση πρὸς τὸ Μέττερνιχ τὰ 1834, *ἡ πρώτη ἐντύπωση, ποὺ προξενεῖ τὸ βασίλειο τῆς Ἑλλάδος εἶνε πολὺ λυπηρὴ κι' ἐμπνέει τὴν ἀπελπισία. Εὐχάριστο σημεῖο παλαιᾶς διοικήσεως πουθενὰ δὲν συναντάει κανείς, ἀπεναντίας πολλὰ δυσάρεστα, ποὺ ἐμποδίζουνε τὴν ἀποκατάσταση τῆς κυβερνήσεως. Ἀπὸ τὴ βασιλικὴ κυβέρνηση τίποτε ἄλλο δὲν βγῆκε παρὰ σωρὸς μόνο ἀπὸ διατάγματα καὶ κάποια ἄψυχα στρατιωτικὰ σώματα. Γιὰ τὴν ὑλικὴ τοῦ τόπου καλλιτέρευση τίποτε δὲν ἔγινε. Τὰ δύο τρίτα τοῦ δανείου τῶν 60,000,000 δαπανήθηκαν χωρὶς κανένα ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα«* (4). Ἀλλ' ἂν τὸ Κράτος παρουσίαζε αὐτὴ τὴν ἀδράνεια κι' αὐτὴ τὴν ἀνικανότητα, ὅμως ἡ *ἀτομικὴ πρωτοβουλία* δὲν ἄργησε νὰ ξυπνήσει στὰ δυὸ κυριότερα σημεῖα : στὴ ναυτιλία καὶ στὸ ἐμπόριο. Ὅπως ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς κι' ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν Κοινοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ πρόκοψε παντοῦ στὰ δυὸ αὐτὰ ἐπαγγέλματα, ἔτσι κι' ὁ ἀπελεύθερος Ἑλληνισμὸς κυριολεκτικῶς θαυματούργησε στὴν ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριο. Οἱ στατιστικές, ὅσο κι' ἂν εἶνε σπάνιες κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅμως ὅπου παραθέτουνε ἀριθμοὺς μᾶς προξενοῦν κατάπληξη γιὰ τὴ ραγδαία ἀνάπτυξη τῆς ναυτιλίας τῆς Ἑλλάδος. Εἰδικότερα ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς :

Τὸ Ἑλληνικὸ ἐμπορικὸ ναυτικό, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, τὰ 1813, ἀριθμοῦσε 153,580 χιλ. τόνους κατὰ τὴν αὐθεντικὴ στατιστικὴ τοῦ Πουκεβίλλ, ποὺ συμφωνεῖ μὲ κείνη τοῦ Ἀγγλικοῦ ναυαρχείου (5). Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως ἐλαττώθηκε σὲ 85,562 χιλ. τόνους. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση παρουσιάζει ἐκπληκτικοὺς ἀριθμούς. Τὰ 1845 ἀνεβαίνει στοὺς 201,213 χιλ. τόνους καὶ τὰ 1858 στοὺς 268,600 (6) χιλ. τόνους γιὰ νὰ φθάσει τοὺς 330,500 τὰ 1868 (7). Ἡ πρόοδος αὐτή, ἂν ἀναλογισθοῦμε τὴν ἀδιαφορία τοῦ Ἑλλαδικοῦ Κράτους, τὴν ἄγρια φορολογία του καὶ τὴ συστηματικὴ ἀντίδραση σὲ κάθε ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ κινήσει τὸ θαυμασμὸ καὶ στὸν ψυχρότερο παρατηρητὴ τῶν Ἑλλαδικῶν πραγμάτων. Ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀναμετρήθηκε μὲ τὸ ναυτικὸ τῶν μεγαλυτέρων δυνάμεων. Ἐρχόταν πέμπτη ἀπὸ ἄποψη τόνων καὶ πρώτη ἀπὸ ἄποψη πληθυσμοῦ ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ κράτη τοῦ κόσμου (1)! Ὁ δὲ πλοῦτος, ποὺ κόμιζε στὸ τραγελαφικὸ αὐτὸ κράτος ὑπῆρξεν ἀμύθητος. Κάθε χρόνο ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία εἶχε καθαρὰ περισσεύματα 60,000,000 ἑκατ. χρυσῶν δρχ. Μ' αὐτὰ ὄχι μόνο σκέπαζε τὸ ἄνοιγμα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ κι' ἄφηνε καὶ μεγάλα ποσὰ στὴν ἀποταμίευση. Κι' ἡ κατάσταση αὐτὴ διατηρήθηκε σταθερὴ ἀπὸ τὰ 1838 μέχρι τὰ 1880. Ὑπῆρξε ἡ μόνη πηγὴ πλούτου στὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος. Ὅλα εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὴ ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριο· τὰ λοιπὰ ἔφθιναν.

Καὶ πραγματικῶς ἂν στραφοῦμε στ' ἄλλα σημεῖα τῆς παραγωγῆς δὲν θὰ συναντήσουμε παρὰ μόνον ἀπογοήτευση. Ἡ *Γεωργία* παρουσίαζε τὸ πιὸ ἀξιολύπητο θέαμα. Οἱ προσπάθειες τοῦ Καποδίστρια (2) δὲν συνεχίστηκαν κι' ἔτσι τὰ πράγματα παρέμεινεν στὸ σημεῖο, ποὺ τἄφησε ἡ Ἐπανάσταση. Τὰ πάντα ἦσαν πρωτόγονα κι' ὀπισθοδρομικά, χειρότερα κι' ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ μόνη ἡ Πελοπόννησο τὰ 1814 ἀπέδωσε 1,638,000 κοιλὰ δημητριακῶν καρπῶν, συνολικῆς ἀξίας 13,000,000 γροσίων (3). Ἐκεῖνος, ποὺ περιδιάβαζε τὰ ἀγροτικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας, δὲν ἔβλεπε τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐρήμωση κι' ἀθλιότητα. Ἀκόμη τὰ 1851 τὸ ἕνα ἕβδομο ἀπὸ τό ἑλληνικὸ ἔδαφος μόνον καλλιεργόταν, τὸ ἕνα τέταρτο παρέμενε χέρσο, ἑνῶ τ' ἄλλο μισό. δασωμένο κι' ἀκατάλληλο γιὰ τὴν καλλιέργεια ἀνῆκε στὸ βασίλειο τῶν ληστῶν (4). Τὰ 1868 ἔγραψε σ' εἰδικὴ μονογραφία ὁ Σκαλτσούνης τὰ ἑξῆς : *«Ὡς πρὸς τὴν γεωργίαν ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν μόλις τὸ πεμπτημόριον εἶνε καλλιεργημένον ἐν τῷ μέσῳ ἀχανοῦς ἐρημίας καὶ ἐκχερσώσεως. Τὸ Ἡσιόδειον ἄροτρον μεταχειρίζεται ἔτι καὶ νῦν ὁ ἡμέτερος γεωργός, ἡ δὲ χρῆσις τῶν μηχανῶν, δι' ὧν τελεῖται ὁ βοτανισμός, ὁ θερισμός, ὁ ἁλωνισμός, ἡ λίκμησις καὶ ὁ καθαρμὸς ἐν γένει τῶν γεωργικῶν προϊόντων εἶνε παρ' ἡμῖν ὅλως ἄγνωστος. Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου ἡ γεωργικὴ διατελεῖ ἐν τῇ αὐτῇ ἀτελείᾳ καὶ στασιμότητι, οἷα ἐπεκράτει καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας»* (5). Ἀλλὰ πῶς θέλατε νὰ προκόψει ἡ γεωργία, ὅταν μόλις στὸν προϋπολογισμὸ τοῦ 1865 ἀναγράφηκε ποσὸ 12,000 δρχ. γιὰ τὴν ἐμψύχωση τῆς Γεωργίας, κι' ἑνῶ ἀκόμη τὸ Ἑλλαδικὸ κράτος διατηροῦσε τὸ καταθλιπτικὸ καὶ μισητὸ σύστημα τῆς δεκάτης (6) κι' ἡ συγκοινωνία βρισκόταν σὲ πρωτόγονη κατάσταση ; Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ προσωπικὴ πρωτοβουλία καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔδειξε κάποια σημεῖα ζωῆς, ἂν κι' ἡ φοβερὴ ληστεία δὲν ἄφηνε τίποτε νὰ βλαστήσει στὴν ὕπαιθρο. Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε στατιστικὲς γιὰ νὰ κρίνουμε τὴν παραγωγή. Φαίνεται ὅμως πὼς κάποια πρόοδο συντελέστηκε. Τὰ 1835 ἔχουμε 2,287,645 στρέμματα καλλιεργημένα, τὰ δὲ 1851 3.400,000 στρέμματα. Ἔτσι πάντοτε κάναμε εἰσαγωγὴ σίτου ἀπὸ διάφορα μέρη. Τὰ 1843 εἰσαγάγαμε σιτάρι ἀξίας 28 ἑκατομμυρίων, ποὖφτασε τὰ 1885 στὰ 42 ἑκατομμύρια χρυσῶν δρχ.! Κι' ὅμως κατὰ τὴν μαρτυρία τῶν εἰδικωτέρων ὅλων τῶν Ἑλλήνων γεωπόνων, τοῦ Ὀρφανίδη (7) καὶ τοῦ Γενναδίου, ἡ Ἑλλάδα εἶνε τόπος σχετικῶς σιτοπαραγωγικὸς καὶ μάλιστα μιᾶς ἐκλεκτότατης ποιότητας σίτου (8). Τὸ λυπηρότερο εἶνε, πὼς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση μερικὰ εἴδη, ποὺ καλλιεργοῦσαμε προνομιακῶς, ὅπως τὸ μετάξι, ποὺ μᾶς ἔδινε πέντε ἑκατομμ. φράγκα τὸ χρόνο τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας, κατόπιν τὰ παραμελήσαμε

(1) C. Farlane : Kismet, or the doom of Turkey—Λονδῖνον 1853, σελ. 227.
(2) Κ. Τάκερμαν : Οἱ Ἕλληνες τῆς Σήμερον (ἑλλ. μετάφρασ.) σελ. 305.
(3) Perrot : L'île de Crète, Souvenirs d'un voyage—1867 (πρόλογος).
(4) Μ. Μπαρτόλδυ : Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος (ἑλλ. μετάφρ.) τόμ. Β'., σελ. 706—707.
(5) F. Pouqueville : Voyage en Grèce—Paris 1820, τόμ. Α'. σελ. 282.
(6) Α. Βερναρδάκη : Περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐμπορίου — 1885 σελ. 231 (πίναξ).
(7) Μανιτάκη : Στατιστικαὶ Πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος σελ. 29 κι' ἑξ.

(1) Α. Βερναρδάκη : Περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐμπορίου — 1885, σελ. 212 κ. ἑξ.
(2) D' un Grec : Renseignements sur la Grèce des Capodistrias. Paris 1833.
(3) F. Pouqueville : Voyage en Grèce — Paris 1820, τόμ. Α'. σελ. 153.
(4) Τάκερμαν : Οἱ Ἕλληνες τῆς Σήμερον (ἑλλ. μετάφρ.) — 1877, σελ. 132.
(5) Ι. Σκαλτσούνη : Σκέψεις περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Βιομηχανίας — 1868, σελ. 3—4
(6) Σωτηροπούλου : Περὶ τῆς Ἐγγείου φορολογίας ἐν Ἑλλάδι — Ἀθῆναι 1868.
(7) Θεοδώρου Ὀρφανίδη : Γεωπονικά, τόμ. Δ'. σελ. 151 κ. ἑ.
(8) Π. Γ. Γενναδίου : Λεξικὸν Φυτολογικὸν — 1914, σελ. 887, σημ. 2.

ἐντελῶς (1). Μόνο στὴν καλλιέργεια τῶν ἀμπέλων, τῶν συκῶν καὶ τῆς ἐλιᾶς εἶχαμε σχετικὴ πρόοδο. Ἡ παραγωγὴ στὰ εἴδη αὐτὰ τριπλασιάστηκε (2). Ἀλλά, πῶς νὰ σημειώσωμε ἐπίδοση στὴ γεωργία, ἀφοῦ εἴμαστε λαὸς ἐμπορικὸς κι' ἀφοῦ μέχρι τὰ 1870 δὲν εἴχαμε παρὰ μόνο μιὰ γεωργικὴ σχολή, ἐκείνη, ποὺ σύστησε ὁ Καποδίστριας κι' αὐτὴ παραμελημένη κι' ἐρειπωμένη; (3).

Ἀλλ' ὄχι μόνο στὴ Γεωργία ἔδινε αὐτὴ τὴν ἐντύπωση τὸ Ἑλλαδικὸ κράτος. Καὶ στὶς λειτουργίες ἐκεῖνες, ποὺ ἀποκλειστικὰ διαχειριζόταν αὐτὸ παρουσίαζε τὴν τραγικώτερη ἀνεπάρκεια καὶ τὴν στραβότερη κατεύθυνση, ὅπως ἦταν ἡ *ἐκπαίδευση*, ὁ *στρατός*, τὸ *ναυτικὸ* κι' ἡ *ἐξωτερικὴ πολιτική*, τὰ κύρια δηλαδὴ κίνητρα τῆς *Μεγάλης Ἰδέας*. Καὶ πραγματικῶς, ὅταν στραφοῦμε στὴν ἐκπαίδευση, στὴν ὁποία τὸ Ἑλλαδικὸ κράτος ἔστρεψε ὅλες του τὶς προσπάθειες, γιὰ τὴν ὁποία πρόσφεραν μυθώδη ποσὰ οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ στὴν ὁποία τὸ Κράτος στήριξε τὶς περισσότερες ἐλπίδες του, τί βλέπουμε κι' ἐκεῖ! Παρεξήγηση τῆς πραγματικότητας καὶ θεωριτικομανία. Ἀντὶ ἡ ἐκπαίδευση νὰ στραφεῖ στὴν προσπάθεια, ὅπως μορφώσει πρακτικῶς κι' εἰδικῶς τοὺς Ἕλληνας, λαβαίνοντας ὑπ' ὄψη τὴ σχεδὸν πρωτόγονη διανοητικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τῆς χώρας, ἀπεναντίας τὸ κράτος στράφηκε χιλιετηρίδες πίσω, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ προχώρησε αἰῶνες μπροστά: Τὸ σύστημα δὲν παράλλαξε ἀπὸ τὸ σύστημα κλασικοῦ γερμανικοῦ κρατιδίου τῆς ἐποχῆς καὶ κάτι χειρότερο. Ἀπὸ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἔχουμε τὴν ἀττικὴ Γραμματικὴ κι' ἀναγνωστικὰ βιβλία, ποὺ χρειαζόντουσαν μετάφραση γιὰ νὰ κατανοηθοῦν ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιά. Στὸ Ἑλληνικὸ σχολεῖο καὶ στὸ Γυμνάσιο συνεχίζονταν τὸ ἴδιο σύστημα, μόνο ποὺ πρόσθεσαν μερικοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς γιὰ νὰ μορφώσουν μ' αὐτοὺς τοὺς Ἀρβανίτες καὶ τοὺς πρωτόγονους νησιῶτες! Ἔτσι τὰ Ἑλληνόπουλα μάθαιναν δυὸ ἢ τρεῖς γλῶσσες, χωρὶς νὰ ξέρουνε καμιά: τὴν Ἀρβανίτικη, ποὺ μιλοῦσαν πολλοί, τὴν Ἀττικὴ διάλεκτο καὶ τὴ Δημοτική, ποὺ γνώριζαν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὴ μάννα τους, ἀλλὰ ποὺ δὲν διδάσκονταν συστηματικά. Εἰδικώτερα τὸ σύστημα ἔτεινε στὴ γλῶσσα, «*ὅπως ἡ καθομιλουμένη ἀφομοιωθεῖ ἐπὶ τέλους μὲ τὴν ἀρχαία*», ματαιοπονία, ποὺ τὴν πλήρωσε ἡ Ἑλλάδα μὲ τὴν ἀμάθεια τῶν παιδιῶν της. Καὶ δὲν ἀμφισβητοῦμε, πὼς τὰ σχολεῖα πολλαπλασιάστηκαν: Τὰ 1835 ὑπῆρχαν 71 προκαταρκτικὰ καὶ μερικὰ Ἑλληνικά, μὲ 1.141 μαθητὰς (4). Ὡς γνωστὸν ὁ Καποδίστριας δὲν ἤθελε Πανεπιστήμιο (5), καθὼς κι' ἡ Ἀντιβασιλεία κι' ὁ Ὄθων (6). Τὰ 1862 ἔχουμε 1.141 περίπου δημόσια ἐκπαιδευτήρια μὲ 81.197 περίπου μαθητὰς (7), διαφορὰ ποὺ δείχνει τὴ φιλομάθεια τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, μόνο ποὺ τὸ σύστημα μετέβαλε τὴ φιλομάθεια σὲ στειρότητα, σὲ σχολαστικότητα καὶ στενοκεφαλιά.

Ἂς ἔλθουμε τώρα στὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση, σ' αὐτή, ποὺ κυρίως διέθετε τοὺς προϋπολογισμούς του τὸ Κράτος. Ὁ Καποδίστριας, παρ' ὅλη τὴν ἀνεπάρκεια τῶν χρηματικῶν του μέσων μὲ προϋπολογισμὸ 11.600.000 γρόσια, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε τὶς ἐνισχύσεις τῶν Δυνάμεων, κατώρθωσε νὰ συγκροτήσει στρατὸ ἀπὸ 10.500 στρατ. διαφόρων ὅπλων. Εἶχε ὀργανώσει τὸ ἄτακτο, ποὺ κυρίως ἐλευθέρωσε τὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ στόλο ἀξιόλογο (8). Ἡ πρώτη πράξη τῆς Ἀντιβασιλείας, ἦταν νὰ διαλύσει τὸν ἄτακτο στρατὸ στὰ 1833 καὶ νὰ πετάξει στοὺς δρόμους τ' ἀρειμάνια παλληκάρια. Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ μαχηταί, οἱ γιομάτοι πληγές, οἱ συνηθισμένοι στὴν δίαιτα τοῦ πολέμου μὲ μιᾶς βρέθηκαν ἄεργοι. Οἱ Βαυαροὶ πῆραν τὶς θέσεις τους κι' ἡ

(1) Ι. Σκαλτσούνη: Σκέψεις περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Βιομηχανίας — 1868, σελ. 23—24.
(2) Α. Βερναρδάκη: Περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐμπορίου — 1885, σελ. 7, 27 κ. ἑξ.
(3) Ι. Ἀποστολοπούλου: Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Γεωργίας κ.τ.λ. — Ναύπλιον 1868.
(4) Μανσόλα: Στατιστικὴ τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι—1885, σελ. 12.
(5) Φουρναράκη: Ποικίλα Ἑλληνικὰ—Παρίσι 1831, τεῦχ. 1, σελ. 8.
(6) Ἀνωνύμου (Γούδα): Ὑπόμνημα Τρίτον—Κέρκυρα 1862, σελ. 9.
(7) Κ. Τάκερμαν: Οἱ Ἕλληνες τῆς Σήμερον (ἑλλ. μετάφρ.) 1877, σελ. 146.
(8) Par un Grec: Renseignements, sur la Grèce des Capodistrias —1833, σελ. 88.

ληστεία φούντωσε στὰ βουνά. Οὐσιαστικῶς μεγαλίτερη ἀδικία καὶ μεγαλίτερη ἀστοχία δὲν μποροῦσε νὰ γείνει (1). Τὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος βρέθηκε σχεδὸν ἄοπλο· καὶ παρέμεινε ἄοπλο μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Δεληγιώργη καὶ τοῦ Τρικούπη. Ὁ στρατός του δὲν ἦταν περισσότερος ἀπὸ 4.000 ἄνδρας Οἱ ἀποθῆκες του ἦσαν ἄδειες κι' ἡ ἐκπαίδευση τῶν στελεχῶν μηδαμινή. Ὁ στρατὸς ἀσχολεῖτο ἀποκλειστικῶς στὴν πολιτικὴ κι' ὀργάνωνε ἀνταρσίες κι' ἐπαναστάσεις. Κι' ἡ ἀδυναμία του φαινόταν πάντοτε, ὅταν τὸ Κράτος ζητοῦσε νὰ τὸν μεταχειρισθεῖ Ὅταν ὁ Κωλέττης ἐπεχείρησε ν' ἀναστήσει τὴ *Μεγάλη Ἰδέα* δὲν εἶχε σοβαρὰ ὑπ' ὄψει του τὸ στρατιωτικὸ μέρος Νόμιζε πὼς ἀρκοῦσε ἡ ληστεία, «*ὁ ἀδάπανος*, ὅπως ἔλεγε, *αὐτὸς στρατιωτικὸς ὀργανισμὸς τοῦ Κράτους*» γιὰ νὰ νικήσει τὴν Τουρκία καὶ πραγματοποιήσει τὴ Μεγάλη Ἰδέα. Αὐτὰ ἦσαν λόγια μόνο καὶ τὸ πρᾶγμα φάνηκε σ' ὅλη του τὴ τραγικότητα, ὅταν τὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος ἀποπειράθηκε νὰ πολεμήσει κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο τὰ 1853, ἐπαναστατῶντας τὴν Ἤπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία (2). «*Περιοδικὰ καὶ οὕτως εἰπεῖν σποραδικὰ στρατιωτικὰ κινήματα ἐν Χαλκιδικῇ, Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἔληγαν πάντοτε μὲ ἀποτυχία. Ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε ὀργανώσει ἀρκετὰς δυνάμεις, δι' ὧν νὰ ἀποπειραθῇ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων*» (3). Καὶ πραγματικῶς τὸ Κράτος δὲν μπόρεσε νὰ στρατολογήσει τότε οὔτε 4.000 στρατιῶτες, ποὺ δὲν ἀπετελοῦντο κι' ἀπὸ πολὺ ἔντιμα στοιχεῖα. Ὁ ἀδάπανος στρατιωτικὸς ὀργανισμὸς τοῦ Κωλέττη, ἡ ληστεία, πρόσφερε τὰ περισσότερα. Πολεμικὸ τέλος ναυτικὸ δὲν ὑπῆρχε, ἐκτὸς ἀπὸ τρία τέσσαρα πλοῖα. Γιὰ τοῦτο καὶ προτάθηκε τότε νὰ ὁπλισθεῖ ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία, ὅπως συμπληρώσει τὸ κενό! Τὸ γενικὸ συμπέρασμα γιὰ τὴν γεωργική, στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ κατάσταση τῆς Ἑλλάδος ἦταν τὸ ἑξῆς, ὅπως τὸ διατύπωσε ὁ Βερναρδάκης:

«*Γνωρίζομεν, ὅτι τὸ πτωχὸν αὐτὸ ἔθνος συνεισέφερεν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος 2,000 ἑκατομμ χρυσῶν φράγκων περίπου, ἐκ τῶν ὁποίων τά πλεῖστα ἐδαπανήθησαν εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὰ ἄλλα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἅπαντα δὲ κακῶς, ἀφοῦ οὐδὲν δημόσιον ἔργον ἐγένετο. Ἀπό τινος δὲ εἰσπράττονται ἐτησίως ὑπὲρ τῆς ὁδοποιΐας 3—4 ἑκατομμ. δρχ. καὶ ὅμως ὑπάρχουσι 1000 περίπου μόνον χιλιόμετρα ὁδῶν, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπολογιζόμενα ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ἑπτάνησον, τὰ ὁποῖα δὲν κατεσκευάσαμεν· γινώσκομεν προσέτι, ὅτι δοῦλοι μὲν ὄντες εἴχομεν πολεμικὸν στόλον καὶ σήμερον στερούμεθα τοιούτου, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἡμῶν διεξάγεται κακῶς καὶ ὅτι στρατός, διὰ τὸν ὁποῖον ἐδαπανήσαμεν μέχρι σήμερον δύο σχεδὸν δισεκατομμύρια χρυσῶν φράγκων, δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι χθὲς ἔτι ἐν ταῖς ὑψίσταις περιστάσεσι τοῦ Ἔθνους, ἀφοῦ τοῦτο προσέφερεν αἷμα καὶ χρῆμα, οὐ μόνον ἐστάθη ἀδύνατον νὰ θέσωμεν ἐν ἐμπολέμῳ καταστάσει τὸν ὑπάρχοντα στρατόν, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ θρέψωμεν καὶ στεγάσωμεν ἐν ὥρᾳ θέρους, ἐντὸς τοῦ Κράτους καὶ ἐν εἰρήνῃ 4—5.000 ἀνδρῶν, ὅπερ ξενοδόχος τις ἠδύνατο νὰ πράξῃ*». Ἀναγνώριζε ὅμως πὼς τὸ τὸ Ἔθνος σάλλα σημεῖα ἀναπτυσσόταν καὶ προώδευε (1). Αὐτὴ ἦταν ἡ εἰκόνα τῆς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς καταστάσεως ὄχι τὰ 1850, γιὰ τὰ ὁποῖα μιλᾶμε, ἀλλὰ τὰ 1884! Φαντάζεται κανεὶς ποιὰ θᾶταν τριάντα τέσσαρα χρόνια νωρίτερα...

Καὶ τώρα ἂς ἔρθουμε στὸ τελευταῖο μέρος, στὴν *ἐξωτερικὴ πολιτική*. Ἐφ' ὅσον τὸ Κράτος δὲν διέθετε δυνάμεις ἐπαρκεῖς γιὰ νὰ νὰ πραγματοποιήσει τοὺς πόθους τῆς Ἐθνότητος, προσπάθησε τοὐλάχιστον, ὅπως δι' εὐφυῶν πολιτικῶν συνδυασμῶν καρπώνεται κάθε τόσο τὶς περιπλοκὲς τῆς Ἀνατολῆς; Ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, κανεὶς ἄλλος πολιτικὸς τοῦ Κράτους δὲν εἶχε τὴ διορατικὴ ὀξυδέρκεια τοῦ νὰ μαντεύει καὶ διαισθάνεται τὰ πράγματα κατὰ τὰ πρῶτα τριάντα

(1) Μ. Μπαρτόλδου: Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος (ἑλλ. μετάφρ. Βλάχου), τόμ. Β'., σελ. 608.
(2) Σ. Κυριακίδου: Ἱστορία τοῦ Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Α'. σελ. 639 κι' ἑξ.
(3) Κ. Τάκερμαν: Οἱ Ἕλληνες τῆς Σήμερον (ἑλλ. μετάφρ.), 1877, σελ. 99.
(4) Α. Ν. Βερναρδάκη: Τὸ Ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος — 1885, σελ. 311 κι' ἑξ.

χρόνια τῆς Ἀπελευθερώσεως. Ἐκεῖνος ἔστρεψε τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ πρὸς τὴν Ἀγγλία καὶ κατώρθωσε σχεδὸν τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου τὰ 1826. Δυστυχῶς ὕστερα ἀπὸ τὰ 1828 ὁ Μαυροκορδάτος ἀχρηστεύτηκε. Ὁ Καποδίστριας ἔκανε φιλορωσικὴ πολιτικὴ κι' ὁ Ὄθων περίμενε τὴν πραγματοποίηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀπὸ τὸ Μέττερνιχ κι' ὕστερα ἀπὸ τὴν Ρωσία. Ἡ Ἀγγλία περνοῦσε σὰν τὸ πιὸ μισελληνικὸ Κράτος. Δυστυχῶς ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐπιτρέπει πρωτοβουλίες κι' ἡ καλλίτερη πολιτικὴ εἶνε ἡ καιροσκοπική. Ἐφ' ὅσον ἡ Ἀγγλία κι' ἡ Γαλλία ὑποστήριζαν μὲ φανατισμὸ τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας κι' ἡ Ρωσία κρυφὰ κι' ὕπουλα ἀπέβλεπε στοὺς Σλάβους τῆς Βαλκανικῆς κατὰ κανόνα τὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος καὶ κυρίως ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς θᾶταν τὸ θῦμα τῶν ξένων συμφερόντων. Κι' ὅμως οἱ περιστάσεις δὲν ἔλειψαν, ὅπως ἡ Ἑλλάδα καρπώνεται κάθε τόσο ἀπὸ τὶς διαφορὲς τῶν Δυνάμεων. Ἡ Ἀγγλία τοὐλάχιστον εἶχε συμφέρον νὰ ὑπάρχει ὀργανωμένη καὶ φιλικὴ πρὸς αὐτὴν Ἑλλάδα, ὅπως τὴν ἀντιτάσσει στὴν Ρωσσία. Κι' ὁ Μέττερνιχ, παρ' ὅσα κι' ἂν λέγονται ἐναντίον του, σταθερὰ ἀπέβλεπε σὲ μιὰ ἰσχυρὴ Ἑλλάδα. Δυστυχῶς τὸ Κράτος δὲν ἐκμεταλλεύθηκε τοὺς φόβους καὶ τοὺς πανικοὺς τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τὴν ρωσικὴ ἐπέκταση στὰ Βαλκάνια. Οὔτε πάλιν χειρίστηκε, ὅπως ἔπρεπε τοὺς θρίαμβους τῆς Ρωσίας στὴν Ἀνατολή, πρὶν παρουσιαστεῖ στὴ μέση ὁ φανατικὸς πανσλαβισμὸς ποὺ κυριάρχησε στὴν πολιτικὴ τῆς Ρωσίας ἀπὸ τὰ 1857 κι' ἐδῶθε. Ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς τέτοιας καταστάσεως ὑποψίας, ραδιουργιῶν καὶ συμφερόντων ὁ Κωλέττης ὕψωσε τὴν πολιτικὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ πίστεψε πὼς ἡ Γαλλία μποροῦσε νὰ τὴν πραγματοποιήσει! Ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ἔδειξε πόσο πλανιόταν, ὁπότε τὸ veto πάνω στὰ πράγματα εἶχεν, ὅπως σχεδὸν πάντοτε ἡ Ἀγγλία. Κι' ἡ Ἑλλάδα εἶχε κηρυχθεῖ ὑπὲρ τῆς Ρωσίας κι' ὁ μισαγγλισμὸς εἶχε φθάσει στὸ κατακόρυφο... Ἀλλ' ὁ Κωλέττης εἶχε πεθάνει κι' εἶχεν ἀφήσει στὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος μιὰ πολιτικὴ ὑποθήκη πολὺ μεγάλη γιὰ τὶς δυνάμεις του. Ἡ ἀνικανότητα τοῦ Ἑλλαδικοῦ Κράτους μέχρι τὰ 1850, ποὺ κλείνουμε τὸ σημείωμά μας αὐτό, καὶ τὰ συμφέροντα τῶν Δυνάμεων ἐθυσίασαν πάντοτε τὴ μεγάλη δύναμι τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἐθνικότητος τὴν καθολικὴ ρώμη. Γιὰ τοῦτο πολλοὶ ἱστορικοὶ ρώτησαν μόλις γεννήθηκε τὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος, ἂν ἔπρεπε νὰ δημιουργηθεῖ, ἢ ἂν ἦταν πλάνη ἡ δημιουργία τοῦ Κράτους αὐτοῦ καὶ δυστύχημα γιὰ ὁλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό.

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Β' Ο ΚΡΙΤΙΚΟΣ [1]

Δὲ βίασε καθόλου τὸν ἑαυτό του, δὲν ἔκανε τὴν παραμικρότερη οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ στὴν πνευματική του ἐνέργεια, ὅταν ἄφησε τὴ σάτυρα καὶ ἄρχισε νὰ καλλιεργεῖ τὴν κριτική, ὁ Ροΐδης. Ὅπως σ' ὅλους τοὺς σατυρικούς, ἔτσι καὶ σ' αὐτόν, ἡ σάτυρα ἦταν ἤδη μιὰ κριτική, σάτυρα καὶ κριτικὴ πήγαζαν ἀπ' τὴν ἴδια διάθεση, ἦσαν ἀπ' τὴν ἀρχὴ στὸ Ροΐδη κι' ἔμειναν σύμφυτες καὶ σύνδρομες ὥς τὸ τέλος.

Τὸ πέρασμα, ὡστόσο, ἀπὸ τὴ σάτυρα στὴν κριτική, καὶ εἰδολικὰ καὶ χρονικά, εἶναι φανερό. Ἔγινε κατὰ τὸ 1875. Τότε περιώρισε τὴ σατυρική του παραγωγὴ ὁ Ροΐδης καὶ ἐπεδόθηκε συστηματικώτερα, ἀποκλειστικὰ σχεδόν, στὴν κριτική. Μὰ καὶ τότε, καὶ στὰ σοβαρώτερα δημιουργήματά του, ὅπως στὰ «Εἴδωλα», ἔμεινε πάντα ἐντονώτατα χρωματισμένη ἡ κριτική του ἀπὸ τὸ σκῶμμα, αὐτὴ τὴ δεύτερή του ἀναπνοή.

Ὅτι ἡ σάτυρα τοῦ Ροΐδη ἦταν στὴ βαθύτερη ὑπόστασή της μιὰ κριτική, τὸ βλέπουμε καὶ ἀπ' τὴν «Πάπισσα» ἀκόμα. Τὸ πρῶτο του αὐτὸ ἔργο εἶναι, πράγματι, κριτικὸ ὅσο καὶ σατυρικό. Ὁ Ροΐδης παίρνει ἐκεῖ μέσα, καὶ ἀπέναντι σὲ μερικὰ γενικὰ προβλήματα, ἱστορικοθρησκευτικά, καὶ ἀπέναντι σὲ μερικὰ ἰδιαίτερα τοῦ τόπου του, ἐκκλησιαστικά, πολιτικά, πνευματικά, στάση καθαρὰ κριτική. Καὶ μάλιστα, πρᾶγμα σημαντικὸ γιὰ τὸ ἔργο ἐκεῖνο, ἀπὸ τὴν «Πάπισσα» κιόλας, φαίνονται ὄχι βέβαια, ὅλες, ἀσφαλῶς, ὅμως, μερικὲς ἀπὸ τὶς κύριες ἰδιότητες τῆς κριτικῆς του ἰδιοσυστασίας: ὁ ρασιοναλισμός, ἡ ὀξύτητα στὴν παρατήρηση, ἡ ὠμότητα στὸ ξεσκέπασμα τῆς ἀλήθειας—ἐκείνου ποὺ βλέπει ὁ ἴδιος σὰν ἀλήθεια—ἡ μαχητικότητα, ὅπως ἐπίσης ἀπὸ τὴν «Πάπισσα» ἀκόμα φαίνονται καὶ μερικὰ ὑποβαστάγματα τῆς κριτικῆς ἰδιοσυστασίας αὐτῆς: ἡ ἐπιστημονικότητα, ἡ εὐρυμάθεια (ἡ érudition, κυριολεχτικώτερα), ἡ ἐνημερότητα, ὑποβαστάγματα, ποὺ στὸν Ροΐδη πᾶνε σχεδὸν θάλεγες ὥρες ὥρες νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς κριτικῆς.

Στὴ δεύτερη περίοδο τῆς ζωῆς του, ἀπ' τὸ 1875 καὶ πέρα, καὶ ἰδίως μεταξὺ 1875 καὶ 1896, παρήγαγε ὁ Ροΐδης τὴ σημαντικώτερη κριτικὴ ἐργασία του. Στὴν περίοδο αὐτὴ ἀνήκουν τὰ «Εἴδωλα» τὸ καλλίτερο κριτικὸ νεοελληνικὸ ἔργο (στὸ πο-

[1] Τὸ Α' μέρος τῆς μελέτης, ὁ «Ροΐδης, σατυρικός», δημοσιεύτηκε στὸ ὑπ' ἀρ. 1 φύλλο τοῦ «Σήμερα».

λεμικὸ μέρος του) καὶ οἱ ὀνομαστές του μελέτες «Περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι ποιήσεως», «Περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», οἱ κριτικές του γιὰ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη καὶ γιὰ τὸν Βαλαωρίτη. Στὶς φιλολογικὲς αὐτὲς μελέτες ἔδωκε ὁ Ροΐδης ὅλο τὸ μέτρο τοῦ κριτικοῦ του πνεύματος, ἔδειξε ὥς ποῦ μποροῦσε νὰ φτάση σὲ πλάτος καὶ βάθος, ἀνέπτυξε, μὲ μαχητικότητα, μὲ διαύγεια, μὲ ἀκριβολογία, μὲ σύνθεση λόγου σοφή, καλλιτεχνική, κομψή, τὶς κυρίαρχες θεωρίες καὶ γνῶμες του, ὅλες τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν ποίηση, τὴν αἰσθητική, τὴν ἑλληνικὴ φυλή, τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς του καὶ γιὰ μερικὰ προβλήματα πνευματικά, ὄχι βέβαια ἀπὸ τὰ βαθύτερα καὶ πιὸ οὐσιαστικά, ἀπ' τὰ πιὸ *ζωντανά*, ἀσφαλῶς, ὅμως, σημαντικά. Καὶ θἄταν ἀρκετὸ καὶ μόνο, ἴσως, τὸ γεγονὸς ὅτι κίνησε ὁ Ροΐδης τέτοια προβλήματα καὶ κινήθηκε μέσα σ' αὐτὰ γιὰ νὰ χαραχτηρίσει, καὶ μάλιστα ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὸ περιβάλλον ὅπου ἔζησε, γενικὰ τὴ φυσιογνωμία του, καὶ νὰ δικαιολογήσει, ἴσως, αὐτὸ καὶ μόνο, τὴ θέση ποὺ πῆρε καὶ ἐξακολούθησε νὰ κρατεῖ γιὰ κάμποσο καιρό καὶ ὥς σήμερα ἴσως ἀκόμα, στὰ ἑλληνικὰ Γράμματα. Τὴ θέση αὐτὴ τὴν ὀφείλει ὁ Ροΐδης πρὸ παντός, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, στὴν κριτική ἐργασία του. Πραγματικά, ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» μολονότι πολὺ ἀντιπροσωπευτικό, τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ του, ἴσως (1), εἶναι, ὡστόσο, παρ' ὅλες τὶς ἀρετές του, ἔργο νεανικό, πολὺ «ἰσχνὸ» ὡς μυθιστόρημα, καὶ γερασμένο ἀρκετὰ σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ποιότητα, τὸ εἶδος τῆς εἰρωνίας του. Τὰ διηγήματά του εἶναι περισσότερο ἀφηγήματα, ἀμετάπλαστες προσωπικὲς ἀναμνήσεις ἑνὸς πολὺ ἔξυπνου κομψογράφου, παρὰ καλλιτεχνικὲς δημιουργίες, ἡ σάτυρά του ἡ σκορπισμένη παντοῦ, δὲ σωματώθηκε σὲ ξεχωριστὸ ἔργο ἀξιόλογο, καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔγραψε, ὄχι καθαρὰ κριτικό, ὅπως οἱ «Ἐντυπώσεις καὶ Ἀναμνήσεις» (2), οἱ «Θρησκευτικοϊστορικὲς μελέτες» (3), τὰ «Ἐπιστημονικὰ Δοκίμια» (4) εἶναι ἢ κομψότατες «chroniques», τοῦ τύπου τῶν γαλλικῶν, ποὺ μόνον ἕνας στυλίστας καὶ ἕνας πολιτισμένος ἄνθρωπος σὰν τὸν Ροΐδη, μποροῦσε νὰ τὶς γράψει, ἢ «σκαλαθύρματα», ὅπως τὰ ὀνόμαζαν τότε, πολὺ ἀνώτερα, φυσικά, ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνάλογα δημοσιεύματα τῶν σύγχρονων τοῦ Ροΐδη, ὄχι ὅμως καὶ σημαντικά, αὐτὰ καθ' ἑαυτά. Ὅσο, τέλος, γιὰ τὶς πολιτικὲς καὶ διπλωματικές του μελέτες, ἀνάγονται καὶ αὐτὲς στὴν κριτικὴ ἐργασία του, χωρίς, ὡστόσο, ἀπὸ τὴ φύση τους τὴν ἴδια τῆς ἐπικαιρότητας, μολονότι ἀξιολογώτατες, νὰ μποροῦν νὰ σταθοῦν στὸ ἐπίπεδο ποὺ στέκουν οἱ φιλολογικὲς (5).

Δὲν ἦταν καὶ δὲν εἶναι, λοιπόν, σφαλερὸ τὸ ὅτι ὁ Ροΐδης θεωρήθηκε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῆται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν νεοέλληνας κριτικός, ὁ πρῶτος καὶ ὁ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στὴν ἐποχή του καὶ ὥς σήμερα, ἴσως, ἀκόμα, ποὺ καλλιέργησε τόσο συστηματικὰ στὴν Ἑλλάδα, τὴ φιλολογικὴ κριτική. Σφαλερὴ εἶναι μονάχα ἡ ἐχτίμηση τῆς ἀξίας τῆς κριτικῆς ἐργασίας του, ἀξίας ὄχι ἀνάλογης μὲ τὴ φήμη του, μὲ τὴν αἴγλη ποὺ πῆρε ὡς κριτικὸς ὅσο ζοῦσε, καὶ μὲ τὸ κῦρος ποὺ εἶχε στὴν ἐποχή του καὶ ποὺ πολλοὶ ἀκόμη ἀπ' τοὺς παλιότερους λογοτέχνες, ἐξακολουθοῦν νὰ δίνουν, ὡς κριτικό, στὸ Ροΐδη.

Οὔτε ἀπὸ μεγάλες πνευματικές, οὔτε, πολὺ λιγώτερο, ἀπὸ μεγάλες ψυχικὲς περιπέτειες, φαίνεται νὰ πέρασε ὁ Ροΐδης. Στὶς «ἰδέες» του, τοὐλάχιστον, ὅλες σχεδὸν ἀνεξαίρετα, τὶς καλλιτεχνικές, τὶς φιλοσοφικές, τὶς πολιτικές, τὶς θρησκευτικές, ἀκόμα καὶ τὶς γλωσσικές, παρουσιάζει ἐλάχιστη ἐξέλιξη. Πλούτισε τὶς γνώσεις του μὲ τὸν καιρό, μέστωσε τὶς κριτικές του ἱκανότητες, μὲ τὰ «Εἴδωλα» ἔδωκε ἕνα ἀληθινὸ

(1) Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει καὶ ὁ κ. Καμπάνης. «Πάπισσα Ἰωάννα» πρόλογος, ἔκδ. Γ. Βασιλείου.

(2) Ὁ Δουμᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας», «Ἡ Ριστόρη».

(3) «Αἱ Μάγισσαι τοῦ Μεσαιῶνος», «Οἱ Ρωμαῖοι Δοῦλοι καὶ ὁ Χριστιανισμός».

(4) «Περιήγησις εἰς τὴν Σελήνην», «Ὁ καθρέπτης τοῦ Ἀρχιμήδους».

(5) Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ τὶς φιλοσοφικές του μελέτες.

ἔργο ὡριμότητας, ὡστόσο, δύσκολα, σὲ ὅ,τι ἔγραψε μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει ὅ,τι διακρίνεται τόσο φανερὰ σὲ ἄλλους συγγραφεῖς, ὄχι μεγάλους πάντοτε, μὰ πάντα ἀνήσυχους καὶ ζωντανούς: σταθμούς, καμπές, θερμὰ ἀγκαλιάσματα ἰδεῶν, θαρρετὰ προχωρήματα, τὸ μυστικὸ καὶ ἀέναο ἐκεῖνο ἀνηφόρισμα τοῦ πνεύματος, τὸ σταθερὸ μέσ' ἀπ' ὅλα τὰ κυματίσματα, τὰ σταματήματα, τὰ προσωρινὰ καὶ φαινομενικά, τὰ πισωδρομίσματα, τὰ ψαξίματα, τὰ ξεσκίσματα, τὴν ἀδιάκοπη μάχη μὲ τὸν ἑαυτό τους. Δρᾶμα, μὲ μιὰ λέξη, μήτε πνευματικό, μήτε, πολὺ λιγώτερο, ψυχικό, ὑπάρχει στὸ Ροΐδη. Τέτοιος ποὺ ἦταν κατὰ τὰ τριάντα του χρόνια, στὴν πρώτη φιλολογική του ἐμφάνιση, τέτοιος ἀπάνω κάτω, στὰ κύριά του γνωρίσματα, ἔμεινε ὥς τὸ τέλος. Ἐξέλιξη σημαντική, οὐσιαστική, καλὰ καλά, οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ ὕφος του γνώρισε.

Ἐκεῖνο ποὺ τὸν ξεχώρισε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ποὺ τὸν ξεχωρίζει καὶ σήμερα ἀκόμα, χάρισμα καὶ ἐλάττωμα μαζί, εἶναι ἡ τάση του γιὰ τὴ γενίκευση. Ὁ Ροΐδης ἀγαπᾶ νὰ γενικεύει, πρᾶγμα ποὺ δὲ σημαίνει, ἀναγκαστικά, καὶ εὐρύτητα κριτικῆς ματιᾶς. Εἴτε γιατὶ εὕρισκε τὴ σύγχρονή του ἑλληνικὴ φιλολογία πολὺ πενιχρὴ καὶ δὲν εἶχε οὔτε τὴ δύναμη οὔτε τὴ διάθεση νὰ καταπιαστεῖ μὲ πλατύτερα θέματα ποὺ αὐτὰ ὑπῆρχαν καὶ ἦσαν ἀντάξιά του (1), εἴτε γιατὶ σὲ νεοσύστατη κοινωνία σὰν τὴν ἑλληνικὴ πίστευε ὅτι γιὰ ἕνα κριτικὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα ζητήματα, τὰ *πρῶτα* δὲν ἦσαν τὰ φιλολογικά, μὰ ἄλλα, πολὺ γενικώτερα, ἡ λύση τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ δημιουργία πνευματικῆς ἀτμόσφαιρας, ἄρα, κατὰ τὴ θεωρία του (τὴ σωστότατη στὸ σημεῖο αὐτό), καὶ φιλολογίας, εἴτε γιατὶ ὅλα τὰ ἔβλεπε ἀλληλένδετα στὴν Ἑλλάδα τῆς Δεύτερης Συνταγματικῆς Μοναρχίας, τὰ πιὸ πεζὰ μὲ τὰ πιὸ αἰθέρια, τὴν ποίηση μὲ τὴν οἰκοδομική, εἴτε γιατὶ θέλοντας νὰ πιάσει πραγματικὸ τόπο, νὰ γίνει «κάποιος», μιὰ προσωπικότητα, σὲ ὁλόκληρη τὴ νεοελληνικὴ ζωή, καὶ ὄχι στὴ φιλολογία μονάχα, ἢ κι' ἐπιτέλους, μένοντας καὶ στὴ φιλολογία μονάχα, νὰ μπορεῖ, ὡστόσο, ν' ἀπευθύνεται καὶ στὸ μεγάλο κοινό, πρᾶγμα ποὺ τὸ κατάφερε, ὅσο κανένας ἄλλος σύγχρονός του Ἕλληνας συγγραφέας (2), ὁ Ροΐδης δὲν περιορίστηκε στὴ φιλολογικὴ κριτική. Ἀκριβῶς ὅπως τὴ σάτυρά του, ὅμοια καὶ τὴν κριτική του (καὶ γιὰ τὸ λόγο ποὺ εἶπα, ἐπειδὴ ἦσαν σύμφυτες) τὴν ἄπλωσε σὲ ὁλόκληρη τὴ νεοελληνικὴ ζωή. Σύμφωνα μὲ τὴ βασικὴ φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ θεωρία του τῆς ἀπόλυτης ἐξάρτησης τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ περιβάλλον, ἀπὸ τὸ σύνολο, ἀπὸ τὴν κοινωνία, εἶδε τὸ κάθε τί, κάθε ἐπὶ μέρους φαινόμενο, σὲ συνάρτηση μὲ τὸ σύνολο. Ἔτσι, μιλώντας γιὰ θέματα φιλολογικὰ ἢ καλλιτεχνικά, τ' ἁπλώνει, τὰ βαθαίνει, τοὺς δίνει πλαίσια εὐρύτατα, τὰ εὐρύτερα δυνατά, καὶ ὑποβαστάγματα ὅπου προσπαθεῖ νὰ στηρίξει τὰ ἐπιχειρήματά του, ὅσο μπορεῖ πιὸ ἀκλόνητα. Σὲ τοῦτο, στὴ γενίκευση ποὺ κάνει, τὴ σωστὴ τὸ συχνότερο καὶ ποὺ σὰ νὰ πηγάζει ἀπ' τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ θέματος, τὸν βοηθοῦν ὄχι μονάχα οἱ γνώσεις του, ἡ ἐνημέρωσή του (ὅσο κανενός, ἴσως, ἄλλου νεοέλληνα σύγχρονού του) μὲ τὴν παγκόσμια πνευματικὴ κίνηση (ἐπιστημονικὴ καὶ λογοτεχνική), ἡ ἄμεση καὶ πολύμορφη ἐπαφή του μὲ τὴ νεοελληνικὴ ζωή, μὰ καὶ ἡ ὀξύτατη παρατηρητικότητά του. Χάρη σ' αὐτὴν καὶ στὴν ἱκανότητα ποὺ εἶχε νὰ διατυπώνει σὲ μαζεμένες ἐπιγραμματικὲς φράσεις (formules) τὶς παρατηρήσεις του, κατορθώνει ὧρες ὧρες νὰ ξεγελᾶ καὶ νὰ φαντάζει γιὰ πρωτότυπος, ἐνῶ κάθε ἄλλο παρὰ πρωτότυπος ἦταν.

Χαραχτηριστικώτατο δεῖγμα τῆς εὐρύτητας τῆς κριτικῆς του εἶναι οἱ σκέψεις του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φυλή, γενικά, καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του ἰδιαίτερα, τὶς ὁποῖες ἀνέπτυξε στὶς τέσσερις σπουδαιότερες κριτικές του μελέτες, (3), σκέψεις ἀπὸ

(1) Τὰ Δημοτικὰ Τραγούδια, ἔξαφνα.

(2) Κάθε δημοσίευμα τοῦ Ροΐδη ἀπετέλει γεγονὸς γιὰ τὰς Ἀθήνας (Γρ. Ξενόπουλος. Τὸ ἀναφέρει ὁ κ. Καμπάνης στὸν πρόλογο τῆς «Πάπισσας». Ἔκδ. Γ. Βασιλείου).

(3) «Περὶ Συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι Κριτικῆς», «Περὶ Συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι Ποιήσεως», «Κρίσις τοῦ Δραματικοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1877» καὶ «Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης».

τὶς σημαντικώτερες τοῦ Ροΐδη, ἴσως οἱ πιὸ σημαντικές, ἐκεῖνες ποὺ τὸν τοποθετοῦν, πάντως, σὰν κριτικό, στὸ κέντρο τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, ὅπως τοῦ ταίριαζε καὶ ὅπως φιλοδοξοῦσε. Ὅλες ἀπάνω κάτω οἱ σκέψεις αὐτές, ὡμὲς στὴν εἰλικρίνειά τους, κάποτε, βέβαια, λιγάκι ὑπερβολικές, ὀρθότατες ὅμως τὸ περισσότερο, ἕνα ἀντικείμενο ἔχουν: τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία, καί, πρὸ πάντων, τὴν ποίηση, Μὰ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ χρησιμεύει στὸ Ροΐδη μονάχα σὰ μιὰ ἀφορμὴ γιὰ νὰ θέσει τὰ ρωτήματά του, στὰ ὁποῖα προκαταβολικὰ ἔχει δώσει ἀπάντηση, καὶ μάλιστα, τὴν πιὸ κατηγορηματική, γιὰ νὰ βροντοφωνήσει τὰ δόγματά του, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν περίφημη θεωρία του τῆς «περιρρεούσης ἀτμοσφαίρας». Αὐτὴν κυρίως θέλει νὰ ἀποδείξει καὶ γιὰ τοῦτο ἁπλώνει εὐθὺς τὸ θέμα του, ἐξετάζει τὴν ἠθική, τὴ θρησκευτική, τὴν πνευματικὴ σύσταση τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, χαραχτηρίζει καὶ ψυχογραφεῖ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, ἀγγίζει κάθε ζήτημα ὅπου ἐλπίζει, ὅπου εἶναι βέβαιος, ὅτι θὰ βρεῖ ὅσο τὸ δυνατὸν πιὸ ἄφθονα καὶ πιὸ στερεὰ ἐπιχειρήματα. Ἔτσι ὁ παρατηρητὴς καὶ ὁ ἠθολόγος (moraliste) βοηθοῦσαν καὶ ἐσυμπλήρωναν τὸν θεωριολόγο κριτικό.

Κατὰ τὸ Ροΐδη, «ποιητὴς ἀδύνατον νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς μιᾶς οἵας δήποτε περιρρεούσης αὐτὸν ποιητικῆς ἀτμοσφαίρας» (¹). Τί εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτή; Πολὺ καθαρά, ὅπως παρατηροῦσε καὶ ὁ Μορεάς (²), δὲν τὸ καθώρισε ὁ Ροΐδης. Ἐννοοῦσε, πάντως, ἀξίες πνευματικὲς ζωντανές, ποὺ νὰ κινοῦνται καὶ νὰ πλάθονται γύρω μας, ὄχι μονάχα στὸν τόπο μας, μὰ καὶ σ' ὁλόκληρη τὴ σύγχρονη ζωή, ἀξίες μὲ τὴν πλατύτερη δυνατὴ ἀκτινοβολία, ὅσο γίνεται πιὸ ἁπλωμένες καὶ ὄχι περιορισμένες σὲ λίγα μονάχα ἄτομα, ἀξίες σύγχρονες καὶ ὄχι ἐπιβιώσεις παραδόσεων, ἰδανικῶν ἀπὸ τὸ παρελθόν. Μὲ τὶς λέξεις «περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα» ἐννοοῦσε ὁ Ροΐδης μιὰ ἀτμόσφαιρα ἠθικὴ καὶ πνευματική, ποὺ ὁ δυναμισμός της, καθὼς θὰ λέγαμε σήμερα, τὰ ἤθη, τὰ πάθη, οἱ ἰδέες, τὰ αἰσθήματα, θὰ εἶχαν τέτοια ἔνταση καὶ τέτοιο πλοῦτο, τέτοιο γονιμοποιὸ περιεχόμενο, ὥστε θ' ἀποτελοῦσαν τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ ν' ἀναπτυχθοῦν ὄχι τεχνητά, μὲ τὴ μίμηση καὶ τὴ μεταφύτεψη, ἀλλ' ἄμεσα καὶ ὀργανικά, φυσιολογικὰ καὶ ἀβίαστα, ποίηση, τέχνες, φιλολογία. Τέτοια ἀτμόσφαιρα ὑπῆρχε κατὰ τὸ 1880 στὴν Ἑλλάδα; Ὄχι ἀπαντοῦσε μὲ κάπως ὑπερβολικά, εἶναι ἀλήθεια, δογματικὸ τρόπο, ὁ Ροΐδης (³). Γιὰ τοὺς περισσότερους ἕλληνες, λέγει, «ἡ ποίησις καὶ τὰ γράμματα εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐρωπαϊκὴ πολυτέλεια, συρμός, πόρος ζωῆς, μέσον ἐπιδείξεως καὶ οὐχὶ ἀνάγκαι τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας (⁴). Καὶ ὁ λόγος; Δὲν ἦταν δύσκολο νὰ βρεθῇ: ἡ ἔλλειψη ἰδανικοῦ. Γιὰ νὰ τὸ ἀντιληφθεῖ κανεὶς ἔφτανε νὰ ρίξει μιὰ ματιὰ γύρω του. Τὸ φαινόμενο ὀρθωνόταν σπαρταριστό, ὁλοκάθαρο, μπροστὰ στὰ μάτια κάθε ἀνθρώπου ποὺ θὰ εἶχε τὴ διάθεση νὰ δεῖ καὶ νὰ ὁμολογήσει αὐτὸ ποὺ ἔβλεπε, καὶ ἔκραζε μόνο του τὴν ἀλήθεια του. Οἱ νεοέλληνες ἔχασαν κάθε πνευματικὸ ἰδανικὸ καὶ δὲν ἔχουν πιὰ τὸν πόθο κὰν νὰ ξαναποχτήσουν. Μόνο ἰδανικό τους εἶναι ἡ καλοπέραση, ἡ ἀπόχτηση καὶ ἡ ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν ποὺ χαίρεται ὁ εὐρωπαῖος (⁵). Φρόνιμοι καὶ θετικοὶ ἄνθρωποι, δὲ διαθέτουν «μεγάλην πρὸς ὀνειροπολήματα σχολήν» (⁶), ἱκανοποιοῦνται εὔκολα, δὲν ἔχουν ἀνησυχίες μεταφυσικές, ἀλλ' οὔτε καὶ πατριωτικές (⁷), καὶ διαπρέπουν ἐξαιρετικὰ στὴν «οἰκοδομητικὴ» ποὺ μπορεῖ, μάλιστα, προσθέτει εἰρωνικὰ ὁ Ροΐδης, νὰ χρησιμεύσει καὶ ὡς γνώμονας

(¹) Ἔγα, ἔκδ. Φέξη, τόμ. V σ. 20 Δραμ. Ἀγών 1877. Γιὰ ὅλες τὶς παραπομπὲς ἔχω ὑπ' ὄψιν τὴν ἔκδοση Φέξη.

(²) Ι. Παπαδιαμαντοπούλου: Ὀλίγαι Σελίδες ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταξὺ τῶν ΚΚ. Ε. Δ. Ροΐδου καὶ Ἀγγέλου Βλάχου ἀναφυείσης φιλολογικῆς ἔριδος. Ἀθῆναι, 1878.

(³) III, 85.

(⁴) III, 32.

(⁵) V, 21—76.

(⁶) V, 76.

(⁷) «Εὑρίσκουν ἤδυ τὸ περιεχόμενον οἵας δήποτε εὐρωπαϊκῆς φιάλης, χαριτόβρυτον τὴν

γιὰ τὴ διάκρισή των — τὴ διάκριση τῶν Ἑλλήνων — σὲ δυὸ τάξεις, «τοὺς ἐξύπνους, ἤτοι τοὺς ἔχοντας σπίτια, καὶ ἀκτήμονας, ἤτοι τοὺς ἔχοντας ὁτιδήποτε ἄλλο» (¹).

Χωρὶς τὴν ὑλικὴ ἱκανοποίηση αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει τέχνη καὶ ποίηση; Ὄχι, λέγει ὁ Ροΐδης, γιατὶ «τὴν δίψαν πνευματικῶν ἀπολαύσεων γεννᾶ καὶ ἐξάπτει πρὸ πάντων ἡ προηγουμένη πλήρης ἱκανοποίησις τῶν ὑλικῶν καὶ ὁ ἐντεῦθεν κόρος . . .» (²), Ἀνικανοποίητοι ἀκόμη, ὅλοι δοσμένοι στὴν ἀπόλαυση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἔχοντας ἀπαρνηθῆ τὰ «πάτρια ἤθη» (³) καὶ ἀποξενωμένοι, ἐξ ἄλλου, «ἀπὸ τὸν βασανίζοντα σήμερον τὰ λοιπὰ ἔθνη πνευματικὸν σάλον» καὶ ποὺ «οὔτε τὴν ἐμπνέουσαν τοὺς ποιητὰς αὐτῶν νόσον νοσοῦμεν, τὴν ἔλλειψιν δηλ. καὶ τὴν δίψαν τοῦ ἰδανικοῦ» (⁴), πῶς μποροῦμε νὰ δημιουργήσουμε ποίηση; (⁵).

Διστάζει κανεὶς, διστάζουμε καὶ σήμερα ἀκόμα, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, ποὺ πιθανόν, ἐπιτέλους, νὰ μὴ μείναμε οἱ ἴδιοι, διστάζουμε νὰ δοῦμε ὡς τὸ βάθος, ὁλοκληρωτική, τὴ σκέψη τοῦ Ροΐδη γιὰ τοὺς Ἕλληνες, μολονότι βγαίνει ὁλοκάθαρη, μόλις θελήσουμε νὰ συνδέσουμε τοὺς σκόρπιους του χαραχτηρισμούς, τὶς σκορπισμένες ἐδῶ κι' ἐκεῖ γνῶμες του. Καὶ διστάζουμε, ἰδίως, γιατὶ θὰ μᾶς ἀποθάρρυνε πολύ, νὰ δεχτοῦμε πῶς εἶναι σωστὴ ἡ ἀντίληψή του. Ἤρεμοι, μακάριοι, ἀλαφρωμένοι ἀπὸ τὸ κλέφτικο ἰδανικὸ ποὺ εἶχε στοιχίσει τόσες θυσίες στοὺς πατέρες τους, «συνταγματικοὶ» καὶ θεσιθῆρες, χωρὶς κανένα πολιτικὸ περισπασμὸ παρὰ μονάχα μερικὲς διπλωματικὲς ἀψιμαχίες καὶ κάτι ψευτοκινήματα στὴν Ἤπειρο καὶ στὴν Κρήτη, δίχως καμμιὰ ἀνησυχία, οὔτε ἠθική, οὔτε πνευματική, οὔτε θρησκευτική, στεγνοὶ καὶ ἀπογυμνωμένοι ἀπὸ κάθε λαχτάρα πνευματική, μὲ μόνη ἔννοια πῶς νὰ χορτάσουν, νὰ φλυαρήσουν καὶ νὰ λιαστοῦν, εἶχαν σὲ τέτοιο βαθμό, λοιπόν, ξεπέσει οἱ Ἕλληνες τῆς δεύτερης καὶ τῆς τρίτης μετεπαναστατικῆς γενεᾶς; «Ναί!, ἔγραφε ὁ Μορεὰς (⁶), ὁ Σοῦτσος καὶ ὁ Ζαλοκώστας εἶναι γόνοι καὶ θρέμματα τῆς χώρας ἐκείνης ἣν ὁ κ. Ροΐδης τοσοῦτον ἐμόχθησεν ἵν' ἀποδείξῃ χώραν νευροσπάστων, χώραν ἐστερημένην παντὸς εὐγενοῦς αἰσθήματος, ἔνθα οἱ ἄνθρωποι ζῶσιν ἄνευ πόθων, ἄνευ ὀνείρων ἐθνικοῦ μεγαλείου, σχεδὸν ἄνευ ἰδεῶν, χώραν ἐν ᾗ οἱ ἄνδρες εἰσὶν ἐντελῶς ἀμαθεῖς καὶ ἀνεπιστήμονες, αἱ δὲ παρθένοι δὲν ὀνειρεύονται ἄλλο εἰμὴ μόνον γυμνοτραχήλους ἐσθῆτας ἐκ τῶν ἐργοστασίων τοῦ Worth καὶ καλλυντικὰ ψιμύθια ἐκ τοῦ σήματος τοῦ «Ἀνθόεντος Κανίστρου». Σὲ μιὰ τάση, λοιπόν, νὰ κατεβάζει ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερο τὸ ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῆς πατρίδας του γιὰ νὰ δείχνει ὅτι δὲν ὑπῆρχαν οἱ κατάλληλες συνθῆκες γιὰ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ὀφείλεται τὸ ὅτι παρίστανε ὁ Ροΐδης ὅσο μποροῦσε πιὸ ζοφερὴ τὴν πνευματική της κατάσταση, ἢ μήπως στὴν ἔμφυτή του ἀπαισιοδοξία; Ὅποιο καὶ ἂν ἦταν τὸ πιὸ βαθύ τους τὸ κίνητρο, οἱ σκέψεις ποὺ ἐξέφρασε ὁ Ροΐδης γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του, γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματική τους κενότητα, ἂν δὲν εἶναι πέρα ὡς πέρα ὀρθές, πάλλονται ὡστόσο ἀπὸ εἰλικρίνεια, ξεχειλίζουν ἀπὸ βαθειὰ πίκρια καὶ μόλις συγκρατούμενη ἀγανάχτηση καὶ δείχνουν ὅτι

τυχοῦσαν ἠθοποιόν, ἄσκοπον πᾶσαν μέριμναν μεταφυσικὴν καὶ οὐχὶ κατεπείγουσαν τὴν κατάκτησιν τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἂν ὑπερβαίνουσι τὸ μέτρον αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς τοῦτο θυσίαι» (V, 22).

(¹) V, 112.

(²) V, 76.

(³) V, 22, III, 136.

(⁴) V, σ. 22.

(⁵) Ἄλλοῦ, τοὐλάχιστον, παρατηρεῖ ὁ Ροΐδης, μολονότι καὶ κεῖ λαχταροῦνε τὴν καλοπέραση οἱ ἄνθρωποι, μολονότι ὁ «αἰὼν» καὶ γιὰ κείνους εἶναι πεζὸς καὶ ὑλιστικός, ὡστόσο, «χαλαρωθέντος τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος . . . διατηρεῖ (ὁ αἰὼν) ἀκμαίαν μιᾶς τινος πίστεως τὴν ἀνάγκην, αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἄνευ τοιαύτης ἠκρωτηριασμένον, καὶ ἢ ζητεῖ νὰ προσκολληθῇ εἰς τὰ ἐπιπλέοντα ναυάγια τῆς παλαιᾶς, ἢ νέον νὰ ἐγείρῃ ἄσυλον εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἰδανικοῦ» (V, 21). Ἐμεῖς ὅμως;

(⁶) Στὸ φυλλάδιο ποὺ προανάφερα.

προέρχονται ὄχι ἀπὸ ἕνα παρατηρητὴ ποὺ στοχάζεται ἁπλῶς, μὰ καὶ ποὺ θέλει νὰ βρεῖ ὅλα τὰ αἴτια καὶ νὰ πεῖ ὅλες τὶς ἐξηγήσεις τῶν φαινομένων ποὺ ἐρευνᾶ, ὅσο δυσάρεστες καὶ ἂν εἶναι, ποὺ δὲν ἐννοεῖ ν' ἀπατήσει οὔτε τὸν ἑαυτό του οὔτε τοὺς ἄλλους, καὶ ποὺ εἶναι, συγχρόνως, καὶ ἕνας δριμύτατος σαρκαστής. Κάποιες, ὡστόσο, ἀντιφάσεις του θὰ μποροῦσαν, ἴσως, ν' ἀποδοθοῦν ἀπὸ ἕναν ποὺ δὲ θὰ πολυσυμπαθοῦσε τὸ Ροΐδη, καὶ σὲ κακὴ πρόθεση ἀκόμα, στὴν ἔμμονή του διάθεση νὰ ὑποβιβάζει τὸ ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ ποιὸν τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων, γιὰ ν' ἀποδείχνει ἀληθινὴ τὴ θεωρία του, ἀδύνατη, δηλαδή, τὴν ὕπαρξη ἀληθινῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ δημιουργίας στὴν Ἑλλάδα. Κάνει περίεργη ἐντύπωση, ἔξαφνα, τὸ πῶς κρίνει ἀπὸ τὴν καθαρὴ θρησκευτικὴ ἄποψη τὸν Ἕλληνα, ὁ Ροΐδης. Ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶναι βαθύτατα ἀντιχριστιανὸς (¹) καὶ διαπιστώνει ὅτι τὸν Ἕλληνα δὲν τὸν ἄγγιξε ὁ χριστιανισμὸς παρὰ ξώπετσα, μονάχα, πρᾶγμα εὐχάριστο, στὸ γεγονός, ὡστόσο, αὐτὸ ἀποδίδει, σύγχρονα, καὶ ὅλη τὴν ἔλλειψη θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ποὺ μᾶς διακρίνει, ἔλλειψη ποὺ εἶναι, βέβαια, ἐλάττωμα σημαντικό, ἀφοῦ μᾶς μειώνει, ἀσφαλῶς, καὶ μᾶς ρηχαίνει, ἀφοῦ φτωχαίνει τὴν ἐσωτερική μας ζωή, ὅπως καὶ ὅλων τῶν μεσημβρινῶν λαῶν, ποὺ ἀντίθετα μὲ τοὺς βόρειους, δὲν ποτίστηκαν, κατὰ τὴ γνώμη του, τὴν πολὺ σωστή, βαθειὰ ἀπὸ τὴ νέα θρησκεία.

Ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τὸ Ροΐδη (²) ὄχι μόνο δὲν ἐξάλειψε ἀλλ' οὔτε αἰσθητὰ τροποποίησε κὰν τὸ χαραχτῆρα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὸ βαθύτερο καὶ πιὸ ἀναλλοίωτο στοιχεῖο της, ὅπως καὶ κάθε φυλῆς. Στὰ Δημοτικὰ Τραγούδια ποὺ καθρεφτίζουν πιστότερα ἀπὸ κάθε τι ἄλλο τὸν χαραχτῆρα τῆς φυλῆς, ὁ νεοέλληνας φαίνεται ὅμοιος σχεδὸν μὲ τὸν ἀρχαῖο, τὸν Ὁμηρικό. Λατρεύει τὸν *ἀπάνω κόσμο* καὶ μισεῖ τὸν Ἅδη τὸν ἀραχνιασμένο, τὴ γυναίκα τὴ θεωρεῖ ὄχι «αἰσθηματικὴν κλίμακα πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ὁτὲ μὲν ὡς ξανθόν, ὁτὲ δὲ ὡς μελαχροινὸν ὄργανον ἡδονῆς», οἱ ἥρωες τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, «μηδὲ τῶν βρυκολάκων ἐξαιρουμένων, ὁμοιάζουσι ἀρχαίῳ ἀγάλματι καὶ οὐχὶ ρωμαντικῇ στήλῃ καπνοῦ». «Αἱ προσωποποιήσεις βρύσεων, δένδρων, ἀνέμων καὶ βουνῶν ἐνθυμίζουσι τὸ ὁμηρικὸν ἔπος ἀνὰ πάντα στίχον . . .» γενικά, ὁ ἀναγνώστης τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν «ἐκπλήσσεται βλέπων τὴν ἐλαχίστην ἐπιρροήν, ἣν ἤσκησεν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῆς φαντασίας τῶν Ἑλλήνων» (³). Ἐξωτερικώτατα μονάχα ἀχνάρια τοῦ Χριστιανισμοῦ, ράσα, κεριά, κόλλυβα, λιβάνια (⁴) βρίσκουμε στὴ δημοτικὴ ποίηση, τίποτε ὅμως βαθὺ καὶ οὐσιαστικό, τίποτε ποὺ νὰ μαρτυρεῖ ὅτι εἰσέδυσε στὶς ψυχὲς τῶν νέων ἑλλήνων ὁ Χριστιανισμός, «οὔτε φόβον, οὔτε μέριμναν τῶν μετὰ τάφον, οὔτε ἀναίτιον μελαγχολίαν, οὔτε ἀσκητικὴν ἀπογοήτευσιν τῶν ἐπιγείων ἢ ἴχνος μυστικισμοῦ» (⁵). «Ἡ θρησκεία τοῦ ἁρματωλοῦ παρίσταται οὐχὶ ὡς ὑπερφυσικὸς πόθος καρδίας ἐπαναστατούσης κατὰ τοῦ νόμου τῆς γεννήσεως καὶ τῆς φθορᾶς, ἀλλ' ὡς ἀρχαία πολιοῦχος θεότης, φρουροῦσα τὴν ἐθνικότητα τῶν Ἑλλήνων». Εὐσέβεια γιὰ τὸν ἕλληνα εἶναι ἡ πίστη στὰ ἐθνικὰ ἰδανικά — τίποτε περισσότερο.

Κάθε λαός, ἔχει τὴ γνώμη ὁ Ροΐδης, γνωρίζει μιὰ μόνη θρησκεία,

(¹) «Ἡ ἀποσύνθεσις, σαπρία καὶ διαφθορὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὑπῆρξαν τὸ λίπασμα τὸ γονιμοποιῆσαν τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὁ χριστιανισμός», καὶ αὐτὸ τὸ ἀκόμη σημαντικώτερο ποὺ δείχνει πόσο θεωροῦσε ὁ Ροΐδης τὸν Ἕλληνα, καὶ φιλοσοφικὰ καὶ αἰσθητικὰ ἀνώτερο ἀπ' τὸν χριστιανό, ἀφοῦ «ὁ μὲν Ἕλλην ἦτο πιστὸς ὑπήκοος τῶν νόμων τῆς φύσεως»— πιὸ ἐλεύθερος, ἄρα, κατὰ τὸν Σπινόζα καὶ τὸν Ἔγελο, καὶ βιολογικά, καλλίτερα προσαρμοσμένος στὴ ζωή – «ὁ δὲ ἔπειτα ἄνθρωπος ἀντάρτης κατὰ τῶν νόμων τούτων· ὁ μέν, ἀνθρώπινον ἔχων ἰδανικόν, ἐπέτυχε ν' ἀποτυπώσῃ τοῦτο εἰς ἀμίμητα κατὰ τὴν τελειότητα ἔργα, ὁ δέ, ὀρεγόμενος τῶν ἀνεφίκτων τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, μόνον τὴν ὀρεξίν του ταύτην κατώρθωσε ν' ἀπεικονίσῃ καὶ τὴν ἐκ τῶν ματαίων του ἀλμάτων πρὸς οὐρανὸν ἀπελπισίαν» III, 27.

(²) III, 50. «Ὅπως οὔτε παντοδαπῶν ξένων εἰσβολαί, οὔτε μακροχρόνιος δουλεία».

(³) III. 28.

(⁴) Ποὺ καὶ αὐτά, ἄλλωστε, δὲν εἶναι καθαρὰ χριστιανικά, ἀλλὰ ἐκκλησιαστικὰ μονάχα.

(⁵) III. 28. Ὁ Ροΐδης πίστευε ὅτι ὁ ἀσκητισμὸς εἶναι χριστιανικώτατος καὶ ὅτι τὸν ἐδίδαξαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου. VI, 154.

ἐκείνη ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὰ ἤθη του. Τῆς θρησκείας αὐτῆς μόνον τὸ ὄνομα καὶ οἱ τύποι φαίνεται πὼς ἀλλάζουν, ἡ οὐσία, ὅμως, μένει ἀναλλοίωτη, ὅπως καὶ ὁ ἐθνικὸς χαρακτῆρας τῶν λαῶν ποὺ τὸν πλάθουν, τὸ κλῖμα καὶ τὸ ἔδαφος, καὶ ποὺ εἶναι ἀμετάβλητος σὰν ἐκεῖνα. Οἱ «εὐδαίμονες» κάτοικοι τῶν «εὐκράτων» χωρῶν εὐχαριστημένοι ἀπ' τὸν κόσμο ὅπου ζοῦν, σπάνια ζητοῦν ἄλλον, γι' αὐτὸ καὶ ἡ θρησκεία τους, «οἱονδήποτε καὶ ἂν φέρῃ ὄνομα, εἶναι πάντοτε εἶδός τι δεισιδαίμονος κοσμολατρείας, τὰς αἰσθήσεις μᾶλλον ἢ τὴν καρδίαν ἀπασχολοῦσα» (¹), ἕνας «ψευδευλαβῆς ἐπικουρισμὸς τῶν μεσημβρινῶν» καὶ ὄχι «εἰλικρινὴς ὑπερφυσικὴ μέριμνα» τῶν βορείων, τῶν «διαμαρτυρομένων», κυρίως, δηλαδή, μέριμνα ποὺ ὑπῆρχε στὶς ψυχὲς των καὶ πρὶν ἀπ' τὴ Μεταρρύθμιση (²) ὅπως καὶ πάντα γι' αὐτοὺς ἡ θρησκεία ἦταν «ἕνας ἐνδόμυχος διάλογος μεταξὺ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦ Πλάσματος» (³). Μεσημβρινὸς καὶ ὁ Ἕλληνας—καὶ ὁ τυπικώτερος, ἴσως, μεσημβρινός,—δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει τὴ θρησκευτικότητα ἐκείνη ποὺ εἶναι ἡ βαθύτερη ὑπόσταση, ἡ θερμὴ καὶ ἀσβύστη ἑστία τῆς ψυχῆς ἄλλων λαῶν. Τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα τοῦ νεοέλληνα—τὸ ἀντιχριστιανικὸ ἢ καὶ ἀχριστιανικό, μὴν τὸ ξεχνοῦμε—εἶναι κάτι ὁλότελα ἐξωτερικό, καὶ δὲ συνδέεται καθόλου μήτε μὲ τὴ διάνοια, μήτε μὲ τὴ συνείδηση, μήτε μὲ τὴ διαγωγή, ὅπως γίνεται στοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύσης. Ἐκεῖ, μολονότι ἡ ἐκκλησία βασάνισε, ἐπίεσε, ὑποδούλωσε τὸν ἄνθρωπο, καὶ μολονότι ἡ ἐπιστήμη, παντοδύναμη, πολεμᾶ τόσο λυσσασμένα τὴ θρησκεία, ὡστόσο, τὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα ζεῖ ἀκόμα, ἐνῶ σὲ μᾶς, ποὺ οὔτε ἡ ἐπιστήμη πολεμᾶ τὴ θρησκεία –γιατὶ ἁπλούστατα, δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη—οὔτε ἡ ἐκκλησία μᾶς βασάνισε, τὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα εἶναι, μολαταῦτα, τόσο χαλαρό, ὥστε ξαφνίζει τοὺς ξένους (⁴) Χαλαρωμένο τὸ θρησκευτικό μας αἴσθημα, καὶ ὁ κλῆρος μας, τιποτένιος, τόσο, ὥστε «ἀδύνατον εἶναι, λέγει ὁ Ροΐδης, νὰ διαιρέσῃ ἡμᾶς ἄλλο ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, πλὴν τοῦ πλειστηριασμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν» (⁵).

Φτώχεια θρησκευτική, φτώχεια πνευματική, καὶ ἀκόμη μεγαλείτερη, φτώχεια ἰδεολογικὴ καὶ φιλοσοφική. Ζητοῦσε νὰ νοιώσουν τὴν ἀξία καὶ τὴ σημασία τῆς φιλοσοφίας ἀπ' τοὺς σύγχρονούς του Ἕλληνες, ὁ Ροΐδης! Τὸ πόσο ἡ ἀπαίτησή του ἦταν ἐξωφρενική, τὸ ἔβλεπε καὶ ὁ ἴδιος. «Ὁ στίχος τοῦ Λουκρητίου, ὁμολογεῖ μὲ πικρὴ εἰρωνία «mens agitat molem», ἤτοι ὁ νοῦς κινεῖ τὴν ὕλην, δὲν μετεφράσθη ἀκόμη νεοελληνιστί», «δὲν κατενοήθη ἀρκούντως ἡ ἄμεσος σχέσις τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος, τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή, πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον», «καὶ ἐντεῦθεν, προσθέτει, ἡ περιφρόνησις καὶ ὁ ἄγριος, ἐνίοτε, πόλεμος τῶν κατὰ καιροὺς κυβερνήσεων πρὸς τὴν πρώτην τῶν ἐπιστημῶν» (⁶). Σὲ τόπο ποὺ δείχνει τόση γενικὴ ἀντιπάθεια στὰ πνευματικὰ προβλήματα, στὴν πνευματικὴ ζωή, μποροῦσε νὰ ἐπιδράσει ἡ φιλοσοφία τὴν ποίηση, ὅπως τὴν ἐπέδρασε ἀλλοῦ τόσο εὐεργετικά; *Εὐτυχῶς*, ὄχι. Γιατὶ ὁ μὲν ρομαντισμὸς εἶναι «βλάσφημος καὶ ἀντιχριστιανικὸς» (⁷), οἱ δὲ φιλοσοφικὲς αἱρέσεις καὶ ὁ μηδενισμὸς νέμονται μονάχα τὴν «χρονόληρον, ἀπομεμωραμένην, ὑστερικὴν καὶ παραπαίουσαν Εὐρώπην».

Αὐτὰ τὰ ὑποστήριζαν βέβαια, διάφοροι ἀσυνέριστοι καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, στὶς εἰσηγήσεις καὶ τὶς κρίσεις τους σὲ ποιητικοὺς καὶ δραματικοὺς διαγωνισμούς, καὶ τότε τ' ἀντιπερνοῦσε μὲ περιφρόνηση, ἢ τὰ καυτηρίαζε τὸ πολὺ πολὺ μὲ μιὰ τσουχτερή του σαϊτιὰ ὁ Ροΐδης, πῶς ὅμως νὰ μὴ δυσφοροῦσε καὶ πῶς νὰ μὴν ἀγαναχτοῦσε ὅταν καὶ λογοτέχνες περιωπῆς, ὅπως ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ἔλεγαν πράγματα ὄχι πολὺ διαφορετικά;

(Συνεχίζεται) Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

(¹) VI, 138.
(²) VI, 140.
(³) VI, 139.
(⁴) III, 29.
(⁵) VII, 25.
(⁶) III, 31.
(⁷) III, 27.

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ...

Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κοραῆ εἶνε τόσο πολύμορφη, ὥστε χρειάζεται εἰδικὴ ἐξέταση γιὰ κάθε της ἔκφραση. Ὑπῆρξε γιατρός, φιλόλογος, ἑλληνιστής, ἀρχαιολόγος, ἐκδότης ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν κειμένων, λεξικογράφος καὶ συγχρόνως μεγάλος δημοκράτης, πολιτικὸς προπαγανδιστὴς καὶ θεωρητικὸς ἀναμορφωτὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Ἔζησε κατὰ τοὺς κρισιμώτερους χρόνους τῆς ἐθνότητος κι' ἀντιπροσωπεύει τὴν τότε ἐπαναστατικὴ τάξη τῶν Ἑλλήνων, τὴν τάξη τῶν ἀστῶν, ποὺ ζητοῦσε νὰ καταβάλει τὴ φεουδαρχία τῶν Κοτζαμπάσιδων, τὴν ἀριστοκρατία τῶν Φαναριωτῶν καὶ τὴν τυραννικὴ δεσποτεία τοῦ ἀνωτέρου Κλήρου καὶ τῶν Πατριαρχείων. Κακῶς νομίζουν μερικοί, πὼς ἡ δράση τοῦ Κοραῆ ὑπῆρξε καθαρῶς φιλολογικὴ κι' ἐκπαιδευτικὴ καὶ πὼς τὸ κύριο ἔργο του ἀφορᾶ τὴ διαμόρφωση τοῦ νεοελληνικοῦ ἰδιώματος. Ἀπεναντίας ἡ δράση τοῦ μεγάλου Χίου ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἐπαναστατικὴ σ' ὅλα τὰ πεδία της γιὰ τὴν ἐποχή του καὶ συντέλεσε, ὅσο κανενὸς ἄλλου στὴν ἀνάπτυξη καὶ συνειδητοποίηση τῆς ἐμποροαστικῆς τάξεως. Ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους σκαπανεῖς τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 21 ὑπῆρξε κι' ὁ Κοραῆς. Πραγματοποίησε δὲ τὶς ἀπόψεις του κυρίως: 1) Ὡς πολιτικὸς προπαγανδιστής, 2) ὡς διαμορφωτὴς τῆς νεοελληνικῆς καὶ 3) ὡς κριτικὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ δράση τοῦ Κοραῆ συνταυτίζεται μὲ τοὺς μεγάλους χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ποὺ τὶς ἀρχές της ἀσπάστηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους κι' ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐπιχείρησε νὰ τὶς κοινωνήσει στοὺς δουλωμένους Ἕλληνας. Μαζὶ μὲ τὸ Ρήγα ἀποτελεῖ τὴ δυάδα, ποὺ προσπάθησε νὰ στρέψει τὴν προσοχὴ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ καὶ νὰ τοὺς ἐμπνεύσει δυσπιστία πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς Ρωσίας καὶ τὴν ἀπολυταρχία τῶν Τσάρων. Ὁ πολιτικός, κοινωνικὸς κι' ἐκπαιδευτικὸς συγχρονισμὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς ἔπρεπε νὰ γίνει σύμφωνα μὲ τὰ ὑποδείγματα τῆς ἐπαναστατημένης Γαλλίας. Οἱ Φαναριῶτες, ὁ Κλῆρος, κι' οἱ Κοτσαμπάσιδες ἀποτελοῦσαν κατὰ τὸν Κοραῆ, τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα τῶν Ἑλλήνων, ***«τὴν κρατοῦσαν τάξιν»***, ***«τοὺς τουρκίζοντας Ἕλληνας»***, ποὺ ποτὲ δὲν θάφηναν νὰ ξεσπάσει ἡ κοινωνικὴ κι' ἐθνικὴ ἐπανάσταση. Γιὰ τοῦτο στὸ πρόσωπο τοῦ Κοραῆ πρέπει νὰ ζητήσουμε τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπο τῆς ἐπαναστατικῆς τότε τάξεως, τῆς τάξεως τῶν ἀστῶν καὶ τῶν διανοουμένων καὶ τὸν ἀμίλεικτο ἐχθρὸ τῶν Φαναριωτῶν καὶ τοῦ Κλήρου. Κανεὶς ἄλλος δὲν μίλησε μὲ τόσην ἀποστροφὴ ἐναντίον τῶν συντηρητικῶν αὐτῶν στοιχείων τῆς ἐθνότητος μ' ὅση ὁ Κοραῆς. Καὶ πραγματικῶς, ὅταν ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἀφώρισε τὸ Ρήγα καὶ τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ὅταν δι' ἐγκυκλίου καὶ κάποιου σατανικοῦ φυλλαδίου πρότρεψε τοὺς Ἕλληνας νὰ ἡσυχάσουν καὶ νὰ παραμένουν πιστοὶ κάτω ἀπὸ τὴν εὐεργετικὴ καὶ πατρικὴ βασιλεία τοῦ Σουλτάνου, ὁ δημοκρατικὸς Κοραῆς τύπωσε τὴν περίφημη ***«Ἀδελφικὴ διδασκαλία»*** τὰ 1798, στὴν ὁποίαν ὄχι μόνο χτυποῦσε τὸν Κλῆρο, ἀλλὰ κι' ἔδινε καὶ τὶς πρῶτες νύξεις γιὰ τὴ σημασία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως στοὺς Ρωμηούς. Σὲ κάθε σελίδα τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ, σὲ κάθε σχεδὸν φράση του φαίνεται ὁ φανατικὸς Ἰακωβῖνος, ὁ μισοτύραννος κι' ὁ δημοκράτης, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ξυπνήσει τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα στοὺς ὁμοφύλους του. Ὅταν δὲ ὁ Ναπολέων ἀποφάσισε τὴν ἐκστρατεία στὴν Αἴγυπτο, ὁ Κοραῆς καὶ πάλιν πρότρεψε τοὺς Ἕλληνας ν' ἀσπασθοῦν τὶς ἀρχὲς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως κι' ἐνισχύσουν τὸν Κορσικανὸ ἥρωα στὴν προσπάθειά του, ὅπως ἐλευθερώσει τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Στὸ ἐπαναστατικὸ φυλλάδιο, ποὺ ἐπιγράφεται ***«Πολεμιστήριον Σάλπισμα»***, καθὼς καὶ στὸ διθύραμβο ***«Ἆσμα πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ περὶ ἐλευθερίας μαχομένων Γραικῶν»*** (1801) ὁ Κοραῆς δείχνεται πιστὸς ὀπαδὸς τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς καὶ θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Γράφει:

«Θαυμαστοὶ γενναῖοι Γάλλοι
κατ' ἐσᾶς δὲν εἶνε ἄλλοι
πλὴν Γραικῶν ἀνδρειωμένοι.
Φίλους τῆς ἐλευθερίας
τῶν Γραικῶν τῆς σωτηρίας,

ὅταν ἔχομεν τοὺς Γάλλους
τίς ἡ χρεία ἀπὸ ἄλλους;
Γάλλοι καὶ Γραικοὶ δεμένοι
δὲν εἶνε Γραικοὶ ἢ Γάλλοι,
ἀλλ' ἓν Ἔθνος Γραικογάλλοι.
Κράζοντες «ἀφανισθήτω
κι' ἐκ τῆς γῆς ἐξαλειφθήτω
ἡ κατάρατος δουλεία!
Ζήτω ἡ ἐλευθερία!»

Ἀλλ' οἱ πολιτικοὶ αὐτοὶ ὀπτασιασμοὶ τοῦ Κοραῆ διαλύθηκαν, ὅταν ὁ Ναπολέων ἔδειξε τὶς πραγματικὲς διαθέσεις του ἀπέναντι τῶν δουλωμένων λαῶν καὶ χαρακτήριζε ὡς ἰδεολογίες κι' ἀνοησίες τὶς ἀρχὲς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Κοραῆς ὅμως δὲν πρόδωσε τὸ ἰδανικό του κι' ἐξακολούθησε νὰ παραμένει τὸ παιδὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἂν κι' ὁ Ναπολέων ὡς αὐτοκράτορας προσπάθησε νὰ τὸν δελεάσει μὲ χρήματα κι' ἄλλες ἠθικὲς ἀμοιβὲς κι' ἐπιχορηγήσεις. Δὲν παρασύρθηκε, ὅπως τόσοι ἄλλοι, ἀπὸ τὰ φανταχτερὰ δημιουργήματα τοῦ Ναπολέοντος καὶ δὲν φοβήθηκε νὰ τὸν ὀνομάσει ***«μέγιστον δημαγωγόν, μεγαλουργὸν καὶ οὐχὶ μέγαν ἄνδρα, ὅστις ἀντὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς καταπεπονημένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τοὺς δεσπότας των, ἐπρόκρινε νὰ γείνῃ αὐτὸς δεσποτῶν δεσπότης»***. Ἐξακολούθησε δὲ τὸ διαφωτιστικὸν ἔργο του στοὺς ὁμοεθνεῖς του, στηλιτεύοντας παντοῦ τὸν Κλῆρο καὶ τοὺς Φαναριῶτας κι' ἐλπίζοντας μόνο ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη τὴν ἀναγέννηση καὶ τὴν ἐπανάσταση. Γιὰ τοῦτο καὶ στὸ περισπούδαστο ***«Ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος»***, ποὺ ἐδημοσίευσε τὰ 1803, παντοῦ στὶς σελίδες του μιλεῖ γιὰ τὴν ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀνδρία τῶν κλεφτῶν, ἐνῶ γιὰ τὸν Κλῆρο, τοὺς Κοτζαμπάσιδες καὶ τοὺς Φαναριῶτας δὲν κάνει κανένα ὑπαινιγμό. Μόνο ἀπὸ τὴν ἀναπτυσσόμενη νέα τάξη περιμένει τὴν ἀναγέννηση. Δὲν ἐλπίζει πιὰ στοὺς ξένους καὶ στὸ Ναπολέοντα καὶ προτρέπει παντοῦ, ὅπως οἱ Ἕλληνες μόνο στὸν ἑαυτό τους ἐλπίζουνε. Κι' ἐνῶ προηγουμένως τὶς νίκες τῶν Γάλλων τὶς θεωροῦσε σὰ νίκες καὶ τῶν Ἑλλήνων, τώρα ψυχρὸς τὶς ὑποδέχεται. Τὰ 1805 ἔχει πιὰ μέσα του ἐξατμισθεῖ ἡ ἰδέα, πὼς μὲ τὴ βοήθεια τῶν ξένων μποροῦν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐλευθερωθοῦν. Ἀπὸ τότε στρέφεται ὁλόψυχα πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐργάζεται γιὰ τὴν πνευματική της ἀναγέννηση. Πιστεύει, μαζὶ μὲ τοὺς τιτάνας τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, πὼς μοναχὰ ἡ ἀληθινὴ παιδεία μπορεῖ νὰ ἐλευθερώσει τὸ ἀνθρώπινο γένος. ***«Ἡ ἐλευθερία***, γράφει, ***καὶ ἡ ἐκπαίδευσις εἶνε οἱ πρῶτες χρεῖες τοῦ λαοῦ, ὕστερα ἀπὸ τὸ ψωμί.»*** Κι' ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐργασθεῖ πρακτικὰ γιὰ τὴν ἐλευθερία μέσα στὴν ἀπολυταρχία τοῦ Ναπολέοντος συγκετρώνει τὴ δράση του στὴν ἐκπαίδευση. Ἐλπίζει πὼς οἱ Ἕλληνες ***«μορφούμενοι θὰ κατώρθωναν νὰ σπάσουν τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας»*** Ἀπευθύνεται σὲ διαφόρους κι' ἀνακοινώνει τὰ σχέδια του. Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι καὶ μικροαστοὶ τὸν ἐνισχύουν στὴν προσπάθειά του. Ὁ Ζωσιμᾶς, ὁ Καπλάνης, ὁ Βασιλείου κι' ἄλλοι μεγαλέμποροι, ποὺ διαμένουν στὴν Εὐρώπη, διαθέτουν σεβαστὰ ποσὰ γιὰ τὶς ἐργασίες τοῦ Κοραῆ.

Ἔτσι ἀρχίζει ἡ ἔκδοση τῆς σειρᾶς τῆς ***«Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης»*** καὶ τῶν ***«Παρέργων»*** της, ποὺ φθάνει τοὺς 25 τόμους, καὶ ποὺ περιέχει τὸ κείμενο κι' ἑρμηνευτικὰ σχόλια στὸν Ἰσοκράτη, στὸν Πλάτωνα, στὸν Ξενοφῶντα, στὸν Ἀριστοτέλη, στὸ Στράβωνα καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους μεταγενέστερους Ἕλληνας Συγγραφεῖς. Οἱ ἐκδόσεις αὐτές, μὲ τὶς ἀδιαφιλονίκητες διορθώσεις στὸ κείμενο, μὲ τὶς πετυχημένες ἑρμηνεῖες σὲ δυσερμήνευτα χωρία, μὲ τὴν καλαισθητική τους ἐμφάνιση καὶ τὴν ἐπιμελημένη τους ἐργασία, κατέστησαν τὸν Κοραῆ ἕνα ἀπὸ τοὺς τρεῖς-τέσσαρες μεγαλύτερους ἑλληνιστὰς τῶν χρόνων του. Ἀλλ' ἴσως ρωτήσει κανεὶς σὲ τί συνετέλεσαν οἱ ἔξοχες αὐτὲς ἐκδόσεις στὴν νεοελληνικὴ ἀναγέννηση; Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε, πὼς ὁ Κοραῆς ἀπὸ τὰ μικρά του χρόνια ἦταν ποτισμένος μὲ τοὺς Ἕλληνας Συγγραφεῖς καὶ πὼς ὅλη του ἡ μόρφωση ὑπῆρξε κυρίως ***κλασική***. Εἶχε μ' ἕνα λόγο τὴ μονομανία τῆς ἀρχαιότητος, ἂν καὶ κατὰ βάθος γνώριζε τὴ μεταγενέστερη ἱστορία τῆς ἐθνότητας καὶ τὴν ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως πολὺ λίγοι. Ἀλλὰ γιὰ μὲν τοὺς Βυζαντινοὺς εἶχε τὴ χειρότερη ἰδέα καὶ συνεχῶς τοὺς ἐξευτέλιζε, γιὰ δὲ τὴν Τουρκοκρατία μιλοῦσε μὲ πάθος καὶ τὴ χαρακτήριζε ὡς βαρβαρότητα. Γιὰ τοῦτο μόνο στὸ κλασικὸ ἰδεῶδες πίστευε καὶ μόνο ἀπ' αὐτὸ περίμενε τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς Ἐθνότητος. Ἔτσι στὰ ***«Προλεγόμενα»*** τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, ποὺ τὸν ἀνέβασαν στὸ θρόνο τῆς αἰωνιότητας, παντοῦ τόνιζε τὴν ἀνάγκη τοῦ νὰ μάθουμε τὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ πὼς σκοπὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως ἔπρεπε νάνε ἡ ἀρχαία δίαιτα καὶ τὰ κλασικὰ παραδείγματα. Ὅπως οἱ περισσότεροι λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔτσι κι' ὁ Κοραῆς πλανιόταν στὴν ἐκτίμηση τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Τοὺς ἔβλεπε κι' αὐτὸς ἀὰν συνεχιστὰς τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἔγραφε πὼς εἶνε φυσικοὶ καὶ πνευματικοὶ κληρονόμοι τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἦταν δυνατὸν οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του νὰ νοήσουν τὰ ὑψηλὰ διδάγματα, τὰ σπαρμένα μέσα στοὺς Ἕλληνας Συγγραφεῖς; Ἦταν σκόπιμο νὰ σπαταλοῦν δέκα ὁλόκληρα χρόνια γιὰ νὰ μάθουν τὴν Ἀρχαία γλῶσσα, ἐνῶ κατὰ βάθος κανεὶς δὲν τὴ μάθαινε; Σὲ τί ὠφέλησε πρακτικῶς τὸ δουλωμένο Ἔθνος ἡ κλασικὴ μόρφωση; Κι' ἐδῶ βρίσκεται ἡ μεγάλη παρεξήγηση τοῦ Κοραῆ, ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Καὶ δὲν ἔφθασε βέβαια στὸν παραλογισμὸ τῶν ἀρχαϊστῶν, ποὺ ζητοῦσαν ν' ἀναστήσουν

τὴν ἀρχαιότητα σ' ὅλα τὰ πεδία, ὅμως ἔγινε ὁ εἰσηγητὴς μιᾶς μέσης καταστάσεως. Κατὰ βάθος πίστευε πὼς ἡ ἀναγέννηση ἔπρεπε νὰ συντελεσθεῖ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀρχαιότητος, ἀλλὰ γιὰ τὴν τότε πνευματικὴ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων ἔπρεπε νὰ γίνει ***ἕνας συμβιβασμός,*** ὅσον ἀφορᾶ τὸ γλωσσικὸν ὄργανο. Ἔτσι εἰσηγήθηκε τὴν ἰδέα τῆς ***«μικτῆς»*** καὶ πρῶτος προσπάθησε νὰ τὴν ἐφαρμόσει στὰ «προλεγόμενα» τῶν ἐκδόσεων. Δυστυχῶς ὁ Κοραῆς δὲν ἦταν οὔτε λογοτέχνης, οὔτε φιλόλογος στὴν εὐρεῖα σημασία τῆς λέξεως, οὔτε ποιητὴς γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πραγματοποιήσει τὸ δικό του σχέδιο στὴ γλῶσσα. Ἔγραφε σὲ μιὰ γλῶσσα βαλσαμωμένη, σὲ μιὰ γλῶσσα σχεδὸν νεκρή, χωρὶς αἴσθημα καὶ γοῦστο, σὲ μιὰ γλῶσσα, ποὺ φανταζόταν μέσα στὴ σκέψη του, ὡς ὑπόδειγμα τῆς νεοελληνικῆς. Ἡ μακροχρόνια διαμονή του στὴν Εὐρώπη, ἡ διακοπὴ κάθε του ἐπαφῆς μὲ τὴ δημοτικὴ παράδοση, ἡ παντοτεινὴ σχεδὸν ἐπικοινωνία του μὲ τοὺς κλασικοὺς τὸν εἶχαν καταστήσει ἀναίσθητο μπροστὰ στὸ ζωντανὸ γλωσσικὸ ὑλικὸ τῆς ἐποχῆς του, μπροστὰ στὴν ὠμὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα τῶν χρόνων του. Ὁπωσδήποτε κι' ἂν κυτταχτοῦν τὰ περίφημα ***«προλεγόμενα»*** στοὺς Ἕλληνας Συγγραφεῖς, παρ' ὅλη τὴν ἀναμφισβήτητη σοφία τους, παρ' ὅλο τὸ δημοκρατικὸ καὶ φιλελεύθερο πνεῦμα τους, παρ' ὅλη τὴν πατριωτικὴ ἔξαρση, ποὺ τὰ περιζώνει, δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν παρὰ σχετικῶς νεκρά. Οὔτε ἡ γλῶσσα τους, οὔτε τὸ ὑψηλό τους περιεχόμενο ἀνταποκρινόταν στὴν τότε πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων. Ἔκαναν περισσότερο γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους παρὰ γιὰ τοὺς Ρωμηοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Γιὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐπηρέασαν, ὅπως τοὺς ἄξιζε τὸ σύνολο τῆς Ἐθνότητας, ἂν καὶ διαβάστηκαν μὲ φανατισμό. Ὁ Κοραῆς ἔκανε φιλολογία γραμματική. Δὲν ἔχει καμιὰ σχέση, οὔτε μὲ τὸ Βακωνα καὶ τὸν Montaigne, οὔτε μὲ τὸ Λέσιγκ καὶ τὸ Θωμάζιο, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ θαυμαστής του καὶ βιογράφος του Διονύσιος Θερειανός. (τόμ. Α'. σελ. 87). Ὁ Κοραῆς δὲν ἦταν τὸ πρόσωπο ἐκεῖνο, ποὺ θάδινε στὴ φιλολογία μας τὴ δημιουργική της κατεύθυνση καὶ ποὺ θάλυνε τὸ γλωσσικό μας ζήτημα. Μὴν πλανόμεθα ἀπὸ τοὺς θρύλους. Γι' αὐτὸ χρειαζόταν ἕνας ποιητὴς σὰν τὸν Κορνάρο τοῦ Ἐρωτόκριτου, ἢ ἕνας μεγάλος λογοτέχνης κι' ὄχι ἕνας ξηρὸς γραμματικός. Ἡ σημερινὴ διγλωσσία, ἡ σημερινὴ ἀναρχία στὴ γλῶσσα μας ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸν Κοραῆ. Οἱ διάδοχοί του μάλιστα τὸν παρεξήγησαν, νομίζοντες, πὼς ζητοῦσε τὴν ἐπάνοδο στὴν Ἀρχαία, ἐνῶ ὁ Κοραῆς κυρίως ἤθελε τὴ γραμματικὴ σταθερότητα τῆς μικτῆς, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ψυχάρης ἐπιδίωκε στὴ γραμματικὴ ὁμοιομορφία τῆς δημοτικῆς.

Ἀλλ' ἂν ὁ Κοραῆς ἀπέτυχε στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἂν ἀπέτυχε ὡς δημιουργικὸς λογοτέχνης, ὅμως στ' ἄλλα σημεῖα τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς του δράσεως ἐθριάμβευσε. Εἶδε τὰ ποτελέσματα τῶν πολυετῶν μόχθων του νὰ τὰ στεφανώνει ἡ ἐπιτυχία κι' ἡ νίκη. Τὰ ἰδεώδη τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης, ποὺ παντοῦ ἐπικαλεῖται στὰ ***«Προλεγόμενα»***, τὸ μίσος του ἐναντίον τῶν τυράννων καὶ κυρίως ἐναντίον τῶν Τούρκων, μὲ τὸ χρόνο καταστάθηκαν ἔργα καὶ πράξεις. Τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος ξύπνησε ἀπὸ τὴ φωνὴ τοῦ ἐμπνευσμένου δημοκράτη. Κανεὶς ἄλλος δὲν ἐπέμενε τόσο στὴν ἰδέα τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅσον ὁ Κοραῆς. Κάθε του πρόλογος δὲν ἔχει ἄλλο σκοπὸ παρὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση. Ἔτσι προετοίμασε, ὅσο κανεὶς ἄλλος τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21. Παρέμεινε δὲ καθ' ὅλη της τὴ διάρκεια πιστὸς στὸ ἰδεῶδες τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, παντοῦ χτυπῶντας τὶς αὐθαιρεσίες τῶν ἀρχηγῶν, καὶ τοὺς μισητούς του Φαναριῶτας. Ἐναντίον μάλιστα τῶν τελευταίων πάντοτε μίλησε μὲ μιὰ γλῶσσα γεμάτη ἀποστροφή. ***«Οἱ Φαναριῶται,*** λέγει, ***μαθημένοι νὰ τρέφωνται ἀργοὶ ἀπὸ τὰ αἵματα τῶν Βλαχομολδαυῶν κινοῦν πάντα λίθον νὰ σπρωχθοῦν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγμαται. Οἱ Φαναριῶται ἐνεργοῦν νύχτα καὶ ἡμέραν νὰ γευθῶσι τοὺς ἑλληνικοὺς ἰδρῶτας, ὡς ἐγεύοντο τὰ αἵματα τῶν κατζιβέλων τῆς Μολδοβλαχίας».*** Ποτὲ δὲν ἀποχωρίστηκε ἀπὸ τὴν τάξη ἐκείνη ἀπὸ τὴν ὁποία περίμενε τὴν ἀναγέννηση, ἀπὸ τὴν τάξη τῶν μικροαστῶν. Ὁ παλαιὸς Ἰακωβῖνος παντοῦ πρόβαλε μέσα του μέχρι τὶς τελευταῖες του στιγμές. Ἔτσι μὲ τὸ νεανικώτερο φανατισμὸ καὶ μὲ τὸ καυτικώτερο πεῖσμα ἀποδοκίμασε τὶς τυραννικὲς πράξεις τοῦ Καποδίστρια καὶ παρασκεύασε ὑποχθόνια τὴ δολοφονία του. Ἤθελε τὴν Ἑλλάδα πρότυπο δημοκρατίας κι' ὄχι φέουδο τοῦ Καποδίστρια, τῶν Κοτζαμπάσιδων καὶ τῶν Φαναριωτῶν. Τὰ τελευταῖα του πολιτικὰ φυλλάδια δὲν ἔχουν ἄλλο σκοπὸ παρὰ τὴ διαφώτιση τῶν Ἑλλήνων, τὴ δημοκρατία, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα. Καὶ μόνον οἱ τίτλοι τους δείχνουν μὲ ποιὸ ἰδεῶδες καὶ μὲ ποιοὺς σκοποὺς ἔζησε σ' ὅλη του τὴ ζωή. Τιτλοφοροῦνται : ***«Τί συμφέρει εἰς τὴν ἐλευθερωμένην ἀπὸ τοὺς Τούρκους Ἑλλάδα, διὰ νὰ μὴ δουλωθῇ εἰς χριστιανοὺς τουρκίζοντας—διάλογοι δύο—Παρίσιοι 1830».*** Μέσα σ' αὐτὰ ρίχνεται ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν τυραννικὴ πολιτεία του, γιὰ τὸ φιλορωσισμό του καὶ τὴν κατάργηση κάθε ἐλευθερίας τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου. Οἱ ἀπόψεις του εἶνε συζητήσιμες. Ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς λίγους ποὺ ὑποστήριξαν τοὺς Μαυρομιχάληδες γιὰ τὸ φόνο τοῦ Καποδίστρια καὶ ποὺ ἐπεδοκίμασαν τὴν πράξη τους. ***«Ὁ τύραννος,*** γράφει, ***ἐκολάσθη δικαίως ἀπὸ τὸν ἔκδικον πάσης ἀδικίας Θεόν».*** Ὁ παλαιὸς καὶ φανατικὸς δημοκράτης δὲν ἔκανε συμβιβασμοὺς μὲ τὴν τυραννία καὶ δὲν πρόδιδε τὰ ἰδεώδη του. Παρέμεινε μέχρι τὴν τελευταία του πνοὴ ὁ μισοτύραννος, ὁ ἄκρως φιλελεύθερος, ὁ ὀπαδὸς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ποὺ χαιρέτησε νέος, πρὶν ἀπὸ 43 χρόνια, ὡς τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΗΛΩΣΗ

Ἡ δημοσίευση ἑνὸς ἄρθρου τοῦ ταχτικοῦ μας συνεργάτη κ. Κώστα Οὐράνη, στὸ τελευταῖο μας φύλλο, προκάλεσε μερικὰ σχόλια ποὺ δὲν πρέπει νὰ μείνουν ἀναπάντητα. Ὄχι ποὺ ἡ κατηγορία αὐτὴ καθαυτὴ ἔχει καμμιὰ βαρύτητα — πρόκειται γιὰ τὴν καθιερωμένη πιὰ καὶ πρόχειρη καταγγελία «ἐπὶ κομμουνισμῷ»— οὔτε καὶ οἱ κατήγοροι καμμιὰ ἰδιαίτερη σημασία — πρόκειται μόνο γιὰ τὴν «Ἑστία», γιὰ τὸν κ. Σπῦρο Μελᾶ καὶ γιὰ τὸν κ. Παντελῆ Χόρν· ἀλλὰ γιὰ νὰ προληφθεῖ ἐνδεχόμενη παρεξήγηση ἀπὸ καλόπιστους φίλους μας, ποὺ ἴσως ἀγνοοῦν τὸ τρισάθλιο κατάντημα μερικῶν «ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος».

Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ δηλώσουμε μιὰ γιὰ πάντα ὅτι τὸ περιοδικό μας δὲν εἶναι κομμουνιστικό. Δὲν ἐρχόμαστε νὰ ἐξυπηρετήσουμε κανένα κοινωνικὸ δογματισμό. Δὲν προπαγανδίζουμε τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Εἴμαστε μιὰ ὁμάδα ἄνθρωποι ἀποκαρδιωμένοι ἀπ' τὴν ἀνηθικότητα, τὴν ὑποκρισία, τὴν ἐκμετάλλευση καὶ τὴν ἀδικία ποὺ κυβερνοῦν τὸν κόσμο, ἄνθρωποι ποὺ πιστεύουμε στὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη μιᾶς γενναίας ἀναμόρφωσης καὶ ποὺ ἀξιοῦμε νὰ διατυπώνουμε ἐλεύθερα τὶς γνῶμες μας, χωρὶς νὰ δικαιοῦται ὁ κάθε ὑποπτος πατριδοκάπηλος νὰ μᾶς ξεγράφει μὲ μιὰ πρόχειρη συκοφαντία. Μέσα στὰ πλαίσια ποὺ μᾶς διαγράφει ἡ κοινή μας αὐτὴ πεποίθηση διατηροῦμε τὴν ἐλευθερία νὰ ἐργασθοῦμε, ὅπως ὁ καθένας νομίζει προσφορώτερο καὶ μὲ ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία γνώμης, γιὰ τὴν ἐπικράτηση μιᾶς ἀληθινῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ μεταξὺ λαῶν. Ἂν χρειαζόταν μιὰ πρόσθετη ἐπιβεβαίωση σ' αὐτή μας τὴ δήλωση, θὰ μπορούσαμε νὰ παραπέμψουμε στὰ σχόλια ποὺ ἀφιέρωσε στὴν ἔκδοσή μας τὸ μηνιαῖο ὄργανο τῶν ἑλλήνων κομμουνιστῶν. Στὶς λίγες ἐκεῖνες γραμμὲς φαίνεται καθαρὰ ἡ ἀπόσταση ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸ κομμουνιστιτὸ κοινωνιολογικὸ σύστημα.

Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ τοῦ πνεύματος, ἀντὶ νὰ συζητήσουν τὶς γνῶμες μας, ἢ καί, τὸ κάτω-κάτω νὰ τὶς ἀγνοήσουν—ποὺ θάταν ἴσως ἐπωφελέστερο γι' αὐτοὺς—ἔκριναν ἀνδρικώτερο καὶ ἀξιοπρεπέστερο ν' ἀκονίσουν τὰ τριμμένα ὅπλα τῆς προχειρώτερης εἰρωνίας καὶ ν' ἀποδώσουν σὲ ἁπλῆ «ξιπασιὰ» τὴν ἐλεύθερη ἐκδήλωση τῆς σκέψης. Ἄνθρωποι ποὺ σ' ὁλόκληρη τὴ σταδιοδρομία τους δὲν εἶχαν ἄλλο γνώμονα ἀπ' τὴν καιροσκοπία, δὲ μποροῦν κἄν νὰ συλλάβουν πὼς ὑπάρχουν κι' ἄλλα κίνητρα στὴ δράση καὶ στὴ διανόηση τῶν ἀνθρώπων. Σ' αὐτὴν ὅμως τὴν κατηγορία δὲ μποροῦμε τίποτα ν' ἀπαντήσουμε. Εἶναι μωρίες ποὺ ἀποστομώνουν. Ἕνας μονάχα τρόπος θὰ ὑπῆρχε νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὴν κατηγορία τῆς ξιπασιᾶς καὶ τῆς ξενομανίας. Ν' ἀκολουθήσουμε γιὰ πνευματικό μας δδηγὸ τὸν ἀρθογράφο τῆς «Ἑστίας» καὶ νὰ περιορίσουμε τὴν αἰσθητική μας ἀπόλαυση στὸ χρονογράφημα τοῦ κ. Μελᾶ καὶ τοῦ κ. Χόρν. Ἀλλὰ βέβαια ἡ ἐπιθυμία μας νὰ διαλύσουμε μερικὲς παρεξηγήσεις δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἐξωθήσει ὣς σ' αὐτὴν τὴν αὐτοθυσία.

Τὸ ἐπίπεδο ὅπου κατέβασαν τὴν ἔννοια τῆς συζήτησης οἱ τρεῖς αὐτοὶ δημοσιογράφοι μὲ τὶς συκοφαντίες τοῦ κομμουνισμοῦ, τῆς ξιπασιᾶς κ.λ.π., εἶναι τόσο χαμηλὸ ποὺ δὲν ἐννοοῦμε νὰ τοὺς ἀκολουθήσουμε. Ὅσο γιὰ μερικοὺς ἄλλους προσωπικούς τους ὑπαινιγμοὺς γιὰ τοὺς συνεργάτες τοῦ «Σήμερα», σ' αὐτοὺς ἔδωκε τὴν πρέπουσα ἀπάντηση ὁ κ. Κώστας Οὐράνης (Βλ. «Καθημερινὴ» 8 Μαρτίου), ὄχι μὲ ὑπαινιγμοὺς καὶ μὲ ἀμφίβολα εὐφυολογήματα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐξιστόρηση μερικῶν περιστατικῶν, ποὺ ἔκαναν τὸν πιὸ φλύαρο ἀπὸ τοὺς τρεῖς νὰ σωπάσει—ἐλπίζουμε ὁριστικά.

SOMBART

(Γιορταστικὸ γιὰ τὰ ἑβδομῆντα του χρόνια).

«Καμμιὰ μορφὴ τοῦ καπιταλισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ
» πετύχη τόσο κολοσσιαῖα ἔργα, ὅσα δημιουρ-
» γοῦνται, ὅταν πρῶτες ὕλες, ἐργασία καὶ κεφά-
» λαιο βρίσκονται στὴ διάθεση τῆς ὁλότητας».

Δὲν εἶχαν ἀκόμα καλὰ καλὰ προκάνει νὰ διαδοθοῦν οἱ πρῶτοι τόμοι τῆς τελευταίας ἐκδοσης τοῦ «Μοντέρνου Καπιταλισμοῦ», ὅταν στὰ 1923 τὸ περίφημο αὐτὸ οἰκοδόμημα τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας—ὁ Καπιταλισμὸς—γόνος πολύμοχθος τοῦ «μικροῦ ἀστοῦ» καὶ ἔργο τῶν ἐκμεταλλευτῶν του κερδοσκόπων, κατάρρεε στὴ Γερμανία ἀπὸ μοναχό του.

Ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ Μάρκου συμπαράσυρε στὸ στροβίλισμά του, μαζὶ μὲ τὶς οἰκονομίες τῶν μικρῶν καὶ τὶς περιουσίες τῶν μεγάλων.

Στὴν ἕδρα τοῦ Πανεπιστήμιου τοῦ Βερολίνου χαμογελοῦσε τότε κάτω ἀπὸ τὸ μυτερὸ μουσάκι του ὁ Ζόμπαρτ καὶ τὸ μειδίαμά του εἶχε κάτι ἀπὸ τὸ μεφιστοφελικὸ σαρκασμὸ τοῦ ἀληθινοῦ σύντροφου τοῦ δόχτωρα Φάουστ, κάθε φορὰ ποὺ ἔβλεπε τὴν ξανθομαλλοῦσα Γκρέτχεν. Ὁ «Καπιταλισμὸς» ἦταν ἡ Γκρέτχεν τοῦ Ζόμπαρτ. Ἦταν ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐργασίας καὶ ἡ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τοῦ καπιταλισμοῦ αὐτοῦ ἦταν τὸ μνημειῶδες ἔργο

τῆς ζωῆς του. Καὶ ὅμως τίποτα δὲν τὸν ἀπαγοήτεψε περσότερο ἀπὸ τὸν νέο αὐτὸ θεὸ τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, τίποτα δὲν μίσησε περσότερο ἀπὸ τοὺς «φορεῖς» του.

Ἐμεῖς, φοιτητὲς τότες καὶ φτωχοί, κάτου ἀπὸ τὰ σκληρὰ ἐδώλια τοῦ ἀκροατήριου βλέπαμε τὸ σαρκαστικὸ χαμογέλιο του νὰ κατρεφτίζη τὴ δικιά μας ἠθικὴν ἱκανοποίηση γιὰ τὰ ἐρείπια, ποὺ κάθε στιγμὴ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 23 σώριαζε μπροστά μας. Σήμερα, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, ἐπιστήμονες πιὰ κι' εὐκατάστατοι (!) ἀπ' τὴ μαλακιὰν ἕδρα τοῦ διδάσκοντος αἰσθανόμαστε τὴν πίκρα τοῦ σαρκασμοῦ αὐτοῦ : αἰσθανόμαστε μιὰν ἀπίστευτην ἀλήθεια, πὼς ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ σιγὰ σιγὰ δὲν ἀπομένει παρὰ ἕνα μνημεῖο καὶ πὼς αὐτὸ τὸ μνημεῖο (τοῦ Ζόμπαρτ ὁ «Μοντέρνος Καπιταλισμὸς») χτίσθηκε μὲ ὑπεράνθρωπην ἀντικειμενικότητα ἀπ' ἕναν ἐχθρό του ! . . Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς γιατὶ δὲν βρέθηκε οὔτε ἕνας ἀπὸ τοὺς ὀπαδούς του νὰ τὸ κάνη.

Ὁ Ζόρμπαρτ ὑπῆρξε μαρξιστὴς καὶ ἡ ἀμφίβολη ἐπιστημονικὴ θέση τοῦ Μὰρξ ἐπηρέασε τὴ δική του στάση ἀπέναντι τοῦ καπιταλισμοῦ, μιὰ καὶ βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ τὸν κρίνη κι' ὄχι νὰ τὸν ἱστοριογραφήση, καθὼς κυρίως ἔκανε. Ματεριαλιστὴς ὅμως ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία, ἦταν ἀρχῆθεν ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸν κίντυνο τῆς παραγνώρισης τῆς πραγματικότητας, ποὺ εἶνε ἀνέκαθεν ἡ μοῖρα τοῦ κάθε ἰδεαλιστὴ καὶ ποὺ ἀποτελεῖ ἀκόμα καὶ σήμερα τὸ ἀγκάθι τῆς κάθε μαρξικῆς ἐφαρμογῆς.

Ὑπέροχα ἁπλῆ καὶ ἀληθινὴ εἶνε ἡ βάση, ποὺ ἀπάνω της στήριξε τὴ μελέτη του «Σοσιαλισμὸς καὶ σοσιαλιστικὴ κίνηση» 1869)· ἡ μελέτη τούτη ἀρχινάει ἔτσι : «Ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶνε ἕνας πόλεμος γιὰ τόπους ***βοσκῆς*** καὶ γιὰ μερίδια ***βοσκῆς***», μὲ ἄλλα λόγια εἶνε ἀγῶνας ζώων γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς τροφῆς τους.

Ὁ «μικρὸς ἀστὸς» φυσικὸ ἦταν τότες νὰ ριγήση καὶ νὰ προαισταν θῆ, μέσα στὴν ἀγωνία ποὺ βρισκόταν γιὰ τὸ πῶς θὰ ἐπιπλεύση, πῶς εἶνε πεπρωμένο του νὰ μείνη ἁπλὸς τροχὸς τῆς Πακὰρ τῶν ἐκμεταλλευτῶν του. Καὶ ἀντὶς νὰ φοβηθῆ αὐτοὺς τοὺς ἐκμεταλλευτές, φοβήθηκε τὸν Ζόμπαρτ, τὸ μικρὸ καθηγητὴ τότες τοῦ Μπρεσλάου, σὲ σημεῖο, ποὺ ὅταν τὸν καλέσαν νὰ διδάξη στὴν Ἀνώτατη Ἐμπορικὴ Σχολὴ τοῦ Βερολίνου, ἔφτασε νὰ ψηφίση εἰδικὰ μιὰ Lex Sombart γιὰ νὰ τὸν ἐμποδίση τοῦ λοιποῦ νὰ διδάξη σ' ἕνα Πανεπιστήμιο.

Ὁ πόλεμος ξέπλυνε μὲ πολὺ αἷμα λίγες προλήψεις, κι' ἔτσι διοριζόταν μόλις τὸ 1917 καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου. Ἂν τοῦ λάχαινε νὰ βρεθῆ στὴν Ἑλλάδα, θάχε κι' ὅλας πεθάνη ἐξόριστος σὲ καμμιὰ Σαντορίνη. Καὶ ἀτυχῶς, ὄχι μόνο στὴν Ἑλλάδα . . .

Βέβαια, σὰν ματεριαλιστὴς ἔπρεπε, ἀργὰ ἢ γρήγορα, νάρθη καὶ πρὸς τὸ μαρξισμὸ σὲ βασικὴν ἀντίθεση. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει τίποτα· ἀμείωτο παράμεινε τὸ μῖσος του κι' ἡ ἀπέχθειά του, ὄχι βέβαια ἀπαλλαγμένα ἀπὸ μιὰν εἰλικρινῆ καὶ βαθειὰ λύπη γιὰ τὸν ἀσήμαντο μικροαστό, τὸν ἐχτρὸ κάθε ἀληθινὰ πνευματικῆς ζωῆς, ποὺ μὲ τὸ περιορισμένο καὶ ἀνεξέλιχτο πνεῦμα του καὶ τὴν ἠθικὴ καὶ ψυχική του πώρωση γίνεται ὄργανο τῶν πέντε δέκα ἐκμεταλλευτῶν, ποὺ συγκεντρώνουν σήμερα κάτου ἀπὸ τὴ μορφὴ μιᾶς ὁποιασδήποτε ἑταιρείας τὸν οἰκονομικὸ πλοῦτο.

Τὴν ἱστορία τοῦ καπιταλιστικοῦ ἀνθρώπου ἔγραψε στὸ κολοσσιαῖο ἔργο του «Μοντέρνος Καπιταλισμός», τοῦ ἀνθρώπου ποὺ κατέχεται ἀπ' τὴ μανία νὰ κερδίζη χρῆμα κατασπαράζοντας μὲ δάφτο τὰ ἴδια του τὰ χέρια καὶ ποὺ στὴν ἐποχὴ τοῦ «πρόωρου καπιταλισμοῦ» ἐπιβάλλεται στὸ φεουδαρχισμό, δημιουργεῖ τὴν οἰκονομία καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρέσκειάς του, ποὺ ξαπλώνει μέχρι τὸ 1914 τὶς δυνάμεις του καὶ συμβάλλει ἢ προκαλεῖ τὴν τεχνικὴ πρόοδο, ἀλλὰ ποὺ ποτέ του δὲν παραμένει κύριος τῶν ἀπεριορίστων οἰκονομικῶν δυνάμεων ποὺ δημιουργεῖ, ἀλλὰ τὶς ἐγκαταλείπει μᾶλλον ἀπέναντι ἑνὸς τόκου ποὺ δὲν προσπέρασε ποτὲς τὸ γελοῖο 5 % στὴ διάθεση ἐκείνων τῶν ὀλίγιστων ποὺ θὰ θησαυρίσουνε μὲ τὶς οἰκονομίες του, μὲ τὶς στερήσεις του, μὲ τὸ μόχθο του.

Εἶνε ἡ ἱστορία τοῦ καπιταλιστικοῦ προλεταριάτου, ποὺ οἱ ἐργάτες δὲν τὸ κατάλαβαν ποτές τους, ποὺ τὸ πολεμήσανε, ποὺ τὸ πολεμᾶνε, ἀκόμα σήμερα, παντοῦ, καὶ στὴ Ρουσία τὴν ἴδια, ἐνῶ εἶνε ἐξίσου τραγικό, ἐξίσου ἀξιολύπητο, καθὼς καὶ τὸ ἐργατικὸ προλεταριᾶτο.

Σήμερα εἴμαστε στὴν ἐποχὴ τοῦ «παρῳχημένου καπιταλισμοῦ»· οἱ δυνάμεις του ἀρχίζουν νὰ λυγίζουν καὶ τὰ σημεῖα τῶν γερατειῶν εἶνε καταφανῆ. Στὶς ἀνατολὲς τῆς Εὐρώπης 160 ἑκατομμύρια ἀνθρώπων ζοῦνε πέραν τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τὰ Σοβιὲτ μποροῦνε νὰ ἔχουνε καύχησή τους, πὼς παρόλη τὴν ἀπέραντη δυστυχία ποὺ μαστίζει τὴ χώρα τους, ἔχουν νὰ ἐπιδείξουνε ἔργα ποὺ καμμιὰ ἐθνικὴ οἰκονομία, κανένα καπιταλιστικὸ κράτος μπόρεσε ἢ θὰ μπορέση ποτέ του νὰ δημιουργήση.

Ὁ Ζόμπαρτ μπορεῖ νᾶνε περήφανος, γιατί, στὴν πρώτη ἀκόμα ἔκδοση τοῦ «Μοντέρνου Καπιταλισμοῦ» του, ἐδῶ καὶ τριάντα χρόνια κι' ἀπάνω, προφήτεψε τὴν ἐποχὴ τοῦ σοσιαλιστικοῦ συνεταιριστικοῦ πολιτισμοῦ, προφήτεψε τὴν αὐτάρκη μεθοδικὴ οἰκονομία, ποὺ εἶνε ὁ σκοπὸς (τί εἰρωνεία), τόσο τῶν Σοβιέτ, ὅσο καὶ κάθε ἐθνικιστικοῦ κόμματος.

Καὶ ὁ καπιταλισμός ; Ἀλλ' ἂς μιλήση ὁ ἴδιος ὁ Ζόρμπαρτ : «ἡ ἐποχὴ τοῦ Ὑπερκαπιτα-
» λισμοῦ εἶνε κάτι τὶ μοναδικὸ στὴν ἱστορία. Καμμιὰ ἐποχὴ τοῦ παρελθόντος δὲν ἔχει τίποτα
» κοινὸ μ' αὐτόν. Ποτέ του ὅμως δὲν πρόκειται νὰ ξαναπαρουσιασθῆ σὲ τέτιο βαθμό, οὔτε εἶνε δυ-

» νατὸ νὰ συνεχιστῆ. Εἶνε ἕνα ***ἐξαιρετικὸ ἐπεισόδιο στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ***
» ***ἴσως μόνο τὸ ὀνειρεύτηκε»***.

Ὁ Καπιταλισμὸς—ἕνα ὄνειρο, «ἕνα πολὺ κακὸ ὄνειρο μάλιστα», ἕνα ἁμαρτωλὸ καὶ αἱματοβαμμένο ὄνειρο, ποὺ ὁ ἐφιάλτης του θὰ ταράζη τὴ γαλήνη ὁλόκληρων γενεῶν πολὺν καιρὸν ἀκόμα. Καὶ τὸ τραγικώτερο, εἶνε ἕνα ὄνειρο, ποὺ δὲν εἶνε πεπρωμένο, ὅπως κάθε ὄνειρο, ναφίση ἴχνη, γιατὶ ἀσύγκριτα πιὸ μεγάλη καὶ ἐσαεὶ ἀνεξίτηλα εἶνε τὰ ἔργα ποὺ ἐπιτέλεσε ἡ ἀνθρωπότητα, τὸν καιρὸ ποὺ ὑπῆρχαν εἴλωτες καὶ δοῦλοι καὶ πολὺ μεγαλείτερα καὶ πιὸ ἀνεξίτηλα θάνε τὰ ἔργα, ἂν κάποτε κυριαρχήσουνε οἱ ἐλεύθεροι δοῦλοι τῆς «αὐτάρκους μεθοδικῆς οἰκονομίας», ποὺ εἶνε ἡ οἰκονομικὴ μορφὴ τοῦ μέλλοντος.

Ὅταν ἐδῶ καὶ λίγες βδομάδες ἐπισκεφθήκαμε στὴ Ρουσία ἕνα «μικρὸ» χυτήριο σίδερου μὲ . . . 25 000 ἐργάτες, γιατροὺς, νοσοκομεῖο, καντίνα, παιδικοὺς κήπους, νοιώσαμε μὲ τὶ ψεύτικα καὶ μὲ τὶ ἀπατηλὰ μέσα προόδεψε ἡ ἀνθρωπότητα, ἀφοῦ οἱ ἐθνικὲς οἰκονομίες δὲν ἔχουνε νὰ ἐπιδείξουν τίποτα, ποὺ ἔστω καὶ ἐλάχιστα νὰ μπορῆ νὰ συγκριθῆ μὲ τὸ ***«μικρὸ»*** αὐτὸ χυτήριο.

Ἀλλὰ τοῦτα εἶνε πράματα, ποὺ πρέπει νὰ τὰ ἰδῆ κανένας ἀπὸ κοντὰ γιὰ νὰ πεισθῆ ὁριστικά, πὼς τὸ τέλος μιᾶς ἐποχῆς σήμανε.

Γ. Β. ΔΟΥΚΑΣ

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΟ ΒΑΛΕΡΥ

Στὴ συζήτηση ποὺ ἀνοίχτηκε ἀπὸ μένα, στὸ «Σήμερα», κι' ἀπὸ ἕνα ἀνώνυμο σημειωματογράφο στὸ περιοδικὸ «Ἰδέα» γύρω ἀπὸ τὴν ἀξία τῆς ποίησης τοῦ Βαλερύ,—συζήτηση ποὺ ἀπὸ μέρος του πῆρε κάπως τὸν τόνο λαϊκῆς ἀγορᾶς,—ἔρχεται νὰ βάλει τέρμα ἕνα ἄρθρο τοῦ ἴδιου τοῦ Βαλερὺ στὸ τελευταῖο φύλλο τῆς «N. R. F.» σχετικὸ μὲ τὸ ποίημά του «Θαλασσινὸ κοιμητήρι»: μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὸ συνέθεσε καὶ τὸ σκοπὸ ποὺ ἐπεδίωκε μ' αὐτό.

Πρὶν δοῦμε τί λέει ὁ ἴδιος ὁ Βαλερὺ γιὰ τὴν ποίησή του, ἂς ἀνακεφαλαιώσουμε τί ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τὸν καθένα μας.

Ὁ σημειωματογράφος τῆς «Ἰδέας» ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀξία τῆς Βαλερικῆς ποίησης ἔγκειται στὰ βαθυστόχαστα νοήματά της. «Ἡ προσπάθεια τοῦ Βαλερύ», ἔγραψε, «στράφηκε στὴν ἀδυσώπητη ὑπαγωγὴ τῆς ἔκφρασης στὸν κύριο ποὺ θάπρεπε πάντα νὰ ὑπηρετεῖ : τὸ νόημα». «Ὁ Βαλερύ», ἐξακολουθεῖ ἀναπτύσσοντας, «εἶνε ποιητὴς μὲ τάσεις μεταφυσικές. Χρησιμοποιεῖ τὴν ποίηση γιὰ νὰ ἐκφράσει τὶς «β α σ ι κ έ ς τοῦ διαθέσεις ἀπέναντι τοῦ κόσμου». Ἀκριβῶς δὲ γι' αὐτό, γιὰ νὰ μὴ προδωθοῦν τὰ νοήματά του, ἐννοεῖ νὰ ἐξουσιάσει ἀπόλυτα τὸ ἐκφραστικό του ὄργανο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀκριβολογίας». Τέλος, ὁ σημειωματογράφος ἀναγνωρίζει φιλοσοφικὴ σημασία στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Βαλερύ.

Αὐτὴ εἶνε ἡ οὐσία τῶν ὅσων ἔγραψε ὁ σημειωματογράφος τῆς «Ἰδέας» ἅμα τῆς ἀφαιρέσουμε ὅλα τὰ «στολίδια» τοῦ ναρκισισμοῦ, τοῦ στόμφου, τῆς εἰρωνίας—καὶ μιᾶς δόσης χυδαιότητας ἀπέναντί μου.

Ἡ δική μου ἡ ἄποψη ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀντίθετη. Ὑποστήριξα ὅτι στὴν ποίηση τοῦ Βαλερὺ δὲν ὑπάρχουν «βαθυστόχαστα» νοήματα κι' ὅτι, κι' ἂν ἀκόμα ὑπῆρχαν, δὲ θάταν αὐτὰ ποὺ θάκαναν τὴν ἀξία της—ποὺ τὴν παραδέχουμαι μεγάλη—γιατὶ τότε, εἶπα, κάθε φιλόσοφος ποὺ θὰ διετύπωνε τὴ σκέψη του σὲ στίχους θάταν καὶ μεγάλος ποιητής. Ἡ ἀξία, συνέχισα, τῆς ποίησης τοῦ Βαλερὺ—τῆς ποίησης γενικά, ἀλλὰ τοῦ Βαλερὺ ἰδιαίτατα—ἔγκειται στὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ ὁ σημειωματογράφος τῆς «Ἰδέας» θεωρεῖ δευτερεῦον (κι' ὡς προωρισμένο νὰ ὑποτάσσεται, ἀ δ υ σ ώ π η τ α μάλιστα, στὸ νόημα) ἐνῶ εἶνε τὸ κύριο στοιχεῖο : στὴν ἔκφραση. Δηλαδὴ στὴν ἀλχημία μὲ τὴν ὁποία συνδυάζουνται σ' ἕνα κρᾶμα μαγείας οἱ λέξεις (ἡ ἐκλογή τους κ' ἡ τοποθέτησή τους) καὶ στὴν ἐνορχήστρωση ποὺ κάνει ὁ ποιητὴς μὲ τὴ σύνταξή του, μὲ τὴ θελητή του ἀοριστολογία (κι' ὄχι τὴν ἀκριβολογία, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ σημειωματογράφος) καὶ μὲ τὴ μουσικὴ ὑποβλητικότητα, ἔτοι ποὺ νὰ δημιουργεῖται μέσα μας μιὰ αἰσθητικὴ χαρὰ καὶ νὰ προκαλεῖται μέσ' στὴν ψυχή μας μιὰ δόνηση τέτοια ποὺ νὰ πολλαπλασιάζεται καὶ νὰ προεκτείνεται σὲ ἀπέραντους κύκλους ὀνείρου καὶ γοητείας.

Στὸ ἄρθρο του τῆς «N. R. F.» ὁ Βαλερὺ ἐξηγεῖ, ὄχι βέβαια ἀπαντώντας στὸν σημειωματογράφο τῆς «Ἰδέας», ὅτι ἡ ποιητική του φιλοδοξία δὲν εἶνε νὰ γράψει «τὸ δρᾶμα τῆς καθαρῆς νόησης» ἢ νὰ ὑποτάξει τὴν ἔκφραση στὸ νόημα, ἢ νὰ ἐκφράσει τὶς μεταφυσικές του ἀντιλήψεις, ὅπως ὑποστήριξε ὁ τελευταῖος αὐτὸς—μὲ τί στόμφο ! — ἀλλὰ ἁπλούστερα, ἢ δυσκολώτερα, ν ὰ κ ά ν ε ι ποιήματα.

«Ὅταν μὲ ρωτᾶν, γράφει, τί θέλησα νὰ πῶ στὸ τάδε μου ποίημα, ἀπαντῶ ὅτι δὲ θέλησα ν ὰ π ῶ ἀλλὰ ν ὰ κ ά ν ω, κ' ἡ πρόθεση τοῦ ν ὰ κ ά ν ω ἦταν ἐκείνη ποὺ θ έ λ η σ ε ὅ, τ ι ε ἶ π α».

Κι' αὐτό, γιατὶ γιὰ τὸν Βαλερὺ «οἱ σκέψεις ποὺ ἐκφράζονται ἢ ποὺ ὑποβάλλονται ἀπὸ

ἕνα ποιητικὸ κείμενο δὲν εἶνε καθόλου τὸ μοναδικὸ καὶ κεφαλαιῶδες ἀντικείμενο τοῦ ποιητικοῦ λόγου—ἀλλὰ μέσα ποὺ συμβάλλουν ἐξ ἴσου μὲ τοὺς ἤχους, τὶς στροφές, τὸν ἀριθμὸ καὶ τὰ στολίδια στὸ νὰ προκαλέσουν, στὸ νὰ ὑποστηρίξουν ἕνα εἶδος ἔντασης ἢ ἔξαρσης καὶ στὸ νὰ δημιουργήσουν μέσα μας ἕναν κόσμο—ἢ τρόπο ὕπαρξης—ἀποκλειστικὰ ἁρμονικό».

Ὅ,τι κυρίως ἐνδιαφέρει τὸ Βαλερὺ ὅταν «κάνει» ἕνα ποίημα εἶνε, ὅπως ἐξηγεῖ, «ἡ ἐργασία γιὰ τὴν ἐργασία», εἶνε ἡ ἐνορχήστρωση τοῦ ποιήματος κι' ὄχι ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκφράσει νοήματα. «Μὲ κατηγόρησαν, λέει, ὅτι ἔχω δώσει πολλὰ κείμενα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ποιήματος—καὶ μάλιστα ἀντίθετα μεταξύ τους. Ἡ μορφή αὐτή μοῦ εἶνε ἀκατανόητη, ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπα. Τὸ ἐναντίο, ἂν ἄκουα τὸ δικό μου αἴσθημα, θὰ παρότρυνα τοὺς ποιητὲς νὰ παράγουν, κατὰ τὸν τρόπο τῶν μουσικοσυνθετῶν, μιὰ ποικιλία παραλλαγῶν ἢ λύσεων τοῦ ἴδιου θέματος. Τίποτα δὲ θὰ μοῦ φαινόταν πιὸ σύμφωνο μὲ τὴν ἰδέα ποὺ μοῦ ἀρέσει νὰ ἔχω γιὰ ἕνα ποιητὴ καὶ γιὰ τὴν ποίηση».

«Ἡ ποίηση, ἐξακολουθεῖ, ἀπαιτεῖ ἢ ὑποβάλλει ἕνα «κόσμο» ἀνάλογο μὲ τὸν κόσμο τῶν ἤχων, στὸν ὁποῖο γεννιέται καὶ κινεῖται ἡ μουσικὴ σκέψη. Στὸν ποιητικὸ αὐτὸν κόσμο ὅ,τι πρωτεύει εἶνε ἡ ἀντήχηση κι' ὄχι ἡ αἰτιολογία». Καί, κάνοντας τὸ ἱστορικὸ τῆς σύλληψης τοῦ «Θαλασσινοῦ κοιμητηριοῦ»,—τοῦ «διανοητικώτερου», κατὰ τόν . . . φιλόσοφο σημειωματογράφο, ποιήματος τοῦ Βαλερύ,—γράφει ὅτι ἡ πρόθεση ποὺ τὸν ὡδήγησε στὴ συγγραφή του ἦταν, στὴν ἀρχή, μιὰ ρυθμικὴ μορφὴ ἄδεια ἢ γεμάτη μάταιες συλλαβές, ποὺ ἀπὸ καιρὸ τοῦ ἦταν ἔμμονη. Αὐτὴ ἡ ρυθμικὴ δεκασύλλαβη μορφή, κ' ἔπειτα οἱ στροφὲς τῶν ἕξη στίχων μέσα στὴν ὁποία ἀποφάσισε ὅτι θάταν καλλίτερο νὰ χυθεῖ, τοῦ ὑπαγόρευσαν τὶς ἀντιθέσεις καὶ τὶς ἀναλογίες ποὺ ἀπετέλεσαν τὸ περιεχόμενο τοῦ ποιήματος. «Ὁ τύπος τοῦ στίχου ποὺ εἶχα διαλέξει, γράφει ἐπὶ λέξει, ἡ φόρμα ποὺ υἱοθέτησα γιὰ τὶς στροφὲς μοῦ ἔδωσαν ὅρους ποὺ εὐνοοῦσαν ὁρισμένες «κινήσεις», ποὺ ἐπιτρέπανε ὁρισμένες ἀλλαγὲς τόνου, ποὺ προσδιώριζαν ἕνα ὁρισμένο ὕφος. Τὸ «Θαλασσινὸ κοιμητῆρι» εἶχε συλληφθεῖ μέσα μου . . .»

Ἀναλύοντας ὕστερα τὸ περιεχόμενο, ὁ Βαλερὺ φτάνει ὡς τὸ σημεῖο νὰ πεῖ ὅτι αὐτὸ ποὺ ὁ σημειωματογράφος θαυμάζει ὡς βάθος νοήματος, ὡς ἔκφραση τῶν βασικῶν διαθέσεων τοῦ ποιητὴ ἀπέναντι τοῦ κόσμου, εἶνε ἁπλούστατα . . . «λίγο χρῶμα φιλοσοφίας» παρμένο ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτη καὶ τοποθετημένο ἐπίτηδες γιὰ ν' ἀντισταθμίζει τὸν σανσουαλισμὸ τῶν προηγουμένων στροφῶν καὶ νὰ φέρνει μουσικὸ ἰσοζύγιο στὴν ποιητική του σύνθεση . . .

. . . Λυπᾶμαι, γιὰ τὸν ἀνώνυμο συζητητή μου, ὅτι τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Βαλερὺ δημοσιεύτηκε ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔγραψε τὰ σημειώματά του. Γιατὶ ἀλλοιῶς αὐτὸς ποὺ ἔχει τὸ «σπάνιο» εὐτύχημα νὰ ξέρει γαλλικά, ἐν ἀντιθέσει μὲ μένα «ποὺ δὲ σκαμπάζω γρῦ», ὅπως βεβαιώνει, θὰ μποροῦσε, διαβάζοντάς το, νὰ εἶχε προφυλαχτεῖ ἀπὸ τὸ νὰ γράψει ὅσες ἀνοησίες ἔγραψε. Ἐκτὸς πιὰ ἂν ἐκστρατεύσει γιὰ νὰ «ἀποδείξει» καὶ στὸν ἴδιο τὸ Βαλερὺ πὼς ἡ ποίησή του . . . δὲν εἶνε ὅ,τι ἐκεῖνος λέει. Ἀπὸ κάτι «μεταφυσικοὺς» ὅλα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ περιμένει. Δὲ ξεχνᾶμε πὼς κάποιος κ. Βεζανῆς, ποὺ ὁ ἀνώνυμος σημειωτογράφος τοῦ μοιάζει σὰν ἀδελφός, ἔγραψε κάποτε ὁλόκληρο τόμο γιὰ νὰ μᾶς ἐξηγήσει ὅτι ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τοῦ κόσμου εἶνε ὁ κ. Παλαμᾶς . . .

ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ

ΤΑ ΒΡΑΒΕΙΑ

Παράλληλα μὲ τὴ διαφήμιση τῶν ὑποψηφίων γιὰ τὶς ἐκλογές, εἴχαμε καὶ τὴ διαφήμιση γιὰ τὰ βραβεῖα Τέχνης, ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες. Ἕνας μάλιστα «παράγων» δημοσίευσε καὶ τήν . . . εἰκόνα του ! Οὔτε διαγωνισμὸς καλλονῶν νὰ ἦταν. Δὲν ὑπῆρχε ἀμφιβολία ὅτι θὰ διασκεδάζαμε πολὺ μὲ τὴν ἀπονομὴ τῶν βραβείων. Ὁ ὑπουργὸς ποὺ τὰ ἐθέσπισεν, εἶχε λαχτάρα γιὰ τὸ σούσουρο καὶ τὶς μεγάλες χειρονομίες ποὺ ἀφίνουν κατάπληκτο τὸν ἀφελῆ θεατή. Μὰ τὴν ἀλήθεια, ὅμως, πρέπει νὰ εἶχε καὶ σατυρικὴ φλέβα γιὰ νὰ δημιουργήσει τὰ βραβεῖα αὐτά, ξαπολώντας ἔτσι καὶ τὸ ἀλληλοφάγωμα μεταξὺ τῶν ἀριστέων . . . τοῦ πνεύματος.

Τὸ λυπηρὸ στὴν ὑπόθεση αὐτὴ εἶνε ὅτι δικαιολογητικὸ τῶν βραβείων φέρεται ἡ πρόθεση νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἡ Τέχνη τοῦ τόπου. Καὶ τὴν πρόθεση μέν, δὲν ἔχουμε λόγους νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε, ὁ τρόπος ὅμως ποὺ διάλεξε τὸ Ὑπουργεῖο, εἶνε ἀφελέστατος καὶ δείχνει πώς, ἂν καὶ ὑπάρχει ἰδιαίτερη κρατικὴ ὑπηρεσία γιὰ τὰ Γράμματα καὶ τὶς Τέχνες, ὄχι πρόγραμμα, μὰ οὔτε ἐλάχιστη σκέψη δὲν ἔχει γίνει γύρω ἀπὸ τὶς ἀνάγκες ποὺ ἔχουν οἱ λειτουργίες αὐτὲς καὶ οἱ ἐργάτες τους στὸν τόπο μας. Γιὰ νὰ ὑπάρξῃ πνευματικὴ κίνηση, πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει ὁ ἐργάτης τῆς Τέχνης νὰ εἶνε ξένοιαστος πὼς ἔχει τοὐλάχιστον τὰ μέσα νὰ ἐκδηλωθεῖ ἄνετα καὶ ἐλεύθερα. Καὶ δεύτερο, πὼς ἔχει ὀργανωθεῖ ὁπωσδήποτε ἡ κυκλοφορία καὶ ἡ ζήτηση τοῦ ἔργου. Ἀλλὰ οἱ ἀντικειμενικοὶ αὐτοὶ ὅροι εἶνε ἀκριβῶς ποὺ λείπουν ἀπ' τὸν τόπο μας. Ὅταν ἕνας συγγραφέας δὲν μπορεῖ — καὶ γνωστὸς ἀκόμη ἂν εἶνε — νὰ ἐκδόσει εὔκολα τὸ ἔργο του, χωρὶς νὰ καταφύγει σ' ἐξευτελιστικοὺς συνδυασμούς, ὅταν δὲν ὑπάρχει μιὰ αἴθουσα τῆς ἀνθρωπιᾶς ποὺ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσει χωρὶς περιορισμοὺς (καὶ γλωσσικοὺς ἀκόμη !), ὅταν ἕνας ἕλληνας συνθέτης δὲν μπορεῖ σχεδὸν ποτὲ ν' ἀκούσει ἀπὸ μιὰν ὀρχήστρα ἐκτελεσμένη τὴ σύνθεσή του, ὅταν δὲν ὑπάρχει μιὰ μόνιμη ἔκθεση γιὰ τοὺς ζωγράφους καὶ τοὺς γλύπτες, ὅταν οἱ ἐπαρχίες δὲ λαβαίνουν καμμιὰ γνώση τί γίνεται στὴν Ἀθήνα, ὅταν πλεῖστοι ἐκδότες κλέβουν τὸν συγγραφέα καὶ κλέβονται μεταξύ τους καὶ ἀντὶ νὰ διαδόσουν, μᾶλλον καταφέρνουν νὰ κρύβουν τὰ βιβλία, ὅταν — πρὸ πάντων — τὰ γράμματα τὰ διαφεντεύουν τρεῖς-τέσσερις χρονογράφοι ποὺ ἔχουν πιάσει τὶς ἐπάλξεις τῶν ἐφημερίδων κι' αὐτορεκλαμάρονται καὶ στὰ κύρια ἄρθρα ἀκόμα καὶ καπηλεύονται τὴ σκέψη, πῶς θέλετε νὰ' ἔχουμε πνευματικὴ κίνηση καὶ τί περιμένετε ἀπ' τὰ βραβεῖα ; Καὶ ὅμως, μὲ τὰ χρήματα τῶν βραβείων θὰ μποροῦσαν, σιγὰ-σιγά, νὰ γίνουν πολὺ οὐσιαστικώτερα πράματα πρὸς τὴν κατεύθυνσην αὐτή. Τώρα ὅμως βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ παράξενο θέαμα νὰ μὴ βρίσκονται κριτὲς νὰ μοιράσουν τὰ βραβεῖα καὶ νὰ καταφεύγει τὸ Κράτος στὴ γελοία μανούβρα τῆς ἀναζήτησης τοῦ «μορφωμένου κοινοῦ» ποὺ θὰ ἔκρινε τοὺς εἰδικοὺς ἐπαγγελματίες ! Φυσικά· γιατὶ στὸ μικρὸν αὐτὸ τόπο, οἱ πέντε-ἕξη ἄνθρωποι ποὺ ἀπόχτησαν — χάρη στὴ δημοσιογραφία — κάποιο ὄνομα (καὶ τὸ πίστεψαν) πὼς εἶνε οἱ πνευματικοί μας ἡγέτες, εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖνοι ποὺ διαγκωνίζονται γιὰ τὸ χρυσόμαλλο . . . γέρας.

Τὸ Κράτος ἔκανε πολὺ καλὰ ποὺ δὲ θέλησε νὰ μοιράσει τὰ βραβεῖα ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία, κι' ἀκόμα καλλίτερα ποὺ δὲν ἀνάθεσε τὴ δουλειὰν αὐτὴ στὴν Ἀκαδημία. Οἱ καλλίτεροι κριτὲς θὰ ἦταν οἱ ὑπεύθυνοι αἱρετοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ὀργανωμένων λογοτεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν Σωματείων, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσην ὅμως ὅτι τὰ σωματεῖα αὐτὰ θὰ ἦταν γερὰ ὀργανωμένα καὶ στὸ ὕψος τους. Δυστυχῶς ὅμως δὲν εἶνε· δὲν ἔχουν ἀποχτήσει ἀκόμα τὸν ἀνώτερον ἐκεῖνο βαθμὸ συνείδησης ποὺ θὰ ἔκαναν τὰ μέλη τους νὰ πιστέψουν σταθερὰ ὅτι ἡ δουλειά τους εἶνε μιὰ βαρυσήμαντη δημόσια λειτουργία μὲ τὴν ὁποία δὲ μποροῦν νὰ παίζουν χωρὶς ζημία τους. Ἀπόδειξη ὅτι μέσα καὶ σ' αὐτὸ τὸ Σύλλογο Δραματικῶν Συγγραφέων, βρέθηκαν νὰ παρακάθονται γιὰ ἰσότιμα μέλη, ἄνθρωποι ποὺ γεμίζουν μὲ ἀνυπόφορες ἀηδίες τὰ ἐλαφρὰ παρκοσένικα, καὶ ποὺ γίνονται καμμιὰ φορὰ κι' ἀφορμὴ γιὰ φόνους μέσα στὰ θέατρα. Τὸ Κράτος ἔπρεπε νὰ στρέψει τὴν προσοχή του στὴν ὀργάνωση τῶν Σωματείων, παρέχοντας καὶ τὴν καθοδήγησή του καὶ ὑλική του ὑποστήριξη. Γιατὶ σήμερα, ἂν βρισκόμαστε στὴν ἀξιοδάκρυτη θέση νὰ μὴ συμμετέχουν σχεδὸν καθόλου οἱ λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες μας στὴ ζωὴ τοῦ τόπου, σὰ ζωντανὸς ὀργανισμὸς καὶ σὰν πνευματικὴ ἄρχουσα τάξη, ἂν ἡ γνώμη τους δὲν ἀκούγεται σχεδὸν ποτὲ ἔγκυρη σὲ κανένα εὐρύτερο καὶ σοβαρὸ ζήτημα τῆς ὁμαδικῆς μας ζωῆς, ἂν ἀκόμα τὸ ἔργο τέχνης δὲν κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα στὸν κόσμο — πρᾶγμα ποὺ αὐτὸ κυριώτατα θὰ ἐξασφάλιζε τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ ἐργάτη τῆς Τέχνης, — αὐτὸ δὲν ὀφείλεται κυρίως, οὔτε στὸ ὅτι οἱ τεχνίτες δὲ σκέπτονται ἢ δὲν ἐνδιαφέρονται, οὔτε στὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει ζήτηση τοῦ ἔργου ἀπ' τὸ κοινό· ἀλλὰ στὴν ἔλλειψη κάθε ὀργάνωσης, κάθε προγραμματικῆς ὑποστήριξης καὶ ἐνδιαφέροντος. Τὸ Κράτος φροντίζει ν' ἀνοίξει ἀγορὲς γιὰ τὴ σταφίδα καὶ τὸν καπνό, καμμιὰ φορὰ καὶ γιὰ τό . . . χασίς τῆς Ἀργολικῆς πεδιάδας, ἀλλὰ δὲ φρόντισε ποτὲ ἢ ἀρκετὰ νὰ κάνει κάτι ἀνάλογο γιὰ τὸ ἔργο τῆς Τέχνης. Ἂν εἶχε κινηθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, τὴ μόνη ποὺ μπορεῖ νὰ ἐξυψώσει τὸ ἐπίπεδο τῆς τάξης τῶν διανοουμένων καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς μας τῆς ἴδιας, δέν θὰ τολμοῦσαν μερικοὶ ἐπιχειρηματίες τῶν γραμμάτων νὰ βάλουν τὰ δημοσιογραφικά τους ὄργανα νὰ γράφουν πὼς «ἂν δὲν δοθεῖ τὸ βραβεῖο στὸν κ. τάδε, αὐτὸ θ' ἀποτελέσει μέγα σκάνδαλον !». Καὶ οἱ Ὑπουργοὶ ἀκοῦνε «σκάνδαλον» καὶ τρέμουν τὴ γλῶσσα τῶν ἀνθρώπων . . . τοῦ πνεύματος. Κι' ἔτσι τὸ πιθανώτερον εἶνε μᾶλλον πὼς δὲν θὰ δοθοῦν τὰ βραβεῖα, ἐνῶ τὸ Κράτος θὰ μείνει μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε ὑπὲρ τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν !

ΠΗΓΕ ΓΙΑ ΜΑΛΛΙ . . .

Ἡ γνωστὴ λαϊκὴ παροιμία «ἐπῆγε γιὰ μαλλὶ καὶ βγῆκε κουρεμένος» βρίκε τὴν ἐφαρμογή της στὸ πάθημα τοῦ γνωστοῦ ἰδεολογικοῦ περιοδικοῦ. Φαντάστηκε ὅτι θὰ τοῦ ἦταν ἀπὸ κάθε ἄποψη ὠφέλιμη μιὰ συζήτηση γύρω ἀπ' τὸ γράμμα τοῦ κ. Παπανδρέου,—μιὰ συζήτηση ποὺ θὰ τὸ παρουσίαζεν ὅτι προετοιμάζει σοβαρὰ σπουδαῖες λύσεις γιὰ τὸ ἐπίμαχο γλωσσικὸ ζήτημα ! Νὰ εἶχε τάχα καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Παπανδρέου τὶς ἴδιες ἐλπίδες ὅταν ἔγραφε μὲ φτερωτὴ πέννα «ἐν ὥρᾳ σχολῆς» τὴν πρὸς Ἰδέαν πρώτην ἐπιστολή του ; Ὁπωσδήποτε, ἂν παραλείψουμε τὴν ἀξιοδάκρυτην ἀπάντηση τοῦ κ. Παλαμᾶ στὴν ἔρευνα τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ἀκολούθησαν δυὸ γερές, καθαρὲς καὶ ξάστερες ἀπαντήσεις τοῦ Γρυπάρη καὶ τοῦ Βλαχογιάννη, ποὺ ἔβαλαν τὸ ζήτημα στὴ θέση του.

Εἶνε ἀστεῖο καὶ νὰ συζητοῦμε κὰν ἀκόμα ὅτι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶνε στὰ χέρια τῶν «λογίων» ποὺ πρέπει νὰ τὸ καλλιεργήσουν ἀκόμα περισσότερο γιὰ νὰ μπορέσει νὰ βρεῖ τὴν πραγμάτωσή του στὴ μέση παιδεία. Ἀφῆστε τα πιὰ αὐτά, φωνάζουν οἱ δυό, γνωστοὶ τὰ «μαλλιαροκομουνιστές», λογοτέχνες· τετρακόσα χρόνια οἱ λογοτέχνες καὶ οἱ δασκάλοι καλλιεργοῦν τὸ ζήτημα καὶ ἐπιδιώκουν τὴν ἐφαρμογή του. Εἶνε ἡ δειλία τῶν πολιτικῶν καὶ ἡ ἀνικανότητα τοῦ Κράτους ποὺ ἀπομακρύνουν τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἡ «πολιτικὴ σκοπιμότητα» εἶνε ὁ ἐχθρός του.

Ἴσως ὅμως ὁ κ. Γρυπάρης νὰ μὴν ἔχει καλὰ ξεκαθαρίσει μέσα του, τί σημαίνει αὐτὴ ἡ φράση του : «πολιτικὴ σκοπιμότητα». Κατὰ τύχην ὅμως ἐκλήθηκε νὰ πεῖ τὴ γνώμη του καὶ ὁ κ. Π. Κανελλόπουλος, ἕνας ἀξιόλογος νέος ἐπιστήμονας ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὶς τάξεις τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος. Ἀλλ' αὐτός, ἂν καὶ ἤξερε ὅτι ἐπρόκειτο νὰ μπεῖ στὸ σπίτι τοῦ πνιγμένου, ὅπου δὲ μιλοῦν ποτὲ γιά . . . σκοινί, εἶχε τὴν προστυχιὰ νὰ πιάσει ἀπ' τ' αὐτὶ τὴ σεμνὴ δεσποινίδα καὶ νὰ τῆς πεῖ : Ἄκουσε, παιδί μου . Ὁ δημοτικισμὸς ἦταν ἕνα αἴτημα τῆς ἀστικῆς τάξης, (γιατί, μὴ μοῦ κάνεις τὴ μισοκακόμοιρη καὶ τὸ ξέρεις ὅτι τάξεις ὑπάρχουν, εἴτε σὲ συμφέρει, εἴτε δὲ σὲ συμφέρει)· ἀφοῦ ἡ τάξη αὐτὴ πέρασε στὸ συντηρητικισμὸ χωρὶς νὰ τὸν πραγματώσει, φυσικὸ ἦταν τὸ ἀνεκπλήρωτο αὐτὸ αἴτημα νὰ περάσει στὰ χέρια μιᾶς ἄλλης τάξης ποὺ νοιώθει τὴ σημασία του.

Ἀναγκασμένη νὰ καταπιεῖ τέτοιες ἀπαντήσεις ἡ σεμνὴ νεάνις ποὺ εἶνε ὅλο «σύνολα» καί . . . ἰδέα, ἦταν ἑπόμενο νὰ βαρυστομαχιάσει λιγάκι. Ἀλλὰ «εἰς τοιαύτας περιπτώσεις συμβουλεύεται λίγη . . . σόδα. Δὲν ἀμφιβάλλουμε ὅτι ὁ ἀγαπητός μας κ. Δελμοῦζος θ' ἀναλάβει νὰ τὴν προμηθέψει.

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Λάβαμε ἀπὸ φίλους τοῦ «Σήμερα» διάφορα γράμματα ὅπου ἐκθέτουν τὶς ἀπόψεις τους γιὰ ὡρισμένα ζητήματα καὶ πρόσωπα. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ προσπάθεια αὐτή, ἰδίως νέων ἀνθρώπων, νὰ πάρνουν στάση συνειδητὴ ἀπέναντι στὰ πράμματα τοῦ τόπου μας καὶ θὰ εἴμαστε διατεθειμένοι νὰ δημοσιεύσουμε μερικὰ ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτά, ὁλόκληρα ἢ κομμάτια τους. Παρακαλοῦμε ὅμως ὅσους μᾶς ἔγραψαν, ἢ ὅσους τυχὸν θὰ μᾶς γράψουν, νὰ μᾶς γνωρίζουν πάντα καθαρὰ τὸ πραγματικό τους ὄνομα, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὴ διεύθυνσή τους. Ἀνώνυμα δὲ θὰ δημοσιεύουμε ποτέ.

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

Ἀγγέλου Τερζάκη : «Δεσμῶτες», δίτομο μυθιστόρημα, δρχ. 50. Ἐκδότης Μαυρίδης.— ***Θεμ. Κορνάρου*** : «Ἅγιον Ὄρος, οἱ Ἅγιοι χωρὶς μάσκα», σελ. 72, χωρὶς τιμὴ καὶ χωρὶς ἐκδότη. — ***Ἀντρέα Μπέλιῖ*** : «Χριστὸς Ἀνέστη» (μετάφραση ἀπὸ τὸ ρωσσικὸ Α. Α. — Σ. Ι. Χ.), σελ. 30, δρχ. 8. Ἔκδ. Βαρβαρέσου, Πειραιᾶ.— ***Πάνου Κοραλῆ*** : «Ἡ Ζίνα», σύγχρονη αἰσθηματικὴ νουβέλλα, σελ. 60, δρχ. 15.— ***Θ, Φ. Παπακωνσταντίνου*** : «Εἰσαγωγὴ στὴ Διαλεκτική», σελ. 84, δρχ. 15, ἔκδ. Γκοβόστη.

Η ΝΕΑ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΤΩΝ ΓΡΑΦΕΙΩΝ ΜΑΣ

Ἀπὸ τὴ Δευτέρα 3 Ἀπριλίου τὰ γραφεῖα τῶν ἐκδόσεων «Φλάμμα» θὰ μεταφερθοῦν στὴν ὁδὸ Βουλῆς ἀρ. 8.

ΤΑΧΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ :

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΑΪΑΔΗΣ, ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ, ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ —

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ : Μόνον ἐτήσιες : Δρχ. 50. — Ἐπαρχίες 60. — Ἐξωτερικὸ μισὸ δολλάριο
ΓΡΑΦΕΙΑ : Ὁδὸς Βουλῆς 8 (Ἐκδόσεις «Φλάμμα») ΑΘΗΝΑ.
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ : Ξ. Λευκοπαρίδης.

ΜΙΚΡΑ, ΜΕΓΑΛΑ, ΒΡΑΧΥΤΑΤΑ ΚΥΜΑΤΑ

ΑΤΓΩΤΕΡ

ΚΕΝΤ

ΡΑΔΙΟ

Εἰδικῶς κατασκευασθὲν διὰ τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας.

EUROPEAN MODEL 137

Λαμβάνει σταθμοὺς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ :

ΡΑΔΙΟ ΕΛΛΕΝΙΚ ΚΟΜΠΑΝΥ
Παπαρρηγοπούλου 7

ΣΙΔΝΕΥ· ΝΟΕΛ Σταδίου 4

Ἐν Πειραιεῖ Τσαμαδοῦ 32 ΑΔΕΛΦΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

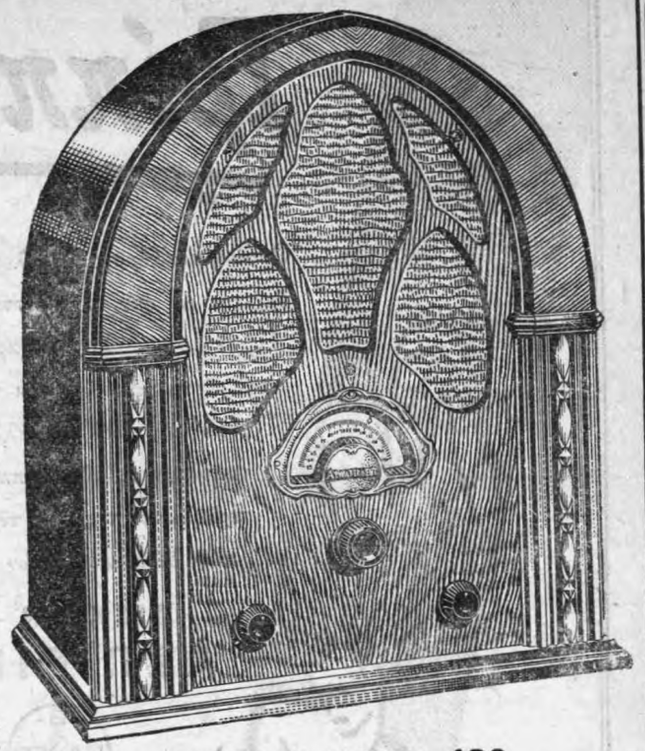

EUROPEAN MODEL 480 "ΓΚΡΕΚΑ"

Γρίππην

Ὅταν ἡ μετάδοσις συντελεσθῇ ἡ νόσος ἔρχεται ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον δι' ὑψηλοῦ πυρετοῦ. Συχνὰ καρουσιάζεται καὶ ρῖγος. Δὲν ὑπάρχει τότε πλέον δισταγμός, ἀλλ' ἐπιβάλλεται ἡ καταπολέμησις τῆς γρίππης ἅμα τῇ ἐκδηλώσει της διὰ τῆς χρήσεως τῶν δεδοκιμασμένων

ΔΙΣΚΙΩΝ — ΑΣΠΙΡΙΝΗΣ

BAYER

Ἡ Ἀσπιρίνη καταρίπτει τόν πυρετόν καὶ καταπραύνει τούς πόνους.

ΟΥΤΕ ΚΑΙ ΤΗΝ ΝΥΚΤΑ

δὲν τόν ἀφίνει νὰ ἡσυχάσῃ ὁ τρομερός αὐτός βῆχας. Ἡ ὧρες περνοῦν χωρίς νὰ μπορέσῃ νὰ εὕρῃ τόν τόσον ἀναγκαῖον ὕπνον. Ἀπὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ πάρῃ

CRÉSIVAL

BAYER

CRÉSIVAL